

450 Ft

2020. 4.

LEVÉLTÁRI SZEMLE

70. évfolyam

2020. 4. szám

LEVÉLTÁRSZAKMAI FOLYÓIRAT

70. évfolyam

LEVÉLTÁRI SZEMLE

WWW.ARCHIVPORTAL.HU/LEVELTARI-SZEMLE

A Levéltári Szemle előfizetési felhívása

Kérjük segítse előfizetésével folyóiratunk megjelenését!

A Levéltári Szemle megrendelhető:
a Magyar Posta Zrt. bármely postahivatalában,
valamint elektronikusan a Magyar Posta webshopjában
<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/szakmai-lap/leveltari-szemle/prodB605100.html>

E-mailben: hirlapelofizetes@posta.hu

Telefonon: +36/1 767-8262

Levélben: Magyar Posta Zrt. 1900 Budapest

Belföldi éves előfizetési díj: 1600 Ft

Külföldre történő megrendelés esetén
az előfizetési díj a szállítás költségét is magában foglalja,
amely a Magyar Posta Webshop felületén
a megrendelés helyétől függően automatikusan hozzáadódik
az előfizetési díjhoz.

Korábbi lapszámaink fellelhetők itt:

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mltk_leveltari_szemle/

<http://epa.oszk.hu/01100/01117>

A Levéltári Szemle szerzőinek figyelmébe!

A Levéltári Szemle közlési és hivatkozási szabályzata a 2018. 3. lapszámtól megváltozott. Kérjük jövőendő szerzőinket, hogy tanulmányuk elkészítésénél már az új szabályzatot vegyék figyelembe, amely a Levéltári Szemle 2018. 1. számában, illetve az archivportálon érhető el.

www.archivportal.hu/leveltari-szemle

A borítón:

a 70 éves Levéltári Szemle borítóiból

LEVÉLTÁRI SZEMLE

70. évfolyam ▪ 2020. 4. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL),
a Magyar Levéltárosok Egyesülete (MLE) és
a Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) folyóirata

A megjelenést támogatja:

Szerkesztőség:

Kovács Eleonóra, főszerkesztő
Szálkai Tamás, felelős szerkesztő
Németh Ágnes, szerkesztő
Sasfi Csaba, szerkesztő
Világi Dávid, szerkesztő
Szabó Dorottya, olvasószerkesztő
Gáty István, műszaki szerkesztő

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.
levszemle@gmail.com

ISSN 0457-6047

Felelős kiadó: az MNL főigazgatója, az MLE és az MLVT elnöke
Nyomdai munkák: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

Kovács Eleonóra	
70 éves a Levéltári Szemle	5
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
Gaálné Barcs Eszter	
Egy gyermek naplója	22
MŰHELYMUNKÁK	
Koltai Gábor	
A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése I.	31
Mózessy Gergely	
Digitalizálás és online kutatási lehetőségek a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban	52
Damásdi Zoltán	
Digitalizálás és e-kutatás a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban	60
LEVÉLTÁR TÖRTÉNET	
Mikó Zsuzsanna	
A levéltárak jövőképe 1949-ben és 2019-ben	64
Berényiné Kovács Gyöngyi	
Kosáry Domokos a Pest Megyei Levéltárban	75
MÉRLEG	
Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953	
<i>Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953</i>	
Szerk.: Tóth Ágnes. (Tánczos-Szabó Ágota)	84
Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószélben	
<i>Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején.</i> (Kovács Gergely)	87
HÍREK	
Ujteleki Zsuzsanna	
Bemutakozik a Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára	88
Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből (Világi Dávid)	96
A Dóka Klára-díjak átadása 2020	99
Városi levéltárak „AtoM-meghajtással” (Haraszti Viktor)	104
KÉPMELLÉKLET	

SZERZŐINK

Berényiné Kovács Gyöngyi, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár,
Elektronikus Nyilvántartások Főosztálya

Damásdi Zoltán, levéltáros

- Pécsi Egyházmegyei Levéltár

Gaálné Barcs Eszter, mb. igazgató-helyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

Haraszti Viktor, főigazgató-helyettes

- Budapest Főváros Levéltára

Koltai Gábor, főosztályvezető

- Budapest Főváros Levéltára

Kovács Eleonóra, főlevéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár

Kovács Gergely, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

Mikó Zsuzsanna, főigazgató-helyettes

- Magyar Nemzeti Levéltár

Mózessy Gergely, gyűjtemény-igazgató

- Székesfehérvári Egyházmegyei Gyűjtemény

Tánczos-Szabó Ágota, levéltáros

- Magyar Nemzeti Levéltár Bács-Kiskun Megyei Levéltára

Ujteleki Zsuzsanna, főlevéltáros

- Nyíregyházi Egyházmegyei Levéltára

Világi Dávid, gyűjteményvezető

- Ráth Mátvás Evangélikus Gyűjtemény Levéltára

Kovács Eleonóra

70 éves a Levéltári Szemle

Ebben az évben zárja 70. évfolyamát a Levéltári Szemle, s ez alkalomból szerkesztőségünk egy rövid visszatekintéssel, a szakfolyóirat eddigi tevékenységének összegzésével emlékezik meg az alkalomról, s tiszteleg egyúttal a korábbi munkatársak előtt.

Az említett időtartam önmagában is jelentős, jóllehet nem szokványos „évfordulós” szám, ám egy olyan sok változást, átszervezést, s azok viszontagságait átélő szakterületen, mint a levéltárügy, különösen is hosszúnak számít. Ez az év is változásokat hozott a levéltáros szakma nagy részére nézve, hiszen az állami fenntartású közlevéltárakban dolgozók státusza megváltozott a közalkalmazotti jogviszony megszüntetésével. Mivel a jelenlegi átalakulás kimenetele még nem látható, és sokakat bizonytalansággal tölt el, nem árt tudatosítani magunkban a korábbi időszakok fordulópontjait, s azt, hogy minden változás ellenére szükség van a levéltárosok munkájára. A körülmények, a követelmények és a lehetőségek azonban korántsem közömbösek!

■

Levéltári Híradó

Az indulás időszakát a levéltárakról szóló 1950. évi 29. tvr. határozta meg, amely egyúttal létrehozta a levéltárügy központi irányítására szolgáló Levéltárak Országos Központját (LOK), amely 1951-ben indította útjára a Levéltári Szemle elődjét Levéltári Híradó néven.

Az első szám bevezetőjében a LOK vezetője, egyúttal a felelős kiadó, Borsa Iván ismertette a lap célkitűzését. A kor szokásos – kötelezően alkalmazott – formulának elisméltése után a levéltárügy elhanyagoltságát emelte ki, hátrányosnak tartva az intézmények egymástól való elszigeteltségét, az egységes szakmai irányítás és a tanácsadás hiányát, ami még abban is megmutatkozott, hogy a korábbi levéltáros szakfolyóirat, a Levéltári Közlemények utoljára csak évekkel korábban, 1946-ban jelent meg. Ennek kiadására számos feladata mellett a levéltárak egységes szakmai irányítására létrehozott LOK ekkor nem tudott vállalkozni, a Levéltári Híradó elindítását pedig éppen azzal indokolta, hogy szükségessé vált egy könnyebben megjelentethető folyóirat, amelynek elsődleges célja „külföldi levéltári cikkek, rendeletek, szabályzatok fordításainak közlése, kisebb tanulmányok/beszámolók közreadásai,

továbbá ismertetéseknek s a levéltárak híreinek közzététele. Ez a folyóirat hívatott arra, hogy az immár egységes szervezettel rendelkező magyar levéltárügy teljes egységének megszilárdítását elősegítse azáltal, hogy ismertetéseket közöl egyes levéltárak helyzetéről, különböző munkákról, fontosabb újításokról.” Leszögezte azt is, hogy nem cél „feleslegessé tenni” a Közleményeket, de a Levéltári Híradónak kell betölteni azt az űrt, amely a nagyobb terjedelmű éves kiadvány megjelentetéséig fennáll. Fő feladatként a külföldi szakmai anyagok fordításainak és a legfontosabb szakmai cikkeknek a közreadását jelölte meg. A szakmai lap nevéhez méltóan híradásra vállalkozott a levéltárak munkájáról, problémáiról, eredményeiről, s nem csupán a levéltárosokhoz, hanem a rokon területeken dolgozókhoz is fordulva elsődleges célként a levéltári munka színvonalának javítását tűzte ki célul.

A fentieknek megfelelően alakultak a rovatai is. A *Fordítások* nagyobb lélegzetű összegzéseket tartalmazott elsősorban a szovjet levéltárügy területéről, de a lengyel, NDK-beli, s más szovjet érdekszférába tartozó ország levéltárosainak munkájáról is. A levéltárügy szinte minden részterületét lefedték ezek a tanulmányok; az újjászervezés, a rendszer kialakítása és működtetése, a levéltárosok képzése egyaránt a tárgyalat témák között szerepeltek. A kor ismert levéltárosai Borsa Iván, Sashegyi Oszkár, Bottló Béla, s mások fordítottak cikkeket e rovat számára.

A *Cikkek* rovat a hazai levéltárak szakmai anyagát tartalmazta. A korai időszakban ezt is főként az új irányelvek, az új nyilvántartási rendszerek ismertetése, s a feladatok ésszerűsítése céljából írt tanulmányok jellemezték. Az *Ismertetések* hazai és külföldi levéltári szakkiadványokat, segédleteket, repertóriumokat mutattak be. A *Hírek* a személyi hírek mellett, kiadványok megjelenéséről, szakmai vitákról egyaránt tudósított. Hazai levéltári szempontból a leghangsúlyosabb a *Cikkek* rovat tartalma volt, mivel a magyar levéltári kérdések megtárgyalására ezen belül volt lehetőség. A témák egy részére a kor természetesen rányomta a bélyegét, de mindezek mellett még ma is lényeges problémák is sorra kerültek, például a történetész-levéltáros képzés kérdései, a levéltári gyakornokok képzése, a gazdasági szervek irattermelése és selejtezése, a levéltári anyag felhasználása a történelemoktatásban, a levéltári anyag népszerűsítése, különböző típusú segédletek készítése stb. A szakcikkek mellett beszámolók jelentek meg az Országos Levéltár éves munkájáról, az intézmény Ötletnapjain javasolt újításokról, a Fővárosi Közlevéltár (a BFL elődje) vizsgálatáról, egyes megyei intézmények negyedéves jelentéseiről. A *Dokumentáció* rovatban a levéltárügyre vonatkozó cikkek bibliográfiáját közölték. A bőséges szakmai anyag alapján terjedelmes levéltártörténeti kutatás végezhető már csupán egy-egy téma megjelenésének, tárgyalásának és alakulásának történetét végigkísérve is. A cikkek nem minden számban szerepeltek rovatokba rendezetten, de később is jellemző volt, hogy általában minden levéltári szakterület helyet kapott a feldolgozott témák között. A folyóirat a korban szokásos nem túl tetszetős, A/4-es formátumú, házilag sokszorosított, gépelt, fekete-fehér kiadványok mintájára készült.

Az indulástól számított egy év elteltével az 1952. évi 4. szám bevezetője adott hírt a Levéltári Közlemények újraindulásáról, ami felvetette a kérdést, milyen is legyen ezt követően a Levéltári Híradó profilja, amely a „szünet” idején egyetlen levéltári sajtóorgánumként a Levéltári Közleményeket is pótolni igyekezett. Miután a Közlemények újraindult a levéltárügy „magas elvi tudományos” orgánumaként, fontos volt tisztázni, hogy a Levéltári Híradó adjon-e át egyes tárgyköröket a másik folyóiratnak, vagy megmaradjon továbbra is a levéltárügy valamennyi területére vonatkozó, széleskörű ismereteket közlétező szaklapként.

A szerkesztőség úgy vélte, hogy nagy módosításokra a továbbiakban sem lesz szükség, hiszen a Levéltári Híradó elsősorban a konkrét, napi levéltári feladatokkal, azok szakirodalmával foglalkozott, s kevésbé a levéltárügy vagy a történettudomány egészét érintő nagy elvi kérdésekkel, s nem volt célja a levéltári forráspublikáció vagy azon alapuló történelmi tárgyú cikkek közzététele. Bár a lap profilját változtatlanul szándékoztak hagyni, két irányban mégis továbbfejlesztést terveztek. Az egyik irány a napi munkával összefüggő elméleti kérdések tárgyalása, ösztönözve – mintegy közép fokú fórumként¹ – a szakmai vitát. Hasonlóképpen fontosnak tartották az egyes levéltárak nagyobb belső munkáinak kiértékelését abban a reményben, hogy a javaslatok, kérdések a már régebb óta igényelt Levéltári kézikönyv elkészítéséhez is hasznos adalékokat hoznak majd a felszínre.

Arra az időközben felmerült igényre, hogy a Levéltári Híradó gyakoribb, az eseményeket jobban követő legyen, a szerkesztők nem tudtak igent mondani, mivel a negyedévente való megjelenés is sok technikai nehézségbe ütközött. A lap így nem vette fel az „üzemi újság” jelleget, ahogy az indítványban szerepelt, a problémákra való gyors reagálásnak azonban igyekezett eleget tenni. A szerkesztőség kérte a kollégákat, hogy minél többen váljanak a Levéltári Híradó rendszeres levelezőivé, küldjenek kérdéseket, hozzászólásokat az egyes cikkekhez, témákhoz, valamint javaslatokat arra vonatkozóan, hogy milyen szakkérdésekről essék szó, miben van szükség szakmai segítségre.

A szerkesztőség igyekezett szóra bírni a fővárosi és a vidéki levéltárosokat is, s köztük egyfajta összekötőkapocsként próbált működni. Ennyi idő távolából különösen érdekesek a szerzőkre vonatkozó következő sorok: „ – végignézve az eddig megjelent számokat – hogy vannak egyes hiányosságok. A cikk írók tábora kezd megmerevedni, egyes nevek már jóformán állandóan ismétlődnek. Mit jelent ez? Azt jelenti, hogy a levéltári dolgozók egy része, főleg a fővárosi levéltárak dolgozói nem találják elég érdekesnek, elég lényegesnek a LH-ba való írást. Ők mondanivalójukat az előkelőbbnek tűnő Közlemények számára tartogatják. A vidéki kartársak egy része, mindenesetre egyre kisebb része – pedig még a Levéltári Híradóba sem

¹ Feltehetőleg a már szakmai vitára előkészített elméleti munkaanyagok kerültek így be a lapba, amelyek a beérkezett vélemények függvényében később magasabb szinten véglegesítést nyertek.

mer írni – visszahúzódott helyzetűeket legalább ezen a vonalon akarják fenntartani. Ez a magatartás egyik részről sem helyes, levéltáraink jelenlegi helyzetében a fővárosi és vidéki levéltárak között, még hosszú ideig a LH fog maradni a legjelentékenyebb összekötő kapocs, melyből egymás problémáit megismerhetjük. Sőt a munkát nem támogatni annyit jelent, mint továbbra is fenntartani a vidék és főváros levéltárai között az előző rendszer által emelt egészségtelen válaszfalat.”²

Az Országos Levéltár és a megyei levéltárak mellett már az induláskor jelen van a Fővárosi Közlevéltár, s néhány számmal később még bővül a kör egy a Hadtörténelmi Levéltárról szóló cikkel.

A lap az első pár évben nyerte el szerkezetét, s hamarosan elkezdtek feltüntetni azokat az adatokat is, amelyek egy kiadvány kolofonadatai között kell, hogy szerepeljenek. 1953-ban tűnik fel a kiadott példányszámokra vonatkozó információ: ekkor 400 példányban jelent meg a lap. 1959-től azonban már 800 példányt adtak ki belőle. Ez feltehetőleg túl soknak bizonyult, így az 1960/2. számtól 500-ra csökkentették a példányszámot.

A szerzők munkahelyét, beosztását az 1952/4. számtól tüntették fel a *Személyi hírek* alatt. Mindez nem vesz le a megjelent anyagok szakmai értékéből, csupán azt mutatja, hogy idő kellett belső szakmai anyagból, kéziratként terjeszthető szakirodalomból a külső jellemzőkben is folyóirattá alakuláshoz. A szerkesztőség tagjainak neve még sokáig nem jelenik meg; a felelős kiadó Borsa Iván (1957/1–2. számig), utána Szedő Antal, valamint a felelős szerkesztő Vörös Károly (1956-tól feltüntetve) nevétől eltekintve a többi szerkesztő neve nem szerepel.

1958-ban közlik először a munkatársak névsorát, amely ekkortól kezdődően rendszeresen szerepel a lapban: Balázs Péter, Baraczka István, Bélay Vilmos, Belényes Teréz, Böhm Jakab, Györffy Sándor, Hadnagy Albert, Horváth Ferenc, Iványi Emma, Kállay István, Oltvay Ferenc, Ort János, Sárközi Zoltán, Szászi András, B. Szimkovits Márta, Szűcs László, Zimányi Vera.

A kor párt és szakszervezeti hírei, a munkaverseny, a Szovjetunió levéltárügyi rendelkezései, szakmai anyagai végigkísérték az 50-es évek lapszámain, s általában az egyes számok elején kaptak helyet az ilyen típusú írások, utána következtek a szakmához kapcsolódó hazai tanulmányok, cikkek. Az első évfolyamban még jelenlévő rovatokra osztás később nem minden lapszámban volt jelen, de a tartalmi sorrend nagyjából változatlan maradt. Új rovatcímek is felbukkantak pl. *Tanulmányok, cikkek*. A megjelenés gyakorisága változott, előfordultak többféleképpen összevont számok (1; 2–4; 1–2, 3–4), de később általában az évente két összevont füzet volt a jellemző.

² Bevezetés. Levéltári Híradó 1952. 4. sz. II.

A témák sokszínűségén végigtekintve megállapíthatjuk, hogy szinte nem is volt olyan levéltári terület, amellyel ne foglalkoztak volna. Céljuk volt valamennyi levéltárat bevonni a levéltári élet vérkeringésébe, megismertetni őket egymás – sok esetben valamennyi levéltáros – szakmai problémáival, kérdéseivel, fórumot teremteni a szakmai eszmecserékre.

Párhuzamosan a főbb kérdések tisztázásával egyre több részproblémára is vonatkozó igényes szakmai cikket adtak közre, s megjelent a levéltártörténeti tartalom. Konkrét rendezési munkák leírásai mellett, iratkezelési rendszerek, levéltári kiállítások létrehozása, a helytörténet-kutatás, kutatószolgálati kérdések, könyvtári-levéltári gyűjtőkör elhatárolása is felbukkantak a témák között. Idővel a szocialista országok mellett megjelent a nyugati országok (elsőként Franciaország, majd Ausztria, NSZK) levéltárügyének részkérdései közül egy-egy, vagy szakirodalmának, az ottani kollégák véleményének ismertetése is. Előfordult, hogy a lapszámok – ha nem is tematikus számként, de – egy-egy ország levéltárügyével koncentráltan foglalkoztak, s lassan sorra kerültek mind a szocialista országok. 1955-ben megjelenik az első egyházi levéltárra (Ráday Levéltár) vonatkozó írás (Benda Kálmán tollából), 1956-ban pedig Borsa Iván írt az egyházi levéltárak helyzetéről egy átfogó cikket. Idővel egyre több publikáció jelent meg a családi levéltárakról, és napvilágot láttak a történelem segédtudományai, valamint az állományvédelem-restaurálás témakörében készült írások is. Létrejött a *Figyelő* rovat, amely a külföldi újdonságokat ismertette; 1956-ban itt bukkant fel az első az Amerikai Egyesült Államok levéltárügyét ismertető cikk, s egy angol iratkiállításról szóló beszámoló, de külföldi levéltári törvények változását is itt adták hírül. Az egyre gyakoribbá váló levéltártörténeti írások számára *Levéltár-történeti adattár* rovat alakult, amely sikeres volt és sok érdeklődést keltett. Ila Bálint, Benda Kálmán, Mandl Sándorné, Kubinyi András, Ember Győző, Iványi Emma gyakori szerzői ennek az időszaknak.

1956-ban megjelent különszámát teljes egészében a 200 éves Országos Levéltárnak szentelte a lap. Az idő előrehaladtával egyre több összehasonlító típusú vizsgálat került a folyóiratba, amely igyekezett párhuzamot keresni és tanulságot levonni több ország hasonló levéltári szakkérdéseiből (pl. Gazdasági levéltárak a földkerekség országaiban – Sárközi Zoltán³), s 1957-ben megjelent a hungarikakutatás témája is. A felmerült aktuális igényektől függően új rovatként jelentkezett az *Iratkonzerválási tanácsadó* is ugyanebben az évben.

A lap tartalma az idő előrehaladtával egyre tematizáltabb lett. *Külföldi levéltári szakkiadványokból átvett cikkek* rovatcímmel fordításokat is közöltek. 1959-re *A levéltári munka kérdései*, *Irattári munka* (később *Irattári munka kérdései*), *Levéltáraink életéből* című rovatok csatlakoztak a fentebb említettek mellé.

³ Levéltári Híradó 1957. 3–4. sz. 400–421.

Új címmel: Levéltári Szemle

1961-ben változik meg a szaklap címe Levéltári Szemlére, jóllehet kiadója továbbra is a Levéltárak Országos Központja. A változást az első Levéltári Szemle név alatt megjelent szám a következőképpen jelentette be: „A Levéltári Szemle folyóiratunknak, a Levéltári Híradónak új elnevezésű folytatása. Az új név ki akarja fejezni azt a fejlődést, melyet a magyar levéltárügy és vele együtt folyóiratunk, a Levéltári Híradó az elmúlt tíz év során elért.”⁴

A szerkesztőség összetétele pár névtől eltekintve nem sokat változott: Balázs Péter, Baraczkza István, Bélay Vilmos, Belényes Teréz, Böhm Jakab, Györffy Sándor, Hadnagy Albert, Horváth Ferenc, Iványi Emma, Kállay István, Oltvai Ferenc, Ort János, Padányi-Gulyás Gyuláné (szerkesztőségi titkár), Sárközi Zoltán, Szigetvári István, Szűcs László, Vörös Károly, Zimányi Vera. Vörös Károlytól Szigetvári István vette át a felelős szerkesztői feladatokat, de előbbi is a szerkesztőség tagja maradt.

A példányszám az 1961/2. számtól az eredeti 400 példányra állt vissza (500-ról). Ez néhány évig stabilan maradt, majd tovább kísérleteztek az ideális példányszámok kialakításával. 1964-ben érdekes módon először 420, majd 450 példányban adták ki a lapot, 1965-ben, 350, 400, majd 450 példányos lapszámok születtek. Később viszonylag állandó lett a 400 példányos megjelenés.

A korábbi években kialakított lapszerkezet lényegét tekintve változatlan maradt, de egyes témák alegységekre bomlottak, így több rovattal is bővült a folyóirat a 60-as években; formátuma és kivitele azonban nem változott.

1961-ben megjelent a *Magyar levéltárosok külföldön* rovat, amely a külföldi tanulmányutak beszámolóit tartalmazta. Az első utak inkább a különböző országok levéltári rendszerének megismeréséről és a különböző levéltári szakfeladatok elvégzésének módszereiről szóltak, később megjelentek a hungarika utak jelentései is. 1964-től *A külföld levéltárügye* rovaton belül *Magyar levéltárosok tanulmányútjai* megnevezéssel külön is szerepeltek ezek a beszámolók, amelyek egy része már hungarika információkat is tartalmazott, más részük pedig már nem átfogó jellemzést adott a meglátogatott országok levéltárügyéről, hanem egy-egy speciálisabb részkérdést ismertetett.

Ettől az évtől kezdődően a megjelent közlemények idegen nyelvű rezüméit is közölték – orosz, német és francia nyelven – *Idegen nyelvű tartalmi kivonatok* cím alatt. Továbbra is jelentek meg idegen nyelvről magyarra fordított tanulmányok a – Fordítások cím helyett jobban hangzó – *Külföldi levéltári szakkiadványok* rovatban. A nemzetközi levéltári életbe való bekapcsolódás igényét jelzi *A levéltár a nemzetközi életben* rovat 1962-től, amelyben a nemzetközi levéltári napok, konferenciák, kerekasztal-beszélgetések szakmai anyagait adták közre, illetve számoltak be e rendezvényekről.

⁴ Levéltári Szemle 1961. 1. sz. 1.

A 60-as években több olyan kérdés is előkerült, amely ma már nem több mint nem túl sikeres levéltári kísérlet, de akkor több tanulmányt is szenteltek a témának, s nyilvánvalóan többeket foglalkoztatott. Ilyen volt például a numerikus rendszerű fondok tárgyi alapúvá történő átrendezése. Az ilyen jellegű cikkek közreadásában azonban a naprakészség szándéka és a kísérletezés bátorítása volt jelen a folyóirat részéről, jóllehet nem minden esetben volt szerencsés az új elmélet és gyakorlat.

Idővel a nagyobb és hivatalos irattermelők után az érdeklődés a magánszemélyek irataira, sőt nemcsak írásos dokumentumaira is kiterjedt. Jóllehet a kor jegyeit magán viselő módon, de szó esik már az akkor még nem oral history-nak nevezett szóbeli visszaemlékezések rögzítéséről, az „élő források” felkereséséről, a szisztematikus gyűjtésről, a hangfelvételek megőrzéséről (1962). A tanulmányokban tárgyalt szakmai kérdések esetében eleve felmerült a szakmai egységesség kialakítása, hiszen ezért szerepeltek ajánlások, tervezetek, minták a folyóirat hasábjain, ám voltak olyan tanulmányok, amelyek már címükben is hordozták az egységes szakmai álláspont szükségességét, s a szerkesztőség vitára szólította fel az olvasókat, hogy véleményükkel járuljanak hozzá annak kialakításához.

A *Történeti adattár* rovatban egyre több hivataltörténeti téma, s azzal összefüggésben a hivatal irattári rendszerének, levéltári anyagának ismertetése került szóba. (A rovat címe jóval később – hasonló tartalommal – *Adattár*ra rövidült.)

Előfordult, hogy a folyóirat egy-egy teljes számát egy jelentősebb konferenciának szentelte, s annak nemcsak a programja, az előadások szövege, de az ülészak(ok) rövidített jegyzőkönyve s a résztvevők listája is szerepelt a lapban. (Pl. A Levéltári kerekasztal VIII. Nemzetközi értekezlete Bp., 1963. június 12–15.⁵)

Az intézmények vezetőit és az őrzött gyűjteményt, illetve annak érdekességeit mutatták be a *Levéltáraink életéből* rovaton belül indított *Emlékezzünk régiekről* sorozatban, amelynek keretében egy-egy évforduló, dokumentumérdekesség apropóján indított beszélgetés írott változatát olvashatták az érdeklődők. Benda Kálmán volt az intézményvezetők beszélgetőtársa. Jellemző a kor ismeretterjesztés és kultúra iránti érdeklődésére, hogy a beszélgetések a Kossuth Rádióban hangzottak el. A levéltárak az akkori lehetőségekkel élve igyekeztek népszerűsíteni tevékenységüket a társadalom szélesebb rétegei előtt is. A sorozat több éven keresztül folytatódott és sorra vette a megyei levéltárakat, de a Hadtörténelmi Levéltárba, illetve egyházi levéltárakba is ellátogatott, s a bécsi Hadi Levéltárról a magyar levéltári delegátusokkal is zajlott beszélgetés. Ugyancsak e rovat adott helyet történeti kiállítások összeállításáról szóló beszámolóknak, amelyeket a kiállítások szakmai vezetői adtak közre ismertetve munkájuk koncepcióját, s magát a megvalósítást is.

⁵ Levéltári Szemle 1963. 3. sz.

Viszonylag sok cikkben tűnt fel a helytörténetírás segítésének gondolata, sőt szervezetté tételével⁶ is foglalkoztak. Így nem véletlen, hogy idővel önálló rovat – *Helytörténetírás* – is helyet kapott a lapban, amelyben mindjárt első jelentkezésekor (1964/1–2. sz.) nyolc tanulmány is szerepelt. A rovat az ezt követő években is működött, sorra bemutatva az egyes intézményeket, a megyei levéltárak, s a honismereti mozgalom tevékenységét is. Foglalkozott egyes levéltári kiadványfajtákkal, így a levéltári olvasókönyvvvel, amely kapcsán felbukkan – természetesen korabeli köntösben – az oktatás segítése, s a ma levéltár-pedagógia néven megfogalmazott gondolkör is. Hasonlóképpen foglalkoztak a helytörténeti olvasókönyvek műfajával is.

1964-ben a nagyobb létszámú szerkesztőbizottság helyett kisebb munkatársi csoport kezdett dolgozni a folyóirat szerkesztésén. Szigetvári István helyett Balázs Péter lett az új felelős szerkesztő. A kisebb létszámú, nyolcfős új szerkesztői csoport tagjai között rovatonkénti munkamegosztás lépett életbe a következőképpen: Lakatos Ernő a levéltári munka kérdései, Kardos Kálmán a Levéltáraink életéből rovattal, Vörös Károly a helytörténetírással, a külföld levéltárügyével és a magyar levéltárosok külföldi beszámolóival, valamint a Figyelővel, Bélay Vilmos, Szigetvári István az irattári munka kérdéseivel, Takáts Endre a vidéki levéltárak problémáival foglalkozott. A technikai szerkesztő Padányi Gulyás Gyuláné maradt.

Ekkortól jelent meg a folyóiratban a *Krónika* is, amely évfordulókról, kitüntetésekéről, vezetői kinevezésekről, szolgálati jubileumokról, nyugdíjba vonulásokról, intézményi átszervezésekről, s általában a levéltári élet híreiről számolt be. Ide kerültek az elhunyt kollégák nekrológjai is. E tartalmak természetesen korábban is jelen voltak, de kevésbé tematizáltak vagy éppen a Hírek rovatban csoportosítás nélkül szerepeltek. (Utóbb a Hírek a Krónikán belül az apróbb, egysoros hírek összegyűjtésére szolgált.)

Ahogy haladunk előre az időben, tapasztalható, hogy a levéltári szakterületek feltérképezése, majd lefedése után az egyes részterületek, illetve a még egyáltalán nem tárgyalt témák kerültek sorra. Ilyen volt például a levéltárakon kívül, más intézményekben őrzött iratok kérdése, amely első említéskor egy megyei iratanyag kapcsán került előtérbe; benne rejtett azonban a téma későbbi komoly, nagyobb lélegzetű feldolgozása is. (Degré Alajos: A Zala megyei múzeumokban őrzött iratanyag⁷.)

Az egyes intézmények gyűjteményismertetései, érdekességeinek bemutatása, gyarapodási adatai a *Levéltáraink anyagából* rovatba kerültek (1965). A nem mindig következetesen alkalmazott, specializálódó rovatok mögött azonban az egyre szélesülő levéltári témapalettát kell látni, s azt a szándékot, hogy az olvasók számára még strukturáltabban jelenítsék meg az adott lapszám tartalmát.

⁶ Soós Imre: A helytörténetírás szervezése a területi levéltárakban. *Levéltári Szemle* 1962. 3–4. sz. 18–24.

⁷ *Levéltári Szemle* 1964. 4. sz. 216–223.

1966-ban a címlapon kiadóként a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya Levéltárak Országos Központja szerepel, megnevezve immár a felettes minisztériumot is, nemcsak a közvetlen irányító szakmai szervet. Később a LOK neve zárójelbe kerül, erőteljesebben hangsúlyozandó immár a minisztériumi felügyeletet.

Az egyébként jól működő rovatokon egy darabig nem változtattak, s megmaradtak az évek óta jól bevált 400 példányos megjelenésnél is. A példányszámokkal később ismét kísérleteztek hol 500-ra emelték, hol csökkentették, s feltehetőleg a költségek és az egyes népszerűbb vagy évfordulós lapszámok iránti igény függvényében tértek el a megszokottól.

A 60-as évek vége felé, a 70-es években új témák is megjelentek. Ilyenek voltak a nagy tömegű iratanyag restaurálásának gépesített módszerei, s a mikrofilmezés. Új rovat is alakult az állományvédelmi-reprográfiai kérdésekre, a *Levéltári technika*, 1969-ben. Ugyanekkor szintén új rovatként jelent meg a *Hungarica*, amely témaként ugyan korábban is jelen volt, de így kiemelt helyet kapott a külföldi híradások, tudósítások sorában, s immár otthont adott a kimondottan hungarika-gyűjtőutak dokumentálásának. E mögött tudatos profiltisztítás és a lap karakteresebbé tételének szándéka állt.

1968-ban a területi állami levéltárak tanácsi kezelésbe kerültek, a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya Levéltári Igazgatósággá alakult, a Levéltári Közlemények visszakerültek az Országos Levéltárhoz, a Levéltári Szemle pedig a Levéltári Igazgatóság folyóirata maradt, bár kiadójaként az Országos Levéltár volt feltüntetve, s felelős kiadóként annak főigazgatója Varga János szerepelt. A felelős szerkesztő a szerkesztői munkában régóta részt vevő Sashegyi Oszkár lett, de a korábbi felelős szerkesztők is munkatársak maradtak. A szerkesztőség/szerkesztőbizottság tagjai sorába is kerültek új nevek a régiék mellé, de alapvetően nem történt változás a munkatársak személyében: Balázs Péter, Bélay Vilmos, Fábián Istvánné (segédszerkesztő), Kállay István, Kardos Kálmán, Kun József, Lakatos Ernő, Padányi Gulyás Gyuláné (technikai szerkesztő), Sashegyi Oszkár, Szigetvári István, Szűcs László, Vörös Károly.

20 év után

A folyóirat működésének 20. évfordulóján, 1970-ben a szerkesztők rövid visszatekintést tettek közzé elemezve a korábbi éveket. Felidézték azt az 1969-es vizsgálatot, amely a Levéltári Szemle és a Levéltári Közlemények profiljának élesebb elhatárolását tűzte ki célul. A Közlemények szünetelése alatt hiánypótló, s kezdetben inkább csak a „baráti országok” levéltári szakirodalmát közvetítő, praktikus szemléletű Levéltári Szemle színvonalas, sokféle témát tárgyaló folyóirattá vált, s bár céljai között elvi témák, forrásközlések, illetve történeti cikkek nem szerepeltek – lévén az a Közlemények profiljába tartozott – az évek során a két lap mégis közeledett egymáshoz és hasonlóvá vált. 1970-ben a Levéltári Szemle szerkesztősége

új célokat is megfogalmazott, amikor a két szaklap céljainak elhatárolásáról szolt. A bevezetőben rövid áttekintést adtak a levéltáros szakma folyóiratairól. A nyugati államok levéltáros lapjai jórészt egyesületi kiadványok voltak (a levéltárosokat közösen érintő problémák közlésének céljára, s vitafórumok); a centralizált levéltárüggyel rendelkező országok (a szocialista államok, s néhány nyugati) folyóiratát egy központi levéltári szakmai szerv (igazgatóság) adta ki a levéltári munka egységesítésének céljával, munkaanyagok közreadásával; a harmadik csoportba tartoztak azok a sajtótermékek, amelyek kimondottan tudományos céllal jöttek létre (bármely országban). A fő célok tehát levéltár-igazgatás és levéltártudomány voltak. A Levéltári Közlemények szorosabb kapcsolatot tartott a történelemtudománnyal, olvasóközönsége a szűkebb szakmai közönség és a történészek voltak. A Levéltári Szemle a levéltárban (különböző szinteken) dolgozókat, a levéltárhasználókat, az iratok lettekzetetöit egyaránt igyekezett megszólítani. A korábban jellemző különbségeken túl erősíteni akarták a kapcsolatot a levéltár-igazgatással, s az volt a szándékuk, hogy a lap „a levéltári munka tapasztalatait közreadva és értékelve s a munkamódszerekre vonatkozó javaslatok útján a további gyakorlati levéltári munkát segítse”.⁸ A kevésbé elvi és történeti jelleg mellett a levéltárszakmai, gyakorlati jellemzők erősítése együtt járt a naprakészséggel, a levéltárügy aktuális kérdéseinek ismertetésével (Új Magyar Központi Levéltár, szaklevéltárak problematikája, iratkezelési reform, magánlevéltári anyagok), s a modern technikai eljárások népszerűsítésével, valamint egyes gyakorlati kérdések eredményes külföldi megoldásainak bemutatásával. A régóta tervezett Levéltári kézikönyv kidolgozásához is szerettek volna hozzájárulni a sokakat érintő, aktuális szakmai témák közreadásával, s annak esélyével, hogy a kollégák nemcsak elolvassák, hanem véleményükkel tovább is fejlesztik a közreadott szakmai anyagokat. Nagy szerepet szántak a Levéltári technika és a Hungarica rovatoknak is.

A Levéltári Szemle ezekben az években kevesebb rovattal dolgozott. A lapszámok első részében közreadott sokféle típusú anyagot nem tagolták rovatokra, de az új rovatok mellett megmaradt az Irattári munka, az Adattár, a Figyelő, az Irodalom és a Krónika.

Érezhető az a szándék, hogy mindig újabb és újabb, még nem tárgyalt levéltári terület is sorra kerüljön a tárgyalt témák sorában; például hangfelvételek őrzése, lappangó levéltári anyagok felkutatásának problémája (1971/1–3. sz.). A Levéltári technika rovat is szisztematikusan tárgyalta a terület főbb, majd részletkérdéseit kezdetben egy-két, majd több szerzővel.

1973-ban a folyóirat felelős szerkesztői feladatait Sashegyi Oszkártól Kállay István vette át, nagyjából változatlan munkatársi gárdával: Balázs Péter, Bélay Vilmos, Fábíán Istvánné (Fábíánné Kiss Erzsébet),⁹ Kállay István, Kardos Kálmán, Kun József,

⁸ A huszadik évfolyam elé. Levéltári Szemle 1920. 1. sz. 1–7.

⁹ Az 1975. 1. szám az utolsó, amelyben közreműködött.

Lakatos Ernő, Padányi Gulyás Gyuláné (technikai szerkesztő),¹⁰ Sashegyi Oszkár, Szigetvári István, Szűcs László, Vörös Károly. 1973-ban Gáspár Ferenc, 1975-ben Soós László, 1976-ban (Szlovikné) Berényi Márta,¹¹ 1978-ban Erdmann Gyula, Farkas Gábor, Schneider Miklós¹² és Szilágyi Gábor csatlakozott. 1975-től a minisztériumok átszervezése és átnevezése következtében a kiadó a Kulturális Minisztérium Levéltári Igazgatósága, 1980-tól ismét Művelődésügyi Minisztérium (Levéltári Osztálya).

A folyóirat formátuma ebben az időszakban valamelyest változott. A korábbi kezdetlegesen sokszorosított számok helyett immár tetszetősebb tördeléssel, jobb papíron, igényesebb nyomdai kivitelben jelentkezett. A borítók a korai barna, majd különböző színű erőteljes színek után visszafogott világoskék színűek, letisztultak lettek. A korai évek kivitelezési nehézségei azonban természeteseek voltak, ezzel nem állt egyedül a Levéltári Szemle.

A 70-es évek első felében inkább az aktuális kérdések, s a korszerűség hangsúlyozása került előtérbe, 1975-ben azonban felbukkant a *Levéltártörténet* rovat, amelyben egyházi levéltárak is helyet kaptak. (Korábban különböző neveken a tartalom már jelen volt, de egy időre kissé háttérbe szorult.) A korábbi gyakori szerzők mellett az akkori fiatalabb nemzedékből is jelentkeznek újabb, gyakran publikáló szerzők: pl. Dóka Klára, Feiszt György, Erdős Ferenc.

A folyóirat 1977/2. számában¹³ az akkori felelős szerkesztő, Kállay István emlékezett meg a lap 25. évéről. Ez az alapos összegzés kitért az előzményekre – Levéltárosok Lapja, Levéltári Közlemények –, s a Szemlét létrehozó helyzetre, igényekre is. Szinte tételesen, témákra bontva sorolta fel, hogy mi tartozik a lap profiljába, és sorra vette rovatait is. A tevékenység elemeit hagyományos és modern profilra osztotta. Előbbibe a levéltári munka kérdései rovat, a levéltár- és fondismertetés, a levéltártörténet, a hivataltörténet témák tartoztak. Utóbbiba – a lapban már korábban is jelenlévő – közművelődés, közoktatás, helytörténet, s az újdonságok közül a Levéltári technika rovat került. A továbbfejlesztésről a Figyelő, az Adattár, az Irodalom, s a Krónika kapcsán is szólt.

Írásának utolsó fejezetében a szerzőkről és a lap új formátumáról is szót ejtett: „A jelenlegi gyakorlat szerint a Levéltári Szemle cikkei tervmunkaként, a szerkesztő felkérésére vagy a szerzők kezdeményezésére születnek. Ez a módszer bevált, a Szemle széles körű írógárdával rendelkezik. A szerzők körét ennek ellenére igyekszünk bővíteni: egyes kérdések megírására levéltáron kívüli szakembereket nyerünk meg, illetve közlünk általuk megírt cikkeket. Igen jelentős momentum – és ezzel magyarázható, hogy szívesen írnak a Szemlébe –, hogy megjelenése nincs

¹⁰ Az 1975. 2–3. szám az utolsó, amelyben közreműködött.

¹¹ Az 1981. 1. szám az utolsó, amelyben (technikai) szerkesztőként közreműködött.

¹² 1981-ben bekövetkezett haláláig tagja volt a szerkesztőségnek.

¹³ Kállay István: A Levéltári Szemle. Levéltári Szemle 1977. 2. sz. 267–271.

elmaradva. Megjegyzendőnek tartom, hogy kedvező fogadtatásra talált a Szemle új, tetszetősebb formája.”¹⁴

A fentieknek megfelelően ekkor egyre több, gyakorlati munkához kapcsolódó írás jelent meg. Foglalkoztak az iratkezelők képzésével, az irattáros-képzéssel, ismertették más országok mikrofilmes gyakorlatát, téma volt az iratképzők hivataltörténete, illetve az Országos Levéltár egyes iratcsoportjainak ismertetése is rendszeresen megjelent egy-egy sorozatot alkotva. Ebben az időszakban több vegyes tárgyú lapszám jött létre, s nem mindig érvényesült a hangsúlyosabb levéltárszakmai jelleg.

A 80-as évek változásai

A 80-as évekbe érve alapvető változáson még nem esett át a folyóirat. A viszonylagos állandóságot a hosszú évek óta együttműködő, egy-egy új taggal bővülő szerkesztői gárda is biztosította. 1981-ben a korábbi munkatársak mellett Káposztás István és Kisasszony Éva, 1982-ben (a 2–3. számtól) Orbán Istvánné (technikai szerkesztő) neve jelent meg a szerkesztőség névsorában. A legtöbb cikk a megyei levéltárak és az Országos Levéltár gyűjteményeire, illetve az ott zajló munkákra vonatkozott, s a korábbiakhoz képest valamivel hangsúlyosabbá vált a hivataltörténet és a kormányzattörténet. Egy-egy tematikus blokk is megjelent, így például az *Egyesületi fondok ismertetése*.¹⁵ 1981-ben *Egyesületi élet*,¹⁶ 1982-ben *Kormányzattörténet* rovat is helyet kapott.¹⁷

1985-ben arculatváltás következett be a folyóiratnál. Kisebb, B/5-ös mérettel, korszerűbb kivittel, a címlapon a főbb cikkek ajánlójával és egy a tartalomhoz mindig kapcsolódó képpel jelent meg minden lapszám. A kisebb formátumú, füzet-szerű kiadvány megjelenése is rendszeresebbé vált olyan értelemben, hogy mindig évi 4 számot adtak ki. Korábban szerkesztőbizottság megnevezés alatt szerepeltek a lapban a munkatársak, s a felsoroltak között nevük után zárójelben tüntették fel a főszerkesztői, felelős szerkesztői stb. posztot. Ekkortól azonban már külön adták meg a szerkesztőbizottság és a szerkesztőség tagjainak névsorát. (1990-től már csak szerkesztőség szerepel.) Az 1985 utáni másfél évtizedben több személyi változás is bekövetkezett a szerkesztői csoport összetételében. Különösen 1993 után, a korábbi állandósággal összehasonlítva feltűnő a munkatársak személyének változása. Bizonyos szerkesztők jelenléte azonban folytonosságot jelentett ekkor is.

A szerkesztőbizottság tagjai 1985-ben Buzási János, Gazdag István, Kállay István, Kun József, Lakatos Ernő, Madarász Lajos, Ságvári Ágnes, Sashegyi Oszkár, Szűcs László, Verő Gábor, Vörös Károly (elnök) voltak.

¹⁴ Uő Uo. 271.

¹⁵ 1981. 2–3. sz.

¹⁶ 1981. 1. sz.

¹⁷ 1982. 2–3. sz.

A felelős szerkesztő 1985-től 1992-ig Gecsényi Lajos, a szerkesztők pedig az induláskor Bán Péter,¹⁸ Erdmann Gyula és Farkas Gábor¹⁹ voltak, akikhez csatlakozott Szögi László (az 1986/3. számtól), Lakos János (1987/2. – 1992/2.).

1985-ben az új felelős szerkesztő, Gecsényi Lajos beköszöntőjében röviden összegezte a folyóirat célkitűzéseit. A lap rovatok nélküli első részében többféle, köztörténeti, közigazgatás-történeti, segédtudományi írás kapott helyet, s a második, rovatokra tagolt rész tartalmazta a szorosabb értelemben vett levéltárszakmai tanulmányokat, cikkeket. A friss szakmai információk iránti megnövekedett igények mellett a közművelődés és a közoktatás segítését, a levéltári források közkinccsá tételének, felhasználhatóságának többféle módját emelték ki. A levéltári munka elméleti és gyakorlati kérdései mellett szervtörténeteket, a levéltári anyag tudományos, oktatási, gazdasági feladatokra történő felhasználásának kérdéseit, a történeti segédtudományok kutatási eredményeit is figyelemmel kísérték. A nemzetközi levéltári élet és a hazai levéltári hírek is helyet kaptak a lapban. A korábbi évek rovatain pár változás történt; a Levéltártörténet, Hungarika – egyre bővülő tartalommal – változatlanul működött, mellé a *Kilátó* a külföldi levéltári hírek, eredmények számára, a *Mérleg* a kiadványok ismertetésére született. (Mindkét rovat ma is működik.) A Levéltártörténet rovatban érdekes interjúk jelentek meg régi levéltárosokkal (pl. Házi Jenővel, Borsa Ivánnal, Sashegyi Oszkárral, Ember Győzővel), s a riportokat olyan tapasztalt kollégák készítették, mint Szögi László, Gecsényi Lajos vagy Erdmann Gyula. Az interjúkat a szerkesztőség jó munkájának köszönhetően sikerült sorozattá szervezni. A Hírek rovat közölte az éves levéltári kiadványi „termés” adatait. A *Dokumentum* egy-egy nagy forrásértékkel bíró irat, érdekesség ismertetését tartalmazta. Esetenként, de értékes tartalommal jelent meg a *Vita* rovat, amely olyan témákat hozott fel több hozzászólóval, mint a levéltárosi hivatástudat, az egyesületi élet, a szakmai műveltség, a levéltáros testületi szellem, szakmai tudat, a levéltáros feladatai közötti egyensúly (levéltáros? történész?).

Ebben az időszakban új témák is előtérbe kerültek. Korábban említés szintjén ugyan szóba került többször is a számítástechnika, de ettől az időszaktól lesz ez a terület gyakori téma a folyóiratban. A számítástechnika alkalmazásának lehetőségei, a lehetséges feldolgozó munka, az adatok és adathordozók archiválása, a számítógépes szervnyilvántartás, a számítástechnika valamely vetülete a nyolcvanas évek második felétől, s a kilencvenes években egyre gyakrabban volt a tanulmányok tárgya annál is inkább, mivel a Magyar Levéltárosok Egyesületén (MLE) belül 1989-ben megalakult a Számítástechnikai Szekció.

Az általános levéltárak, az állami szaklevéltárak és az egyházi levéltárak munkáját egyaránt áttekintette egy-egy bővebb, összefoglaló tanulmány, rendszeresen közzétett,

¹⁸ Az utolsó szerkesztői közreműködésével készült szám: 1987. 1. sz.

¹⁹ Az utolsó szerkesztői közreműködésével készült szám: 1989. 4. sz.

több évet átfogó beszámoló, összegzés. Gyakori téma volt a *levéltár és oktatás*, amely – azonos című – rovatot is kapott, a források értékhatár-vizsgálata, az irattáros tanfolyamok tapasztalatai, a segédtudományok tárgykörében íródott cikkek, levéltári sajtószemle, a levéltárosképzés, a hungarikakutatás, az Országos Levéltár szerzeményeinek bemutatása. A levéltári rendszer fejlődése, változása megmutatkozott a Szemle-beli cikkekben is, hiszen megjelent az egyetemi levéltárak témaköre,²⁰ s az egyházi levéltárak szakfelügyeletének tapasztalatai is hangsúlyosabban helyet kaptak.

A 90-es években a szerkesztőségben belül több alkalommal is változások zajlottak. 1989-ben megszűnt a folyóirat szerkesztőbizottsága, s innentől kezdve teljesen a szerkesztőség irányította a lap munkáját. A szerkesztőségi munkatársak személye nagyjából állandó volt, de a feladatkörökben viszonylag rövid időközönként módosulások voltak jellemzőek. 1993-ban Lakos János főszerkesztősége mellett Böör László, Sudár Kornélia, Szögi László voltak a szerkesztőség tagjai, akikhez 1994-ben Sárközi János csatlakozott. 1993 és 1998 között Sudár Kornélia a főszerkesztő, Böör László, Dominkovits Péter, Sárközi János szerkesztőkkel. 1999-ben, Radics Kálmán főszerkesztősége mellett Böör László, Erdős Ferenc, Sölch Miklós dolgoztak szerkesztőként.

A feladatkörök között ebben az időszakban megjelent a főszerkesztő-helyettesi szerepkör Lakos János (1987/2-től–1992/2. sz.), Sudár Kornélia (1993), Sárközi János (1994–98), később (2005-ben) Kenyeres István is ellátta ezt a feladatot. (2000-től egy év kivételével főszerkesztői és felelős szerkesztői feladatkörök vannak.)

Az 1990-es évek lapszámai az új szakmai témák (pl. 1995. évi LXVI. levéltári törvény; ISAD(G) az első nemzetközi levéltári szabvány²¹), az egyre több helyről szerzett külföldi kutatási és levéltári szakmai tapasztalatok közreadása, a külföldi, magyar vonatkozású anyagot őrző levéltárak bemutatása mellett a magyar levéltárügy újraszabályozását is reprezentálják a megjelenő cikkek témáiban (pl. önkormányzati törvények levéltári vonatkozásai, az Országos Levéltár és Új Magyar Központi Levéltár összevonása, a privatizáció és a levéltárak). A modernizálódó levéltárügy kérdései mellett újabb levéltári részterületek megvitatására is sor került a Vita rovatban: levéltári forrásközlés, visszaemlékezések.

Egyesületi kiadásban

1999-ben a lap kiadóját illetően változás állt be. Létrejötté óta a folyóirat mindig minisztériumi, a levéltárügyet felügyelő illetékes minisztérium szerv – 1998 év végéig a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Levéltári Osztálya – kiadásában jelent meg. 1999-től az MLE vállalta a kiadást.

²⁰ Szögi László: Az egyetemi levéltárak feladatai. Levéltári Szemle 1986. 3. sz. 3–10.

²¹ Az azonos című szabványleírást Künstler Ferenc fordította. Megjelent a Levéltári Szemle 1995. évi 2. számában 53–74.

„A Kulturális Örökség Minisztériuma és a Magyar Országos Levéltár sem vállalkozott szakmai folyóiratunk kiadására, így választani kellett: megszűnik a Levéltári Szemle, vagy az Egyesület felvállalja a kiadását. A választmány egyhangúlag foglalt állást a kiadás vállalása mellett, hiszen a magyar levéltárosok zömét tömörítő Egyesület nem engedheti meg a nagy- és szépmúltú lap kimúlását.” – olvasható Erdmann Gyulának, a Magyar Levéltárosok Egyesülete akkori elnökének 1999/1. számban megjelent beköszöntőjében.²² Ekkor Radics Kálmán vállalta a főszerkesztői teendőket a Böör László, Erdős Ferenc, Sölch Miklós, Szögi László alkotta szerkesztői csapattal. Az egyesületi kiadást egy év elteltével már a MOL (később Magyar Nemzeti Levéltár, MNL) is támogatta, majd 2006-ban az Önkormányzati Levéltárak Tanácsa (ÖLT), majd utódszervezete a Megyei és Városi Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MVLVT), jelenleg Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa (MLVT) csatlakozott társkiadóként. (A folyóirat jelenleg is e hármas kiadói együttműködés keretében működik és jelenik meg.)

Az egyesületi kiadással párhuzamosan valamelyest több hír, tudósítás, egyesületi beszámoló jelent meg (MLE választmányi ülések beszámolója is), s többször közreadták az MLE vándorgyűlésen elhangzott előadásokat is. A 90-es évek új témái között megjelentek a – sok levéltárat érintő – kárpótlási ügyek tapasztalatait közreadó tanulmányok, s egyre gyakrabban kaptak helyet a levéltári leírás, szabványosítás – nemzeti és regionális szintű – problémái.

2000-től a lap stratégiáját meghatározó, a szerkesztőséget képviselő, a szerkesztőség munkáját összefogó főszerkesztőt az MLE, az egyes számokat összeállító felelős szerkesztőt a MOL delegálta. A szerkesztőség öt tagját az MLE Választmánya választotta meg. A 2000-es években viszonylag hosszabb ideig, 2000–2005 között volt főszerkesztő Böör László. Ekkor mindvégig Katona Csaba látta el a felelős szerkesztői feladatokat; a szerkesztők: Dominkovits Péter, Horváth J. András, Radics Kálmán, Sölch Miklós, Szögi László (2000-ben), Horváth Erzsébet (2001–2004). A 2004/1. számtól a szerkesztőség új összetételben működött tovább: Dominkovits Péter, Kenyeres István, Mózes György, Rózsa György Gyula, T. Varga György, 2005-ben Ólmosi Zoltán is a szerkesztőség tagja.

Az Országos Levéltárban, valamint a megyei levéltárakban dolgozó szerkesztők mellett Szögi László személyében a felsőoktatási intézmények levéltárosai, Horváth J. András, Kenyeres István az önkormányzati levéltárak, Horváth Erzsébet és Mózes György egyházi levéltárak munkatársaiként voltak jelen a szerkesztőség soraiban.

2001-ben a lap arculatváltáson esett át: a korábbi halványkék, a borítón mindig más képet felvonultató folyóirat borítója állandósult, s rá egy oklevél részlete került. Ebben az időszakban jó darabig színes iratmelléklettel és a hozzá kapcsolódó forrásközléssel jelent meg minden lapszám. A korábbi rovatok változatlanul működtek,

²² Erdmann Gyula: Beköszöntő. Levéltári Szemle 1999. 1. sz. 2.

új elnevezésű, de tartalmát tekintve már ismerős rovat jelentkezett *Portré* néven, amelyben levéltáros elődökkel készült interjúk voltak olvashatók. A 2000-es évek témái már előlegezik napjaink bizonyos esetekben már megoldott, vagy még aktuális levéltári szakkérdéseit is. Köztük nagyon fontos volt a digitalizálás kérdésköre, amely még a jelenben is bőven ad szakmai feladatokat a levéltárosoknak. Elméleti kérdéseket, majd a gyakorlatban szerzett tapasztalatokat, projekteket is ismertettek. 2003-ban jelent meg az első, elektronikus iratok archiválásával foglalkozó tanulmány, amely kérdés még ma is szakmai kihívást jelent.²³ Rendszeres és gyakoribb téma lett az egyházi levéltárak ügye, s az 1993-ban alakult Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) hírei, eredményei is helyet kaptak, több egyházi levéltáros szerző publikációival együtt. Rendszeresen megjelentek az éves szakfelügyelői jelentések is. A korábbi külföldi levéltári hírek után megjelent az Európai Unió levéltárügye, s az uniós tapasztalatokra támaszkodó példák ismertetése. Egyre több, a mai levéltárosoknak is ismerős téma bukkant fel az idő előrehaladásával a 2000-es évek második felében: internet és levéltár, kutatási témák feldolgozása, informatikai stratégia, egységes levéltári nyilvántartási rendszer kidolgozása.

A fenti témákra, köztük a modern levéltári kérdésekre való odafigyelés jellemezte a lapot 2006–2017 között is, amikor e meglehetősen hosszú időn át Horváth J. András volt a folyóirat főszerkesztője. Ekkor a felelős szerkesztők Csóti Csaba (2006–2008), Katona Csaba (2009–2010), Bana József (2011–2016), Ólmosi Zoltán (2017) voltak. (Utóbbi kollégánk 2009–2016 között olvasószerkesztő.) A szerkesztőség tagja volt ebben az időszakban Borbély János (tördelőszerkesztő 2016–2017), Cseh Gergő Bendegúz (2006–2008), Dominkovits Péter (2009–2016), Erdész Ádám (2009–2017), Farkas Andrea (szerkesztőségi titkár, 2006–2008), Kujbusné Mecsei Éva (2006–2008), Molnár László (2006–2008), Mózessy Gergely (2006–2008), Németh Ágnes (2017), Sasfi Csaba (2017), Sölch Miklós (2006–2008), Tyekvicska Árpád (2006/3. számig).

A főszerkesztő, Horváth J. András az új szerkesztőség 2006-os beköszöntőjében így fogalmazta meg főbb elveit: „Kiemelt jelentőséget tulajdonítunk ezért a levéltári anyag társadalmi hasznosíthatóságát előmozdító, különféle kutatástechnikai módszertani kérdéseknek (hatékony, digitális alapú segédletek alkalmazásának lehetőségei, információtechnológiai újdonságok stb.) Izgalmas és egyre fontosabb kérdéskör a levéltár és használói kapcsolatának boncolgatása, a kutatói igények elemzése, a levéltári feladatoknak ezen szükségletekre alapozódó újraértelmezése...”²⁴ A fentieknek megfelelően határon túli magyar tudományos műhelyeket, nemzetközi levéltári gyakorlatot ismertető cikkek jelentek meg. Több lapszámban alkalmaztak nagyobb terjedelmű tanulmányokat magában foglaló, nem állandó rovatként mű-

²³ Baracs Tibor – Cseh Gergő Bendegúz – Körmendy Lajos – Szőke Zoltán – Vánkosné Tímár Éva: Az elektronikus iratok levéltári archiválása. 2003. 2. sz. 3–27.

²⁴ Köszöntő. Levéltári Szemle 2006. 1. sz. 3.

ködő, de az aktuális tartalommal egy egységet alkotó tematikus blokkokat. Például a *Nemzeti levéltárak a világban* (2006/2.) több írást tartalmazó blokk, az *E-archívum*, *E-levéltár*, *E-írástár* blokk (2007/2.), utóbbi az elektronikus archiválás informatikai, kormányzati oldalát is, külföldi tapasztalatait, hazai tapasztalatait és nehézségeit mutatta be több oldalról; de szenteltek lapszámokat, blokkokat az egyházi levéltáraknak, az egyházi levéltári forrásoknak (2007/3.), és hasonlóképpen helyet kapott a Szemlében az egyébként mindig erőteljesen jelenlévő hungarikakutatás is (2008/1.), az egyetemi levéltárak (2008/2.), a gyűjtőterület blokkja (2009/2.), valamint jelentős évforduló köré is szerveződött tematikus szám: 1956 (2006/3.). A *Levéltári műhelymunkák* (később *Műhelymunkák*) ma is működő rovat levéltári források felhasználásával készített történeti tanulmányoknak adott helyet többek között. 2011-ben (2. sz.) a területi általános levéltárak további sorsát (önkormányzati vagy állami fenntartás), s a megyei levéltárak egységes irányítás alá kerülését megelőző viták szakmai anyaga is megjelent a folyóiratban. Ugyanitt a városi, felsőoktatási és egyházi levéltárak fenntartásáról egy másik blokk tartalmazott tanulmányokat. Ezekhez hasonlóan más levéltári területet is körbejártak, más-más levéltártípusban dolgozó szerző segítségével mutatva be az adott kérdést. A nagyobb témák tárgyalása mellett a korábban már megismert rovatos megjelenés volt jellemző a folyóiraatra, amely 2009-ben arculatváltáson is átesett: ekkortól feltűnő színű, absztrakt ábrákkal díszített, modernbb külsőt kapott, amely 2017-ig – évente változó színekkel – állandó maradt. A 2010-es évek gyakori témái között szerepelt még az oral history, a projektismertetések, a kutatási szabadság és kutatási korlátozások, az adatvédelem és információszabadság ma is aktuális kérdése. A folyóirat korábbi tartalmi elemeket is megőrző következő szakasza 2018-ban vette kezdetét a lap jelenlegi szerkesztői gárdájával.

■

A Levéltári Szemle hét évtizedének áttekintése többféle szempontból érdekes és számomra különösen is az volt, hiszen az előttünk járók munkáját folytató munkatársaként, levéltárosként és főszerkesztőként is olvastam. Sok ötletet adó és értékes anyag található a folyóirat korábbi évfolyamaiban, számos kutatásra váró – és reméljük majd kutatás alá kerülő téma – a cikkekben, s egyben bizonyítéka annak is, hogy elődeink a levéltári szakterületek mindegyikére igyekeztek figyelni, és írásaik egy része ma is hasznosítható felvetéseket, megfontolni valókat, de ha mást nem, akkor tanulságokat tartalmaz. A már technikailag meghaladott, vagy ma már problémának nem számító, megoldott, szakmai kérdéseken túl sok olyan tartalom van jelen lapjain, amelyek ma, mai köntösben, mai viszonyok között is választ, megoldást várnak. Tanulságos és követendő az is, hogy a ma már „levéltártörténeti nevek”-nek számító kollégák milyen felelősséggel végezték munkájukat és saját hivatásukat értékelve tevékenykedtek. Ennek a sornak a folytatói vagyunk mi is, mai levéltárosok.

Gaálné Barcs Eszter

Egy gyermek naplója

„A napló hasonló a méhkashoz, s írója a fürge méhez. Valamint a méhecske nagy szorgalommal gyűjtögeti édes terhét kis hajlokába, úgy a napló író naponként fáradhatalanul gyűjtögeti a hasznos ismereteket ész kamrájába, ahonnt édes örömmel írja ki azokat kedves naplójába.”¹

A napló elsősorban a mikrotörténetírás jól használható történeti forrástípusa, amelynek segítségével a történelem életszerűen ábrázolható. Ez a személyes dokumentumtípus szubjektivitásával is adalékul szolgál a múlt árnyaltabb megismeréséhez.² A híres emberek naplói (pl. Széchenyi Istváné) már régóta ismertek, a köz-történet szempontjából is fontosak, ezzel szemben az „átlagember” vagy épp egy gyermek naplója a hétköznapi élet tükrözője lehet.

Jelen írás forrása egy tizenkét éves kisfiú, Mares Móric 1842-ben írt naplója,³ amely a Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltárának őrizetében található, a Wattay-Zboray család iratai között. Az 1997-ben készült raktárjegyzékben már szerepel ez a ritka forrástípus, majd 2004-ben további iratokkal bővült a családi fond, amikor újabb, Mares Mór által keletkeztetett forrás került levéltári állományba.⁴

A naplóíró és a napló bemutatása

Mares Móric édesapja, Mares Vencel jószágfelügyelő volt a Wattay uradalomban.⁵ Mares Mór (1830–1911) felnőtt korában honvédként részt vett az 1848/49-i forradalom és szabadságharcban, Pomázon földbirtokos lett és Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye törvényhatósági bizottságának is tagja volt.⁶ Mares gyakrolott naplóírónak számítt, a jelen írás keretei között ismertetett forrás előzménye 2001-ben – Könczöl Dávidné szerkesztésében – már napvilágot látott.⁷

¹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 223. (1842. május 21.) A naplóból vett szövegrészleteket betűhíven közöljük.

² Gyáni Gábor írt részletesebben a napló, mint társadalomtörténeti forrás jelentőségéről. Gyáni, 1997: 25–33.

³ A napló zöld textilkötésű, 317 A/5-ös oldalból áll. A merített papíron jól látható a merítősziata rácsozata.

⁴ A családi fond többek között egy, a kisfiú által írt füzet, az ún. mindenítővel is gazdagodott. Ld. 33-as lábjegyzet.

⁵ Mares 2001: 9–10.

⁶ Az Újság, 1911. április 14. 10.

⁷ Mares 2001. A kötetben a bevezető rész mellett a kézírásos napló szövege és faksimile másolata is

A napló keletkezési helye Rád, amely 1842-ben Nógrád vármegyéhez tartozott.⁸ Fényes Elek Magyarország leírásáról készült ismert művében a következőket írta a településről: „magyar-tót falu... Határa sok javakkal megáldatott; földje, rétje elég és jó; szőlőhegye nagy, s a kosdihoz hasonló jó bort terem. Az idevaló szőlővesszők hegyaljáról hozattak.”⁹

Mares Mór naplóját az 1842. január 25. és 1842. augusztus 3-a közötti időszakban írta. A dokumentum sajátossága, hogy nemcsak írója gondolatait tartalmazza, hanem iskolai nevelője lapszéli jegyzeteit, javításait is. Mares Mór nevelője Lukács Pál, aki a korszak ismert tanítója volt, az ország előkelő családjainak gyermekeit oktatta.¹⁰ Irodalmi munkásságáról számos, elsősorban gyermekeknek szánt mű tanúskodik.

A napló írása vélhetően nem a gyerek saját elhatározásából született, hanem iskolai feladatként végezhető.¹¹ Erre utalhatnak a tanítói javítások és megjegyzések, illetve a kisfiú alábbi gondolata is: „csakhogy a napló írással igen megjártuk: mivel a mennyi hibánk volt, annyi német szót kellett megtanulnunk.”¹²

Erkölcsei szabályok és intelmek nem csupán a tanító által írt széljegyzetekben szerepelnek, hanem a naplóbejegyzésekben is. A tanítói sugallat a következő szövegrészletnél is feltételezhető: „Igenis derék gyermek az olyan kinél az ész le veri az indulatot: és ki csata helyét maga viaskodásából megtartja, hogy ész és sziv fogjanak kezét az indulat pedig mindezekről igen hátráljon. Ügyekezénnk csekély erőnkéből mind azon kötelességeket, melyek ránk valának bizva, hiven és pontosan teljesíteni.”¹³ A kisfiú születésnapján a tanítói jókívánság így szólt: „Élj sokáig és légy kedves Istennek, hazádnak és szülédnek!”¹⁴

Az iskolai naplóvezetés precíz formát követ: a kisfiú napi szintű bejegyzéseket vezetett és pontos dátummegjelölést használt. A hónapok megnevezésénél a korszakban használt elnevezéseket alkalmazta: az évszakot elő-illetve utótaggal ellátva jelölte meg, a március megnevezése tehát *tavaszelő*, augusztus *nyárutó*, december pedig *télhó* formában szerepel.

A naplóbejegyzések előtt a korban használt szólások, bölcsességek találhatók, elsősorban a hazafiság és vallás iránti elköteleződés gondolatai kerültek bele, vélhetően tanítói sugallatra. Kossuthról és Széchenyiről is olvashatóak gondolatok.

megtalálható. A közzétett napló Mares Mór 1841. november 27. és 1842. január 17-e közötti feljegyzéseit tartalmazza.

⁸ Rád 1946-tól Pest megye része.

⁹ Fényes, 1851. II. 272.

¹⁰ Szinnyei 1900: 112.

¹¹ Annak meghatározásához, hogy milyen arányban jelennek meg a gyermek saját, illetve tanárának gondolatai a forrásban, nem elegendő a rendelkezésre álló írás.

¹² MNL PML XIII. 21. Mares Mór napló, 1842. 108–109. (1842. március 29.)

¹³ MNL PML XIII. 21. Mares Mór napló, 1842. 40. (1842. február 19.)

¹⁴ MNL PML XIII. 21. Mares Mór napló, 1842. 250. (1842. június 20.)

A forrás tartalmi jellemzői

A napi történetek leírásai változatosak, bár nagyrészt az iskolai tanulmányokhoz köthetők. A napi időjárás taglalása kivétel nélkül minden bejegyzésben szerepel, rövidebb vagy hosszabb formában. Amikor például 1842 februárjában Vácra mentek vásárolni, a kisfiú a befagyott Dunát említette naplójában, ahol lóval és szánnal jártak át.¹⁵

A neves napokhoz köthető időjósításokról is szól az írás. Március 12-én, Gergely napján megjegyezte a naplóíró, hogy úgy vélik, amilyen ezen a napon az időjárás, olyan lesz az egész év.¹⁶ 1842-ben a leírás szerint tiszta napos, borult és esős időszakok váltakoztak. A növények vetéséről, gondozásáról is többször vetett papírra megjegyzéseket, ami értékes adalékul szolgálhat a mezőgazdaság történetéhez.

A csillagászati jelenségek megfigyelése és leírása szintén hozzátartozott a mindennapokhoz. Az 1842-es esztendő ebből a szempontból különleges volt, hiszen július 8-án napfogyatkozás volt. Az eseményre készülve Mares Móric július 1-jén a következő gondolatokat rögzítette: „Mindjárt intézetünk kezdetén igen szépet tanulánk a nyárhó 8 dikán levő föld el sötétülésről. Melly eredetét veszi az atlanti tengertul megy a csendes tengerig. Mi is kapunk belőle de nem egész hazánk: hanem csak hazánk éjszaki része. Az elsötétülésnek ezek a városok hazánkban határai, Muraszombat, Zalaegerszeg, Palota, Kerepes, Gyöngyös, Eger, Zombor, Liszka, Király-Helmec, Szerednye, Verecke. Ezen föld sötétül és úgy esik meg, hogy a nap és hold egyen irányban vannak, és a hold árnyékot vet földünkre. Tart két óráig. A hazánknak 30 mérföldnyi terét sötétíté el.”¹⁷ Július 8-án, a napfogyatkozás napján az izgatott kisfiú már 4-kor felkelt, hogy a ma is kedvelt turistahelyről, a Kő-hegyről figyelje meg a ritka égi jelenséget. Erről így emlékezett meg írásában: „Egyszer csak azt vevém észre hogy setétebb van, nézem, hát látom hogy a nap fogy, már akkor olyan volt mintegy kifli, végre a hold elfogá világosságát és az valami igen gyönyörű volt, és setét lett, csakhamar másik oldalán kibukkan a nap és csak kezd telni.”¹⁸

Mares Móric feljegyzései révén az oktatói-nevelői munkába is bepillantást nyerhetünk: megismerhetjük mit kellett tanulnia egy 12 éves gyereknek ebben a korszakban. A napló szubjektivitását jól mutatja, hogy a kisfiú többször is leírta, hogy a történelem iránt érdeklődik a legjobban. Ez egyébként erőteljesen meg is mutatkozik a naplóban, mert nagyjából az ezzel kapcsolatos ismereteket vetette papírra.

A dokumentum egyúttal a korszak ismert anekdotáinak igazi kincsbányáját is jelenti. A legtöbb érdekes történet II. József személyéhez köthető. Ezekben a tör-

¹⁵ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 20. (1842. február 5.)

¹⁶ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 70. (1842. március 12.)

¹⁷ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 262–263. (1842. július 8.)

¹⁸ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 257–258. (1842. július 1.)

tételekben II. József bölcs uralkodóként jelenik meg, akinek uralkodását a kisdíák – vélhetően tanítói ösztönzésre – így summázta: „Ilyen nagy fejedelem volt József, ki nem a rangot nézte, hanem az igazságot.”¹⁹ Az egyik történet így szól: „Olvasám, hogy Józsefnek ez a két igen kedves embere volt Laudon²⁰ és Lascy.²¹ Ezek egyszer elmenének a császárhoz, s József azt kérdé Laudontól hogy hány nap mulva vivhatja a töröktől Belgrádot. Ha minden jó mén 12 nap mulva. Lasci azt mondá kevesebb idő alatt is. A császár megfogván Lascy kezét, és egy kissé félrement: barátom engedjünk neki mert mi még egy várat sem vívtunk meg.”²²

A reformkor ismert politikusainak tetteiről is olvashatunk. Báró Wesselényi Miklósról több alkalommal is írt a kisleány. Egyik feljegyzésében arról esik szó, hogy Wesselényi Zsibón iskolát alapított.²³ 1842. május 2-án ennél részletesebben is „megismerhetjük” Wesselényi munkásságát és jellemét, aki Zsibón, Zilahon és Sojmoson²⁴ kisdédóvó intézeteket hozott létre.²⁵ A naplóíró gyermek azt is leírta, hogy amíg Zsibón nem készült el az épület, addig a báró saját kastélyában adott helyet az intézménynek, Zilahon pedig két oktatót is fizetett. Wesselényivel kapcsolatban azt is feljegyezte Mares Móric, hogy megparancsolta tisztjeinek, „hogy inkább minden lóva és ökre vesszen el, mintsem egy jobbágya éhen haljon meg.”²⁶

A megszerzett ismeretek kapcsán konkrét témakörök megnevezése is szerepel a naplóban, ami fontos információ lehet az egyes tantárgyak oktatása szempontjából. Számtanból egyik alkalommal az egyenlőtlen osztószámról tanultak.²⁷ E tárgy kapcsán írta a következőket: „A számtanba egy egészen ujru úgy a testek sujairul tanulánk.”²⁸

A napló leírása a tantárgyak korabeli elnevezését is tartalmazza. „Felmondván leckenket én a törvénytanbul pajtásim pedig a földleírásbul csak meglehetőssen tudtuk.”²⁹

A következő bejegyzés arról tanúskodik, hogy a természettudományok terén milyen ismereteket kellett elsajátítania egy akkori gyereknek. „Tanulánk az agyag-földekrül a következő 9 nemeirül, edényagyag, porcellán agyag, pipa anyag, kalló anyag, pala kő, pöcsét anyag, csillámkö, magnéziaföld, nehéz agyag.”³⁰

¹⁹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 140. (1842. április 15.)

²⁰ Ernst Gideon von Laudon osztrák császári tábornagy.

²¹ Franz Moritz von Lacy, vagy Lascy császári hadvezér.

²² MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 132–133. (1842. április 10.)

²³ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 3. (1842. január 25.)

²⁴ Szilágysolymosról van szó.

²⁵ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 232. (1842. június 2.)

²⁶ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 232. (1842. június 2.)

²⁷ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 15. (1842. február 3.)

²⁸ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 5. (1842. január 27.)

²⁹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 8. (1842. január 29.)

³⁰ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 74. (1842. március 14.)

A nyelvtanulás is része volt az oktatásnak, a rádi nevelő vezetésével németül és latinul tanultak. A napló leírása szerint a szövegek magyarra fordítása a tanulók rendszeres gyakorlati feladata volt.

A tantárgyak mellett a naplóbejegyzések Lukács Pál nevelő és tanítványai kapcsolatát is jól ábrázolják. A kisfiú a tanítót több alkalommal *szeretett vezérként*, illetve bácsiként emlegeti.³¹

A naplóba „beépülő” tanítói gondolatok olykor dorgáló, máskor bátorító szövegeket tartalmaznak. A tanulásért jutalmat is kaptak a tanítótól, az egyik ilyen érdekes tárgyi jutalom a *mindenítő* volt.³² Ez a ma ismeretlen szó a szövegkörnyezet szerint egy mindenestül füzetet jelenthet, amelybe szent énekek, versek és rajzok kerültek. Az agyagföldrakkal kapcsolatos ismeretek elsajátítását pedig egy szép porcelán miskolci edénykével jutalmazta a tanító.³³

Előfordult az is, hogy a nevelőtől keresztet kapott a kisfiú a naplóban: ez azt jelentette, hogy nem megfelelő külalak és helyesírási hibák esetén a tanító áthúzta a leírtakat.³⁴

A napi tanulmányokra vonatkozó kifejezések mellett a mára a használatból kikopott régi szavakat, szó történeti érdekességeket is rejt tehát a napló. *Estelinek* nevezték a vacsorát, és egy nyári bejegyzés szerint *vizsgálatnak* hívták az évvégi beszámolót.³⁵ A közadakozásban példamutató herceg Kopácsy József hercegprímás, esztergomi érsekkel kapcsolatban a kisfiú a következőket jegyezte fel naplójában: „Hallánk, hogy az esztergomi érsek herceg Kopácsi József, 1000 pengő forintot ajándékozza Pesten a gyermekek kórházának egy nyoszóját csináltattak, melyet elneveztek Kopácsi nyoszójának.”³⁶

A naplóíró és a nevelő is református (helvét) vallásúak voltak. A mindennapok leírásában szerepel az istentiszteleteken való rendszeres részvétel, illetve a vasárnapi ünnepnapok megtartása. „Vasárnap lévén, szép szokásunk szerint énekelünk, bácsi pedig imádkozza: a továbbá olvasa szent történetekből, hogy tamasztá fel Jézus Nainba a halotat,³⁷ ezután pedig Keresztelő Jánosról, hogy végzék őt ki az életből.”³⁸ A napló lapjain a bibliai, elsősorban újszövetségi tanítások és a húsvét ünneplése is megjelenik, a hitbéli bejegyzéseket Mares többször kérdés-felelet formájában, katekizmusként írta le.

³¹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 4. 8. (1842. január 26., 29.)

³² MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 76. (1842. március 15.)

³³ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 74. (1842. március 14.) A kisfiú eredetileg pipát írt, de áthúzta és javította edénykére.

³⁴ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 23. (1842. február 7.)

³⁵ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 12.; 258. (1842. január 31.; július 3.)

³⁶ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 125. (1842. április 5.)

³⁷ Lk 7, 11–17.

³⁸ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 10. (1842. január 30.)

Mares Mór naplója (címlap és hátoldal, MNL PML XIII. 21.)

Az ünnepekkel kapcsolatban egy ún. rózsáünnepről is olvashatunk április 13-án:³⁹ „Azután rózsza ünnep lévén kik egy rózsza bokrot vivén kezibe a domb tetejére és az azé lévén aki vivé, el *ülteténk*. Az én rózsámra azt mondá bácsi: *aki téged hozott, ha az szeles, hamis, meggondolatlan lesz, akkor száradjon ki még a gyökered is. Én meg szeretém kis rózsámat, hogy egész kertben legnagyobb kincsem, mert az nekem mintegy figyelmeztetőm....* Estve azt mondá szeretett tanítónk, ezen nap majd egészen vig kertészkedéssel folyt; mellynek mind az a haszna van hogy test gyakorlást teszünk és tanulunk a növényekkel bánni.”⁴⁰

Többször visszatérő elem a napi rutin leírása, ebből jól látható, hogy kötött napi-rend szerint teltek a kisfiú mindennapjai. „Amint csak reggel megperdül kis dobunk 4 órakor, azonnal kiugorván ágyunkbul, reggelig nem csak hogy leckénket megtanulván hanem a naplónkat is le íránk. 7 órakor elvegezven rövid reggelinket, bejövénk az intézetbe, itt énekelénk és imádkozánk.”⁴¹

A napi kötelezettségek mellett a színes leírásokból képet kaphatunk a gyerekek szabadidős tevékenységeiről is. Téli időszakban tanulás után rendszeresen szánkózni mentek. Az idő javulásával pedig kertészkedésről, labdázásáról olvashatunk, illetve a nyári időszak beköszöntével a fürdőzés is szerepel a naplóban. A rajzolás és az olvasás gyakori szabadidős elfoglaltságként jelenik meg és utóbbi esetében a kisfiú által olvasott művekről, olvasmányélményeiről is képet kaphatunk. Egyik alkalommal például a neves nyomdász és könyvkiadó, Heckenast Gusztáv kiadásában 1840-ben megjelent *Gyermekvilág*ról írt Mares Móric.⁴² A *gyermekvilág* képekben és elbeszélésekben című könyvet jó fiúk és lányok számára ünnepi, névnap és újévi ajándékként ajánlották. E kötet mellett a gyerekek – a naplóbejegyzések szerint – Csokonai Vitéz Mihály írását is gyakran forgatták.

A tanulás utáni jól megérdemelt pihenés, a *víg mulatság* a következőképpen jelenik meg a naplóban: „Délután nem vala intézetünk, még egyszer vissza adá bácsi szabadságunkat, tehát folyvást vigan mulatánk. Estve testgyakorlatot tevénk dalolánk, egyszóval vigan mulatánk.”⁴³

A gyermekvilág és a tanulás történésein kívül az őket körülvevő közelebbi és távolabbi világ hírei is beszűrődtek a naplóíró hétköznapiába. Erről tanúskodnak a belföldi és külföldi hírek is, amelyek megjelennek a feljegyzések között: a kisfiú az 1842-es hamburgi tűzvészről például többször is megemlékezett.⁴⁴ Ezek a hírek a nevelő útján és újságolvasással jutottak el Rádra. A Pesti Hírlap beszámolt a nagy-

³⁹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 136–137. (1842. április 13.)

⁴⁰ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 136–137. (1842. április 13.)

⁴¹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 19. (1842. február 5.)

⁴² MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 52. (1842. február 26.)

⁴³ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 45. (1842. február 21.)

⁴⁴ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 230. (1842. május 29.)

szlabosi⁴⁵ papírgyár alapításáról, amelyet két vízesésre építettek.⁴⁶ Mares Móric naplójában feljegyezte, hogy a gyárban készült papírnak csak az egyik fele szép sima, ellentétben a Fiumében található papírgyárban gyártottal, amely „papirosnak mind a két fele igen szép sima”.⁴⁷

A napló számos érdekes történetet és megfigyelést is tartalmaz a naplóíró saját élményeiből, illetve az általa érdekesnek tartott, hozzá eljutott hírekből, információkból. Egy alkalommal egy 80 éves orvos érkezett ebédre Maresékoz, aki megosztotta a hosszú élet titkát a tanulóifjúsággal.⁴⁸ Szabó András, Nógrád vármegye egyik alorvosa kijelentette, hogy hatvan éve mértékletesen és rendszeresen kávét iszik, és azóta egészséges. Elmondása szerint bort soha nem ivott, csak vizet és kávét.

1842. június 15-én a pozsegi tűzvészrel kapcsolatban is fennmaradt egy figyelemre méltó feljegyzés.⁴⁹ A pozsegi börtönben levő rabok emberségüket bizonyították, amikor magukat bilincseiktől megszabadították „és egész éjjel szörnyű bátorsággal ojtották a tüzet”.⁵⁰ Majd reggel – három fő kivételével – önként felkeresték a megyei hatóságokat. Ezután Pozsega vármegye kegyelemért folyamodott ügyükben a királyhoz. A kisfiú az értesülés forrását ugyan nem írta le, de a tűzvészről és a kegyelmi kérvényről a korabeli sajtó is cikkezett.⁵¹

A dokumentum írójának rajzával zárul, amely műveket a szerző *rajzolványnak* nevez.⁵² A gyermek még a naplóírás kezdetén, 1842. február 6-án készítette ezt a rajzos emléket. A rajzolás többször is megjelenik tanóra formájában és szabadidős tevékenységként, hobbiként is. A téma általában várak rajzolása volt, így a naplóban fennmaradt alkotás is Somoskő várát ábrázolja. A kisfiú 12. születésnapján, az 1842. június 20-án írt bejegyzésben is szerepel a rajzolás.⁵³ A nap emlékére egy malmot rajzolt, azzal a céllal, hogy hibáit jóvá örölje.

Összegzés

A napló egy 19. századi pillanatfelvétel egy Rádon tanuló 12 éves kisfiú és tanára szemszögéből. A merített papírra írt kéziratos szöveg lebilincselő olvasmány, amely forrásértéke mellett levéltár-pedagógiai foglalkozások alapjául is szolgálhat. Az első-sorban általános iskola 6–7. osztályának szánt feladatsorban a naplóból kiválasztott

⁴⁵ Ma község Szlovákiában Nagyszabos.

⁴⁶ Pesti Hírlap, 1842. március 13. 184.

⁴⁷ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 128. (1842. április 7.)

⁴⁸ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 116–117. (1842. április 2.)

⁴⁹ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 245. (1842. június 15.)

⁵⁰ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 245. (1842. június 15.)

⁵¹ Jelenkor, 1842. május 21. 189.

⁵² MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 24. (1842. február 8.)

⁵³ MNL PML XIII. 21. Mares Móric napló, 1842. 250. (1842. június 20.)

szövegek feldolgozásával a diákok több történeti segéd tudománnyal is megismerkedhetnek, így például a kronológiával, a metrológiával, vagy a történeti földrajzzal. A kisleíró írásképe jó alapot nyújt a sikeres forrásszöveg olvasásához és elsajátításához is. Az érdeklődők így időutazást tehetnek a 19. század elejének mindennapjaiban. Hasonló források feltárásával, közzétételével és a levéltár-pedagógiai foglalkozásokba történő bevonásával a gyerekek egy hasonló korosztályú, de régen élt személy emlékeinek segítségével ismerkedhetnek meg több tudományterülettel, illetve egészíthetik ki élményszerűen az iskolában tanultakat.

Források és szakirodalom

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

XIII. 21. Wattay-Zboray család iratai (1779–1998) Mares Móric naplója, 1842.

Az Újság 1911.

Fényes 1851 = Fényes Elek: Magyarország geográfiai szótára, melyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. reprint. II. kötet. Fényes Elek, Pesten, 1851.

Gyáni 1997 = Gyáni Gábor: A napló mint társadalomtörténeti forrás In: Szabolcs-szatmár-beregi levéltári évkönyv; 12. sz., Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 1997.

Jelenkor 1842.

Mares 2001 = Mares Móric: Mares Móric naplója Rádon. Köczöl Dávidné (szerk.), Agroinform, Bp., 2001.

Pesti Hírlap 1842.

Szinnyei 1900 = Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. 8. kötet. Hornyánszky, Bp., 1900.

Koltai Gábor

A fővárosi oktatási-nevelési szervek maradandó értékű iratainak feltárása és gyűjtése I.*

A modern társadalmakban a tömeges oktatást végző intézmények feladata, hogy biztosítsák a fiatal állampolgárok számára az alapvető ismeretek megszerzését, a viselkedési normák elsajátítását – ezáltal elősegítve társadalomba való integrálódásukat. Az oktatásszociológusok ugyan vitatkoznak az egyes elemek szerepén vagy éppen „demokratikusságán”, de az általánosságban nem vitatható, hogy a mai társadalmak meghatározó rendszere a közoktatás, amely az állampolgárok döntő többségének alapvetően befolyásolja az életét.¹ Mivel az oktatásügy a modern társadalmak kiemelt szférája, ezért a szereplői által keletkeztetett iratoknak – elvileg – ugyanolyan fontossággal kellene bírniuk a közösségi emlékezet fenntartásában, mint a társadalmi rendszerekhez fűződő más dokumentumoknak (például a közigazgatási iratoknak). A közösségi emlékezet meghatározó őrzőjének számító közlevéltárak iratgyűjtési metódusa azonban ellentmond ennek a feltevésnek. Jelen tanulmányban, illetve annak következő részében egy olyan, immár a gyakorlatban is kipróbált metódust kívánok ismertetni, amely az oktatási-nevelési szervekkel kapcsolatos iratgyűjtés új útját mutatja be, s ami már az elmúlt pár évben igen fontos eredményeket hozott.

Budapest Főváros Levéltára (BFL) IV. Főosztálya 2016 őszétől az illetékességébe tartozó mintegy 1500 szervvel kapcsolatos gyűjtőterületi munka tervezhetősége és a maradandó értékű iratok feltárása érdekében a hozzá tartozó szakterületek vonatkozásában olyan koncepciók készítéséhez fogott, amelyek hosszú évekig meghatározzák a BFL ez irányú tevékenységét, illetve mintául szolgálhatnak más levéltárak számára. A jelen tanulmány alapját képző munka célja egy olyan útmutató készítése volt, amely átfogja a fővárosi oktatási intézményrendszer egészét, gyakorlati támogatást nyújt az egyes intézmények maradandó értékű iratainak felméréséhez, illetve majdani levéltári átvételéhez.²

* Jelen tanulmány a 2017 tavaszán intézményi szinten elfogadott *Gyűjtőterületi koncepció a fővárosi oktatási-nevelési intézmények maradandó értékű iratainak feltárására és levéltári átvételére* című szöveg átdolgozott változata. A következő rész tartalmazza majd a koncepció gyakorlati megvalósulásának a bemutatását, illetve annak értékelését. Köszönöm Agócs Tibornak és Vizi Évának a szövegek véleményezését, illetve elkészítésükhöz nyújtott segítségét!

¹ Az oktatás társadalmi szerepéről, jellemzőiről rengeteg szakirodalmi munka szól, a téma rövid áttekintéséhez lásd például: Andorka, 2006.

² Ez volt az első a IV. Főosztály ama koncepciói sorában, amelyekben a megújuló levéltári gyűjtőterületi

A koncepció alapját Köcze László és Horváth J. András tervezete jelentette,³ akik különböző (oktatás)szociológiai szempontok, iskolaeredményességi mutatók és rangsorok alapján kívánták a fővárosi oktatási-nevelési szerveket csoportosítani. A levéltári iratgyűjtés a különféle besorolások mentén kialakított nyolc intézménycsoporthoz igazodott volna, és az egyes csoportokhoz előzetesen meghatározott irattípus-átvételek kapcsolódtak volna. A tervezet elfogadására különböző okok miatt végül nem került sor.

Frissen kinevezett főosztályvezetőként ezután én kaptam meg a feladatot egy új koncepció kidolgozására.⁴ Akkori helyettesemmel, Zámbo Istvánval úgy ítéltük meg, hogy a korábbi tervezet alapjait tekintve szakmailag megfelelő, modern szemléletű és előremutató. (Számos eleme ezért vissza is köszön munkánkban, mint például az oktatásügyi irattípusok szélesebb körű átvételi terve.) Érthető volt az az elképzelés is, hogy a nagy mennyiségű intézmény között a kollégák megpróbálták rendszert kialakítani. Amiben nem értettünk egyet, az az egyes csoportok kialakításának elvi alapja (például az iskolarangsorokon alapuló besorolás), illetve a csoportokra előzetesen meghatározott iratgyűjtés volt. Felvetésünk szerint a maradandó értékű iratok gyűjtéséhez az itthoni iratőrzési állapotok miatt első körben a konkrét forrásinformációk felderítése szükséges, nem előzetesen meghatározott kategóriák felállítása – ilyen értelemben dolgoztuk át a tervezetet.

A korábbi több évtizedes gyakorlat szerint a BFL a fővárosi oktatási-nevelési intézmények, illetve irataik értékelése tekintetében az illetékességi kör mentén kísérelte meg teljesíteni jogszabályban előírt feladatkörét. Ez azt jelenti, hogy leginkább az önkormányzati/állami fenntartású intézményekkel zajlott a kapcsolattartás, amely leginkább a selejtezések ellenőrzésére korlátozódott, az iratbegyűjtés pedig főként az iskolai anyagok átvételére szorítkozott. Ez a levéltári gyűjtőterületi tevékenység korábbi logikájából következett, amely – részint szakmai okokból, részint erőforrásbeli hiányok miatt – elhanyagolta a gyűjtőkori tevékenységet, illetve szűken értelmezte e területen (is) a maradandó értékű irat fogalmát. Ahhoz, hogy ezt a szituációt jobban megérthessük, illetve a gyűjtőterületi koncepció elvei világosak legyenek az alábbiakban a jogszabályi háttérrel mutatom be.

munka jegyében társadalomtörténeti, szociológiai szempontokat is alkalmazunk, és nemcsak az illetékességre, hanem a gyűjtőkörre is fókuszálunk. Jelen cikk egy tervezett sorozat első eleme, a későbbiekben szeretnénk beszámolni a főosztályon elkészült további gyűjtőterületi koncepciókról (a civil szervezetek, valamint az egészségügyi és a gazdasági szervek vonatkozásában), illetve azok első eredményeiről is.

³ Köcze–Horváth J., 2016.

⁴ Az előkészítő munkában a főosztály több munkatársa is részt vett, kiemelendő közülük Zámbo István, akivel közösen jegyeztük a végül elfogadást nyert dokumentumot.

Az oktatási-nevelési iratok kezelésének jogszabályi feltételei, szervezeti változások

A II. világháborút követő évtizedekben az oktatási-nevelési szervek iratkezelésére, irataik megőrzésére, selejtezésére, illetve levéltárba adására vonatkozóan több jogszabály és rendelkezés is született. A 185/1951. (X.23.) MT. sz. rendelet nyomán készült 1022-38/1951. K. M. sz. utasítás⁵ szerint, a hatálya alá tartozó szervek, így az iskolák is, öt évig voltak kötelesek irataikat megőrizni, kivéve a külön selejtezési ügykörjegyzékben felsoroltakat. Az ügykörjegyzék megkülönböztetett igen különböző ideig (1, 2, 3, 4, 5, 10, 15, 20, 25, 32, 33 és 40 évig) őrzendő, illetve nem selejtezhető iratokat, továbbá intézkedett bizonyos védett évek és témák selejtezés nélküli megőrzési kötelezettségéről. Ennek, valamint az 1952-es ügykörjegyzéknek komoly levéltári problémát generáló része volt a rendkívül szóródó megőrzési idők mellett, hogy igen nagy mennyiségű irattípust minősített nem selejtezhetőnek.

Ezután a 45/1958. (VII.30.) Korm. sz. rendelet felhatalmazása alapján a 161/1961. M. M. sz. utasítás⁶ határozott az oktatási-nevelési iratok védelméről és selejtezhetőségéről. A kormányrendelet már tíz év irattári őrzést írt elő a szerveknek, de az utasítás továbbra is ügykörjegyzék mentén szabályozta a selejtezési eljárásokat, amely ráadásul bővítette a selejtezés alól kivett, megőrzendő iratok körét.

A levéltárügyet általánosan szabályozó 1969. évi 27. sz. tvr. életbe lépése után, amely az irattári őrzési időt 15 évre emelte, a szakterületi változást a különféle minisztériumi rendtartások jelentették az 1970–1980-as években, amelyek iskolatípusonként határozták meg az iratkezelés rendjét, egységes iratkezelési szabályzatok és minta irattári tervek kiadásával. E rendtartások továbbra is viszonylag sok irattípus levéltárba adását jelölték meg, de a selejtezési ügykörjegyzékekhez képest jelentősen egyszerűsítették az irattipológiát.⁷ Ez a rendszer egészen az 1990-es évek elejéig fennmaradt.

⁵ A 185/1951. (X.23.) MT sz. rendelet végrehajtása a Köznevelési Minisztérium, valamint a felügyelete alá tartozó intézmények, vállalatok ügyintézésében keletkezett és azok irattáraiban kezelt iratokra vonatkozóan: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_4/?pg=0&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.). Az utasítás módosítására már 1952 áprilisában sor került, lásd a köznevelési miniszter 114–0820/1952. K. M. számú utasítását az iratmegőrzés és iratselejtezés tárgyában: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_4/?pg=15&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

⁶ A művelődésiügyi miniszter 161/1961. M. M. számú utasítása az állami szervek iratainak védelméről és selejtezéséről szóló 45/1958. (VII.30.) Korm. számú rendelet végrehajtásáról: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_4/?pg=39&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

⁷ A harmincből tizenhét irattári tétel iratanyagát kellett például az általános iskoláknak a levéltárnak átadva, vagy helyben megőrizniük. Ez a többi iskolatípus esetében is jellemző volt. Rendtartás az általános iskolák számára, 1973: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_Irat

A rendszerváltás után gyökeres változás következett be a levéltárak és az oktatási intézmények viszonyában. A 11/1994. (VI.8.) MKM-rendelet ezen intézményeket immár egységesen kezelte, nem téve különbséget az egyes típusok között. A jogszabály kimondta, hogy a határidő nélküli őrzési idővel megjelölt irattári tételeket az intézmény jogutód nélküli megszűnése esetén meg kell küldeni az illetékes levéltárnak. Rögzítette továbbá, hogy a nem selejtezhető tételeket és azokat, amelyek kiselejtezéséhez a levéltár nem járult hozzá, ötven év után át kell adni a levéltárnak. Ilyen tétel mindössze három maradt, ami a korábbi évtizedek előírásaihoz képest drámai visszaesést mutat.⁸ A jogutódlással megszűnő iskolák esetében a rendelet csak tájékoztatási kötelezettséget írt elő, s még egy ponton jelölte ki az iskolák levéltárral kapcsolatos feladatát, mégpedig a tervezett iratselejtezések kapcsán előírta, hogy azokat harminc nappal előbb be kell jelenteni az illetékes intézménynek.⁹

A jelenleg hatályban lévő 20/2012. (VIII.31.) EMMI-rendelet¹⁰ az 1994-estől eltérő módon intézkedik a levéltár iskolákkal kapcsolatos feladatairól. A 84. § ugyan kimondja, hogy az iratkezelés rendjét az 1995. évi LXVI. (az ún. levéltári) törvény, valamint a közfeladatot ellátó szervek iratkezeléséről szóló 335/2005. (XII.29.) Korm. rendelet előírásai figyelembevételével szabályozza, mindezt azonban oly módon, hogy kikerült a rendeletből a korábbi átadási kötelezettség, csak a selejtezések harminc nappal korábbi bejelentésére vonatkozó maradt meg. A rendelet 1. sz. mellékletét képező egységes irattári terv tételeiben található „iratértékelés” lényegében megegyezik a korábbi MKM-rendeletével, amely a harmincnégy felsorolt tétel közül mindösszesen hármat minősített nem selejtezhetőnek: az intézménylétesítés, -átstruktúrázás, -fejlesztés; az iktatókönyvek, iratselejtezési jegyzőkönyvek; valamint a törzslapok, póttörzslapok, beírási naplók tételeit. Már önmagában ez a három tétel is aggályos levéltári szempontból, főként, hogy a „nem selejtezhető” besorolás nem azonos a „levéltárba adandó” fogalmával. A levéltárnak – a jogszabályi feltételek szűk értelmezésénél maradva – jelenleg csupán az a lehetősége adódik a maradandó értékű iratok megtartására, ha él a selejtezések elbírálása során rendelkezésére álló jogosultsággal, s azt aktívan alkalmazza.

kezelesFelugyelete_4_IrattariSelejtezes_4/?pg=150&layout=s (a letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

⁸ Lásd a nevelési-oktatási intézmények működéséről szóló 11/1994. (VI.8.) MKM-rendelet 4. számú mellékletét: <http://jogiportal.hu/index.php?id=fd5id420gb8711gz2&state=20020101&menu=view> (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

⁹ Változás állt be a jogutód nélkül megszűnő közfeladatot ellátó szervek, tehát az oktatási intézmények esetében is a levéltári törvény 1997-es módosítása nyomán (1997. CXL. tv. 102. § (1)). Ez kimondta ugyanis, hogy e szervek megszüntetése vagy feladatköreinek megváltoztatása esetén az illetékes levéltár csupán az irattári anyag maradandó értékű részének átvételére kötelezhető. Az irattári anyag többi részének további őrzéséhez, kezeléséhez és selejtezéséhez szükséges költségek biztosításáról viszont a megszüntetésről intézkedő szervnek kell gondoskodnia.

¹⁰ 20/2012. (VIII.31.) EMMI-rendelet a nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról: https://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a1200020.emm (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

A rendelet az iskolai iratkezelést sem könnyíti meg, a kevés irattári tétel alkalmazása pedig a levéltáraknak is komoly problémát jelent a potenciálisan maradandó értékű iratok fellelésében. A helyzetet változtatandó a Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Szakmai Koordinációs Igazgatósága a megyei levéltárakkal és a BFL-lel karöltve 2018-ban kidolgozott egy új minta irattári tervet az iskolák számára. Ez egyrészt a harmincnégy tételhez képest ötvenkét kategóriára bontja az oktatási-nevelési szervek irattípusait, másrészt bevezeti a levéltári mintavétel lehetőségét,¹¹ illetve immár több tétel esetében jelöl meg levéltári átadási kötelezettséget. E munkában a BFL részéről már érvényesítettük a koncepciónk szempontjait. Sajnos az illetékes minisztérium ígéretei ellenére mindmáig nem alkalmazta a 20/2012-es rendelet módosításához a levéltári állásfoglalást. Ennek ellenére a fenti „minta irattári terv” alkalmas fogódzó lehetne az intézmények új iratkezelési szabályzatainak elkészítéséhez, illetve a levéltári átvételek tervezéséhez. Publikálása megfontolandó lenne.

A jogi és szervezeti keretek változása kapcsán azt a folyamatot kell még megemlíteni, amelynek során az 1948-ban államosított iskolák 1990 után zömükben önkormányzati vagy egyházi fenntartásba kerültek. A rendszerváltás egyik eredményeként életre kapó civil szervezetek is ekkoriban kaptak lehetőséget saját iskoláik létrehozására. Az első érdemi szervezeti változás 2012-ben történt: 2013. január 1-jétől kezdte meg működését a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ (KLIK), amelynek megalakulásával az önkormányzati iskolák ismét állami kézbe kerültek. A szervezet 2017. január 1-jétől Klebelsberg Központ néven működik tovább. A 2013–2016 közötti időszakhoz képest változás, hogy megnövekedett szerepet kaptak a középírányító szervként működő tankerületi központok, amelyek átvették a KLIK korábbi közvetlen iskolairányító szerepét. Budapesten kilenc központot hoztak létre, amelyek alá – 2020 augusztusában – háromszázharminc iskola tartozik.

Fontos változás volt 2015 folyamán, hogy a szakképző intézmények kikerültek a KLIK fennhatósága alól, és az újonnan létrehozott szakképzési centrumok irányítása alá kerültek. Azóta is több változás történt már a szakképzés rendszerében. 2020 augusztusában négy szakképzési centrum működik a fővárosban – hatvan tagintézménnyel.

E változások érintették a levéltári illetékesség területét is: az MNL és a BFL arra a megállapodásra jutott, hogy az állami kézbe kerülés ellenére a fővárosi iskolák továbbra is a BFL illetékességi, illetve gyűjtőkörébe tartoznak (néhány minisztériumi, illetve az egyházi fenntartásúak kivételével).

¹¹ Egészen friss fejleményként, a levéltári törvény 2020. tavaszi módosítása is lehetővé teszi immár a selejtezhető iratokból történő mintavételes válogatást, ezzel a gyakorlatban már hosszú évek óta alkalmazott levéltári módszer legalizálódott.

Levéltári értékhatár-vizsgálatok, iratbegyűjtések

Az ötvenes évek elején megvalósított kampányszerű iratselejtezés az oktatási-nevelési intézmények irattári anyagát is érintették. A korábban már jelzett miniszteri utasítások mellékleteit képező ügykörjegyzékek ugyan leginkább a „munkás- és parasztmozgalmi” szempontokat vették figyelembe, de fontos érdemük, hogy teljességre törekedve sorolták fel a korszakban az intézményeknél keletkezett irattípusokat. A levéltárak ugyan nem voltak felkészülve a tömeges iratátvételekre, de nem nagyon volt ekkoriban más választásuk. Ennek a kényszernek később nagy haszna lett a fővárosi iskolai anyag fennmaradása szempontjából.¹²

A majd' mindent megőrzés, illetve az átvételre kötelezettség okozta problémákra a levéltáros szakma az értékhatár-megállapításokkal reagált, amelyek az egyes szerveket aszerint minősítették, hogy kell-e a levéltáraknak foglalkozniuk ezek irataival (értékhatár feletti) vagy sem (alattiak). Egy 1957-es LOK-utasítás egységesen értékhatár alattinak minősítette az óvodákat az oktatás területéről.¹³ Az általános és középiskolák dokumentumai közül bizonyos irattípusok fennmaradását javasolták (értekezleti jegyzőkönyvek, szervezeti változásra vonatkozó iratok, anya- és törzskönyvek, szakfelügyelői iratok), a többi viszont kivétel nélkül selejtezhetőnek ítélték. Mindez erős összeütközésben állt a korabeli selejtezési ügykörjegyzékek előírásaival. Csak bizonyos esetekben javasolták néhány iskola irattárának minta gyanánt teljes egészében történő megőrzését (nagy múltú, speciális oktatási metódusú iskola stb.). Az 1960-as értékhatár-vizsgálatnál az óvodák mellett a diákotthonok is kivétel nélkül az értékhatár alattinak minősített kategóriába kerültek.¹⁴

Az 1969. évi 27. sz. tvr. és végrehajtási utasításai, majd a szakági szabályozások már az iratkezelési szabályzatok és a minta irattári tervek mentén kezelték az iratmegőrzés és az iratértékelés problémáját. Immár nem a selejtezéskor válogatták szét a megőrzendő és a selejtezendő iratokat, hanem – legalábbis elméletben – a szerv (központi) irattárába leadáskor kellett a megfelelő őrzési időt biztosító tételszám alá besorolni az ügyiratokat.

Egy 1973-as levéltár-igazgatói értekezlet nyomán elvégzett értékhatár-vizsgálat az oktatási szervek vonatkozásában feltétlenül értékhatár felettinek ítélte a középiskolákat és a középfokú szakiskolákat.¹⁵ Az óvodákat továbbra is egységesen mini-

¹² Lásd erről: Herczeg, 1970.

¹³ A LOK utasítása a minimális levéltári értékhatár alá eső irattárak kérdéseinek szabályozásáról, 1957. február 27. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=15&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

¹⁴ A Levéltári Osztály utasítása levéltári értékminimum megállapítására, 1960. május 30. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesség/?pg=19&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

¹⁵ Irányelvek a levéltárak számára az illetékességi körükbe tartozó szervek, illetőleg az általuk 1950–1970

mum alattinak sorolták be. A javaslat felhívta a figyelmet a tükröződő iratok problémájára, és az általános iskolák esetében alapvetően a fenntartónál levő történeti értékű iratok megőrzését preferálta, kivéve az anya- és törzskönyveket, valamint a tantestületi jegyzőkönyveket. Ez és a következő év(tized)ek vizsgálatai alapvetően azt feltételezték, hogy a fenntartó szerv (tanács, minisztérium stb.) iratanyagában a fontosabb dokumentumok megtalálhatóak, a többi pedig vagy nem érdekes, vagy a krónikus levéltári helyhiány miatt nem átveendő. Az értékhatár-megállapítások azonban azzal a problémával nem foglalkoztak, hogy mi történjen az értékhatár feletti szervek tömegesen megmaradó irataival, vagy éppen a minimum alattiak között potenciálisan előforduló történeti értékű iratokkal. Az új minta irattári tervek is problémát okoztak, részint azon – mai napig fennálló – gyakorlat miatt, hogy a szervek változtatás nélkül átvették a mintaterv tételeit, nem alakítva azokat saját iratkezelésükhöz.¹⁶

Az 1981-es országos szervnyilvántartás-vizsgálatról készült tanulmány megemlíti, hogy az 1974-es óvodai rendtartás több irattípust is levéltárba adandónak jelölt meg, a levéltárak azonban továbbra sem kívántak ilyen jellegű iratokat gyűjteni. A BFL vonatkozásában azt a gyakorlatot említi, hogy a nagy múltú, illetve már levéltári iratokkal rendelkező iskolákkal (kerületenként kb. kettővel) stabil a kapcsolat, de a többi háromszázzal nem foglalkoznak. Mivel a gyakorlat és a miniszteri rendtartások szabályozása között nagy volt a különbség, ezért a javaslat az általános iskolák esetében nem is kívánt egységes előírással élni: döntse el az adott levéltár, melyik általános iskolával veszi fel a kapcsolatot.¹⁷ Bár a középiskolák értékhatár felettinek minősültek, éppen a BFL viszonylatában javasolta a tanulmány, hogy nagy számuk miatt itt is jelöljenek ki a levéltárosok mintaiskolákat. A tanulmányhoz kapcsolódó mintajegyzék viszont lényegében a tagiskolákon kívül minden iskolát értékhatár felettinek minősített.¹⁸

között létrehozott iratok minimumjegyzékének összeállításához. Levéltárigazgatói értekezlet, 1973. május 8–10. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesseg/?pg=74&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

¹⁶ Az értékhatár-vizsgálatok és irattári tervek problémáira már akkoriban rávilágított Schneider Miklós (Schneider, 1973–1974).

¹⁷ A magyar tanács levéltárak gyűjtőkörébe sorolt fondképzők értékhatár-vizsgálata, 1982. február. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesseg/?pg=163&layout=s: „Csak Budapest területén 427 óvoda, 323 általános iskola, 10 dolgozók önálló általános iskolája, 20 kisegítő iskola, 11 gyógypedagógiai intézet, 22 zeneiskola, 9 egészségügyi szakiskola, 4 munka melletti iskola, 3 közös általános- és középiskola, 42 gimnázium, 79 szakközépiskola, 32 szakmunkásképző intézet, 6 gép- és gyorsíró iskola, 13 gyógypedagógiai nevelőintézet, 25 nevelőotthon, 40 diákotthon, 41 kollégium, 16 főiskola, 6 egyetem [...] és végül 9 művészeti középiskola működik [...]” (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.)

¹⁸ A magyar tanács levéltárak gyűjtőkörébe tartozó [...] szervtípusok mintajegyzéke, 1981. https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKorpusz_03_IratkezelesFelugyelete_1_Illetekesseg/?pg=129&layout=s (A letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

Az iskolai iratok sorsa ugyan korábban sem volt a levéltáros szakmai párbeszéd középpontjában, de az 1980-as évek után a téma – egyes intézmény- és köztörténeti cikkek érintőleges kapcsolódása kivételével – szinte teljesen eltűnt a szakmai periodikákból.¹⁹ Mindössze Szegőfi Anna ellenezte egyik írásában az államosítás utáni iskolai anyakönyvek levéltári átvételét.²⁰

A téma kapcsán végezetül megkerülhetetlen, hogy szót ejtsünk a fenntartói oldal, azaz a tanácsok, önkormányzatok irattári terveinek oktatásüggyel foglalkozó részéről. A selejtezési ügykörjegyzékeket követő időszak első ilyen irányú rendelkezése a 8/1973. MT TH sz. utasítás volt, amely tizenöt iskolai tárgyat és ügykörszámot határozott meg. Ezekből a levéltárak által átveendőek voltak (tizenegy tárgy és ügykör): a beiskolázási iratok, a gyógypedagógiai, a továbbképző, a nemzetiségi iskolákkal, a kollégiumokkal, a társadalmi ünnepekkel, a képességvizsgálatokkal, a dolgozók oktatásával és az ifjúságpolitikával kapcsolatos iratok, továbbá az igazgatói értekezletek és a szakfelügyelői látogatások jegyzőkönyvei. A 2/1984. MT TH sz. utasítás már csak hét ügykörszámot adott a közoktatásügyhöz, és semmit sem rendelt levéltárba adandónak! A rendszerváltás utáni első változás a 38/1998. (IX.4.) BM-rendelettel érkezett, ekkor tizenhétre emelkedett az oktatási ügykörök száma. Levéltári átvételre, illetve határidő nélküli őrzésre az iskolaszékekkel, a közoktatás-fejlesztési tervekkel és megállapodásokkal, a közoktatási intézmények, illetve a tanköteles tanulók nyilvántartásával, a nem helyi önkormányzati iskolákkal, a nevelési és pedagógiai programokkal kapcsolatos iratokat jelölték meg (hét ügykör). A 29/2009. (X.30.) ÖM-rendelet már huszonnyolc ügykört rendelt az önkormányzatok oktatásügyi szakigazgatásához, de továbbra is csak hét esetben rendelte el a levéltári átvételt, illetve a határidő nélküli megőrzést. Ez a szemlélet érvényesül a legfrissebb rendelet esetében is. (A költségvetéseket, beszámolókat, intézményalapításokat stb. nem az oktatásügyi ügykörökön rögzítették.)

A BFL vonatkozásában a Kőcze–Horváth szerzőpáros által készített tervezet vizsgálta az iskolai iratok tükröződésének problémáját. Kutatásuk szerint a fővárosi iskolákra vonatkozó fenntartói iratok esetlegesen maradtak fenn, illetve kerültek be a BFL-be, gyakran csak minimális mértékben adva információt az intézményekről. Ezek alapján tehát nem kaphatunk reális képet a fővárosi oktatás helyzetéről. E véleménnyel egyetértve, mi is azt javasoltuk, hogy az iskoláktól vegyünk át olyan dokumentumokat is, amelyek ugyan tükröződhetnek a fenntartói iratok között, de ennek ellenőrzése inkább a levéltárban valósuljon meg, mintsem, hogy sehol se maradjanak fenn a dokumentumok.

¹⁹ De a korábbi évekből is csak a következő írásokat sikerült felderíteni a már idézett Herczeg Etelka-cikken kívül: Turányi, 1952; Soós, 1964; Degre, 1965; Elek, 1981; Lichtneckert, 1986.

²⁰ Szegőfi, 1999: 22–23.

A fővárosi iskolai iratok területén az ötvenes évek elején a nagy selejtezések ellenőrzése mellett a levéltárosok kérdőíveket is kiküldtek a szerveknek a náluk őrzött iskolai iratok felmérése, a szervnyilvántartás kialakítása céljából. A két munka együttes eredményeként az ötvenes-hatvanas években jelentősen gazdagodott a BFL iskolai iratanyaga. Ezt követően a nyolcvanas évek elején megismételték a kérdőíves felmérést, de a raktári helyhiány miatt ekkoriban nagyobb behozatalok nem történtek. Komolyabb változást a 2005-ös év jelentett, amikor a BFL új épületbe költözése után az iskolai referencia akkori tagjai (Agócs Tibor, Sasfi Csaba) egy nagyobb kérdőíves felmérést bonyolítottak le. Ezt követően főként az elemi, a polgári és a középiskolák anyagából nagyobb iratátvételekre is sor került. A levéltárat érintő létszámleépítés és egyéb tényezők miatt 2012 után e munka hosszú évekre megakadt.

A gyűjtőterületi munka elvi programja

A jogi kereteknek, az értékhatár-vizsgálatok eredményeinek az áttekintése, illetve a korábbi gyűjtőterületi gyakorlat felülvizsgálata után lehetett nekikezdeni az új koncepció elkészítésének. Ez részint arra a bevezetőben már említett tényre épít, hogy az oktatás rendszerének kiemelt jelentősége van a társadalom életében, így annak különböző szinten működő intézményei nem sorolhatók automatikusan értékhatár alá vagy fölé. Szakítottunk az értékhatár-vizsgálatok véleményünk szerint merev, csak a szervek besorolására irányuló megközelítésével. Ezenfelül a megújuló kutatói, történeti érdeklődésre, a kvalitatív vizsgálatok és a mindennapi élet történetének előtérbe kerülésére is tekintettel voltunk a munka során, hiszen e kutatásoknak igen fontos forrásai lehetnek például az iskolai fegyelmi iratok és a különböző jegyzőkönyvek.

A közoktatási rendszer áttekintéséhez fontos, ha tudjuk, mekkora intézményhálózatról van szó.²¹ 2017 elején Budapesten 894 köznevelési tevékenységet folytató intézmény működött.²² Mivel egyes intézmények több képzési területen is működhetnek, így az alábbi táblázatban csak összevont kategóriákat mutatok be:

²¹ Bár a koncepció elkészítése óta eltelt bő három év, de az akkori elképzelések érthetősége miatt a korabeli adatokat adom meg referenciaként, esetéenként kiegészítve azt a jelenlegi helyzettel. A továbbiakban az oktatás kifejezés alatt a közoktatás értendő.

²² 2020 augusztusában 940 ilyen intézmény működik a fővárosban. Az óvodák, alsó- és középfokú iskolák kapcsán lásd: https://www.oktatas.hu/koznevelas/intezmenykereso/koznevelasi_intezmenykereso/!DARI_Intezmenykereso/oh.php?id=kir_int_talalat; a szakképzési centrumok alá tartozó fővárosi intézmények (60 iskola) vonatkozásában lásd: https://www.nive.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=595&Itemid=267 (Itt érdemes a centrumok saját oldalait nézni a pontosabb adatok miatt – a letöltés ideje: 2020. augusztus 30.).

I. A fővárosban működő oktatási-nevelési intézmények, 2017. január 15.

SZERV TÍPUS	SZÁM	BFL-ILLETÉKESÉG	BFL-GYŰJTŐKÖR	NEM BFL-HEZ TARTOZÓ
Iskola	522	340	114	68
Óvoda	343	210	119	14
Egyéb intézmény	29	18	6	5
Összesen:	894	568	239	87

(Forrás: Oktatási Hivatal honlapja)

A táblázatból látható, hogy a fővárosi oktatási intézmények 90%-a a BFL gyűjtőterületéhez tartozott, a többi 87 szerv többsége egyházi fenntartású. A BFL szervnyilvántartásában 2017 elején 1184 köznevelési tevékenységet folytató szerv szerepelt.²³ Ez az adat egyfelől rámutat a szervnyilvántartás pontatlanságára, másfelől azt is jelzi, hogy a korábbi években még ennél is jóval több oktatási szerv működött, így az általuk keletkeztetett iratanyagra is figyelemmel kell lennünk, sőt, ezek közül különös figyelmet kell fordítani a jogutód nélkül megszűntekre.

A távlati munka kialakítása szempontjából nem hagyhatók figyelmen kívül a már levéltári őrizetben lévő iratok. Még megválaszolásra vár az a kérdés, hogy ezek a fondok milyen módon, mélységben és reprezentativitással tükrözik a főváros közoktatásügyének a múltját. E munka, illetve a kutató- és ügyfélszolgálati tevékenység elősegítése céljából munkatársaink immár több éve vezetnek egy ún. oktatási adattárat, amelyben többek között az iskolaátalakulásokat, illetve az egyes iskolák iratainak a lelőhelyeit kívánjuk nyomon követni. A folyamatosan bővülő adattár információi alapján azt mondhatjuk, hogy a valamikor a fővárosban működött és 2017-ben működő köznevelési intézmények mintegy 40%-ának volt 2017-ben iratanyaga a BFL-ben.

Oktatási szervek iratai a BFL állományában

A levéltári őrizetben lévő iratokra vonatkozó adatokat iskolatípusonként áttekintve a következő kép tárult elénk 2017 elején. Az egykori elemi iskolák kapcsán úgy gondoltuk, hogy azok csaknem teljes körűen reprezentáltak a levéltár állományában. E fondokban az iskolai nyilvántartások mellett, főként a 20. századi iratsorozatok esetében ügyviteli iratokkal és tantestületi értekezleti jegyzőkönyvekkel is találkozunk. A polgári iskolák vonatkozásában is hasonló képet vélelmeztünk: ezen egykori oktatási létesítmények is nagy számban – jobbára ugyan az anyakönyvekre szorít

²³ 2016. február 28-ai szervnyilvántartási adatok az MNL részére. A szervnyilvántartás folyamatos javítása okán 2019-ben ez a szám 1126-ra csökkent (2020. február 25-ei szervnyilvántartási adatok az MNL részére).

kozóan – szerepelnek a levéltár állományában. A feladat adott: ezen intézmények esetében a még kint levő iratok mielőbbi behozatala a cél.

Az általános iskolai fondokkal kapcsolatosan már ekkor is tudtuk, hogy ezek iratainak java része – 111 fond – már nem létező iskoláktól származik, s csupán tizenegy ma is működő iskola iratai találhatók az állományban. A gyűjtőterületi munka egyik meghatározó területét ennek folytán az általános iskolák helyzetének a feltárása kell, hogy képezze.

A levéltári iratok vonatkozásában a gimnáziumok és a középiskolák a legjobban reprezentáltak. A fondok az anyakönyvi nyilvántartások mellett a legtöbb esetben általános ügyviteli iratokat, valamint tantestületi értekezleti jegyzőkönyveket is tartalmaznak.

Működő iskolák levéltári állományban lévő iratai

Az oktatási szervek levéltári állománya, azaz a fondként megjelenített iskolák (945 fond) vonatkozásában viszonylag széles körű és átfogó intézményi reprezentációval találkozunk. Másként áll viszont a helyzet, ha az állományban lévő iratoknak, illetve fondoknak a ma is működő szervekhez való kapcsolódását vizsgáljuk. Ezt tekintve megállapíthatjuk, hogy az állományban lévő iratok legnagyobb része „holt vidéket” tár elénk, hiszen csupán 46 ma is működő fővárosi oktatási intézménynek volt 2017 elején levéltári iratanyaga. A koncepcióban meghatározott következő feladat tehát az a célkitűzés lett, hogy mielőbb felvegyük a kapcsolatot a fonddal rendelkező iskolákkal kinnlevőségeik felmérése céljából, illetve megkeressük a fonddal még nem rendelkező működő iskolákat.

II. 2017-ben működő iskolák, amelyeknek levéltári fondjuk van²⁴

KERÜLET	ISKOLA
	GIMNÁZIUMOK
I.	Kosztolányi Dezső Gimnázium (általános iskolai jogelőd fonddal)
I.	Petőfi Sándor Gimnázium
I.	Szilágyi Erzsébet Gimnázium
I.	Toldy Ferenc Gimnázium
II.	II. Rákóczi Ferenc Gimnázium
III.	Árpád Gimnázium
IV.	Könyves Kálmán Gimnázium

²⁴ A gyakorta változó megnevezések miatt az iskolák egyszerűsített nevét használtam.

KERÜLET	ISKOLA
	GIMNÁZIUMOK
V.	Eötvös József Gimnázium
V.	Veres Pálné Gimnázium
VI.	Kölcsey Ferenc Gimnázium
VI.	Szinyei Merse Pál Gimnázium
VII.	Madách Imre Gimnázium
VIII.	Vörösmarty Mihály Gimnázium
X.	Szent László Gimnázium
XI.	Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium
XI.	József Attila Gimnázium
XIII.	Berzsenyi Dániel Gimnázium
XIX.	Kispesti Deák Ferenc Gimnázium
XXI.	Jedlik Ányos Gimnázium
XXII.	Budai Nagy Antal Gimnázium
	GIMNÁZIUMOK ÉS SZAKKÖZÉPISKOLÁK
III.	Kőrösi Csoma Sándor Két Tanítási Nyelvű Gimnázium és Szakközépiskola
IV.	Újpesti Két Tanítási Nyelvű Műszaki Szakközépiskola, Szakiskola és Gimnázium
	SZAKKÖZÉPISKOLÁK, SZAKISKOLÁK
I.	Hunfalvy János Fővárosi Gyakorló Kéttannyelvű Külkereskedelmi, Közgazdasági Szakközépiskola
III.	Bláthy Ottó Titusz Informatikai Szakközépiskola
IV.	Kanizsay Dorottya Egészségügyi Szakképző Iskola
VII.	Arany János Műszaki Szakközépiskola és Szakiskola
VIII.	Széchenyi István Kereskedelmi Szakközépiskola
IX.	Teleki Blanka Közgazdasági Szakközépiskola
IX.	Állami I. István Közgazdasági Technikum
IX.	Képző és Iparművészeti Szakközépiskola
XIII.	Continuo Alapfokú Művészetoktatási Iskola és Zeneművészeti Szakközépiskola
XIV.	Petrik Lajos Két Tanítási Nyelvű Vegyipari, Környezetvédelmi és Informatikai Szakközépiskola
XIV.	Ybl Miklós Építőipari Technikum

KERÜLET	ISKOLA
XV.	Petőfi Sándor Közgazdasági Szakközépiskola és Gimnázium
XVIII.	Pestszentlőrinci Közgazdasági és Informatikai Szakközépiskola
	ÁLTALÁNOS ISKOLÁK
I.	Batthyány Lajos Általános Iskola
III.	Fodros Általános Iskola
III.	Dr. Béres József Általános Iskola
III.	Első Óbudai Általános Iskola
VI.	Bajza Utcai Általános Iskola
IX.	Bakáts Téri Ének-Zenei Általános Iskola
XI.	Gárdonyi Géza Általános Iskola
XI.	Bocskai István Általános Iskola
XV.	Pestújhelyi Általános Iskola
XV.	Szent Korona Általános Iskola
	ÁLTALÁNOS ISKOLA ÉS GIMNÁZIUM
VIII.	Fazekas Mihály Általános Iskola és Gimnázium

Iskolák csoportosítása

Mivel a hatályos köznevelési törvény gyakorlatilag az egyes iskolatípusok bármely szerkezetű variációját lehetővé teszi, ez nehézségeket támasztott az oktatási szervek kategóriák szerinti áttekintése, csoportosítása szempontjából. 2017-ben az egyes iskolatípusok szerint tizenhét típust lehetett megállapítani: 1. általános iskola; 2. művészeti, zenei oktatási intézmény; 3. gimnázium; 4. általános iskola és gimnázium; 5. szakközépiskola; 6. szakközépiskola–szakiskola; 7. általános iskola, speciális, fejlesztő, gyógypedagógiai intézmény; 8. gimnázium–szakközépiskola; 9. általános iskola–szakiskola; 10. szakképző iskola, szakiskola; 11. nemzetközi iskola; 12. általános iskola–gimnázium–szakközépiskola; 13. általános iskola–kollégium; 14. gimnázium–kollégium; 15. általános iskola–gimnázium–diákotthon; 16. sportiskola; 17. általános iskola–gimnázium–szakképző. Később a szakképzés átalakulásai még tovább bonyolították a helyzetet. Arra jutottunk, hogy az iskolai iratátvételeket ilyen csoportosítás mentén nem érdemes tervezni.

Még ennél is összetettebb helyzettel találkozunk, ha az intézményfenntartók szerint tekintjük át a terepet: 2017-ben több mint harmincféle fenntartóval számoltunk.

III. Fővárosi iskolák a fenntartó típusa szerint csoportosítva²⁵

FENNTARTÓ TÍPUSA	SZÁM
Állami intézményfenntartó központi hivatal	332
Kerületi önkormányzat	201
Alapítvány	121
Egyházi jogi személy	75
Közhasznú alapítvány	34
Kft.	33
Nonprofit Kft.	25
Állami felsőoktatási intézmény	16
Egyesület	14
Állami szervezet	11
Országos nemzetiségi önkormányzat	7
Közhasznú nonprofit Kft.	6
Közhasznú egyesület	4
Közalapítvány	3
Fővárosi önkormányzat	2
Vallási tevékenységet végző szervezet	2
Külföldi állam	2
Települési nemzetiségi önkormányzat	1
Egyéb felsőoktatási intézmény	1
Részvénytársaság	1
Közhasznú nonprofit Rt.	1
Szakszervezet	1
Egyéni vállalkozó	1
Összesen:	894

A listából kitűnik, hogy a fenntartók egy jelentős része magánjogi szereplő. Ha csak az illetékességi körbe tartozás szempontját állítanánk előtérbe, akkor ez azt jelentené, hogy a levéltár kevésbé rendelkezne cselekvési lehetőséggel a fővárosi oktatási intéz-

²⁵ Vastagon szedve a BFL illetékességi körébe, kurziválva a BFL gyűjtőkörébe tartozók. Ugyanakkor 2017-ben egyházi felsőoktatási intézmény, magánszemély, szövetség, szövetkezet, köztestület, önkormányzatok fenntartói társulása, önkormányzatok jogi személyiségű társulása, betéti társaság fenntartásában nem működött köznevelési intézmény Budapesten. Forrás: Oktatási Hivatal honlapja, 2017. január 15.

ményszerület egésze vonatkozásában. De rendelkezésre áll a „közfeladatot ellátó szerv” kategóriája, s ez alapján a levéltárnak már vannak intézkedési jogosultságai. A koncepció egyik célja az intézményrendszer működésének a feltárása, függetlenül a mindenkori fenntartótól. Míg levéltári illetékességi köréről az állami/önkormányzati fenntartású köznevelési intézményeknél beszélhetünk (568 szerv), a „közfeladat ellátása” előtérbe állításával átfogható a teljes intézményi terület (807 szerv). Ez a szám azonban az óvodák nélkül is igen jelentős (478 szerv), ami nem mellékes szempont egy gyűjtőterületi koncepció készítésekor.

Az illetékesség kérdése átvezet végül a szervellenőrzés problémájához. A koncepció összeállítása során megpróbáltunk a realitások talaján maradót tervet készíteni, hiszen az elmúlt évtizedek során sem a BFL, sem más illetékes közlevéltár nem volt képes ezt a nagyszámú intézményt felölelő rendszert kellően kézben tartani, érdemben vizsgálni, sem erőforrásaik, sem infrastruktúrájuk nem volt meg hozzá. Ha abból indulunk ki, hogy a 27/2015. sz. EMMI-rendelet szerint a „működése során maradandó értékű iratokat létrehozó szerv” iratkezelésének ellenőrzését ötvenként kell elvégeznie a levéltárnak, akkor ez csak az állami/önkormányzati fenntartású köznevelési intézményeknél éves szinten 114 ellenőrzését jelentené, az óvodák nélkül is 72-t! A tanulmány elején említett 1500 szervünk többsége ugyan nem igényel állandó kapcsolattartást, de a tizenkét fős osztály (ahol az oktatási referencián két fő dolgozik) lehetőségeit e szakterületre maximálisan kihasználva, évenként kb. tizenöt-husz szervellenőrzést tűztünk ki célul.

Feladatok és ütemezésük

A koncepció középtávú tervezésre szolgál, abban megjelölve a folyamatosan végzendő, illetve az elsődleges feladatokat. A folyamatos feladatok közé tartozik a szervnyilvántartási adatok frissítése, összevetve az abban szereplő oktatási-nevelési intézménylistát az Oktatási Hivatal, a tankerületi központok és a szakképzési centrumok nyilvántartásával. E munkával együtt szükséges végezni a már megszűnt intézmények és jogutódai iratainak feltérképezését, illetve az oktatási adattár pontosítását.

Az elsődleges feladatok közé tartozik a még kint levő 1948 előtti elemi, polgári stb. iskolai iratok (és a látogatott iskolák egyéb maradandó értékű iratainak) behozatala, hogy ezzel az államosítás előtti oktatási rendszer iratátvételeit befejezhessük, és ezzel is segítsük a dualizmus kora és a Horthy-korszak oktatásügyének minél szélesebb körű vizsgálatát.

Mint említettem, a jelenleg is működő fővárosi oktatási szervek csekély mértékben reprezentáltak a levéltár állományában, ezért a régi iratok felderítése mellett fontos feladat a működő intézményekkel való kapcsolatfelvétel, azok iratainak felmérése, és a maradandó értékűek átvétele. Mivel a BFL illetékességi és gyűjtőkörébe tartozó 454 iskolából 408 intézmény nem adott át iratot a BFL-nek, ezért

úgy gondoltuk, hogy a 2005-ös felmérés alapján ismét érdemes lenne egy kérdőíves vizsgálatot elvégezni. Az elektronikus úton megküldött kérdőívekkel az iskolákban őrzött iratanyagok típusait, mennyiségét, tárolási körülményeit, illetve az iskolák iratkezelési rendszerét kívántuk felmérni (a kérdőívet lásd a Mellékletben). Ahhoz, hogy ez a vizsgálat ne fulladjon feldolgozási kudarcba, azt terveztük, hogy nem egyszerre keresünk meg minden intézményt, hanem a fenntartók alapján szelektálunk. Ezért először a Klebelsberg Központ alá tartozó intézményeknek (általános iskolák, gimnáziumok) terveztük a kérdőívek eljuttatását (2017), utána a szakképzési centrumok tagintézményeinek (2018), majd a pedagógiai szakszolgálatoknak (2019). A többi intézmény (óvodák, magánjogi szereplő fenntartásában álló iskolák) megkereséséről e kérdőívek feldolgozása után döntünk.

A fenti elképzelés mögött húzódott némi hátsó szándék is, ugyanis azt vélelmeztük, hogy az önkormányzati iskolák állami fenntartásba kerülése segítséget jelenthet felmérésünkhöz. A kérdőíveket így nem az egyes iskoláknak kell kiküldeni, ahonnan nem minden esetben érkezik válasz, hanem azokat a Klebelsberg Központ alatt tevékenykedő tankerületi központoknak küldjük meg, amelyek utasíthatják a hozzájuk tartozó iskolákat a kitöltésre és a visszaküldésre. Ez volt a tervünk a szakképzési centrumok és a pedagógiai szakszolgálatok esetében is, és ezen elképzeléseink messzemenőig beigazolódtak (amint arról a II. részben szó lesz).

Az iskolák megkeresésének megszokott módjai nem maradnak el természetesen, azaz a selejtezések helyszíni ellenőrzései, illetve eseti megkeresések is lehetnek a szervlátogatások, vagy iratátvételek apropói. Azonban arra a kérdésre, hogy milyen módon válogassunk az egyes oktatási intézmények iratai között, csak a kérdőíves felmérés adatainak elemzése után térhetünk vissza. Az viszont nem kérdés, hogy teljes körű átvételre, azaz például minden iskola minden anyakönyvének átvételére nem lesz a levéltár(ak)nak soha kapacitásuk, vagyis valamilyen módon szelektálni kell.

Irattipológia

A tervezett szervlátogatások esetében támaszkodtunk a korábbi koncepcióban kialakított irattipológiára. Az alábbiakban felsorolt iratok zöme jelenleg is selejtezhetőnek számít, azaz a 2000-es évek előtti időszakból való felbukkanásuk esetleges. Napjainkban a levéltár ezen iratoknál a selejtezésből való visszatartás eszközével élhet, de e téren az iskolák együttműködési hajlandósága is erősen befolyásolja a végeredményt.

A begyűjtendő iratok kapcsán probléma, hogy jelentős az iskolai anyakönyveket és törzskönyveket érintő ügyfélszolgálati megkeresések száma. Tekintetbe véve a rendelkezésre álló erőforrásokat, ezt a funkciót – ahogyan az oktatási intézmények jelentős részénél most is így van – az iskoláknak kell ellátniuk. Ezért szeretnénk visszatérni ahhoz a régi elvhez, amely szerint ötven év elteltével vennénk át ezeket

a nyilvántartásokat (összekapcsolva a BFL-ben lévő fondok kiegészítésének kérdésével). Ami ezen a téren elsődlegesen elvárható a levéltártól, az az, hogy egy megfelelő, mindenki számára elérhető nyilvántartás révén segítséget nyújtson a több száz iskola anyagának őrzési helyéről. E téren kivételt képeznek a jogutód nélkül megszűnt, illetékességi körbe tartozó iskolák, amelyektől viszont át kell venni a nyilvántartásokat.

A következőkben négy iskolai irattípuscsoportot mutatok be, amelyek teljességükben vagy mintavétellel, de maradandó értéket hordozhatnak.²⁶

I. A lehetőség szerint teljességgel begyűjtendő iratok:

1. Anyakönyvek, törzskönyvek – 50 év utáni átvétellel
2. Igazgatói (iktatott) levelezés:
 - a. a napi fenntartáshoz és működéshez kapcsolódó levelezés,
 - b. a fenntartó által küldött leiratok,
 - c. az értekezletek anyagai, belső feljegyzések, a tanulókkal kapcsolatos rendőrségi megkeresések, fegyelmi ügyek, panaszlevelek, régen: tanulók jellemzése stb.
3. Tantestületi jegyzőkönyvek
4. Éves munkatervek
5. A fenntartónak készített beszámolók
6. Felügyeleti/szakfelügyelői vizsgálatok, jelentések iratai
7. Pénzügyi téren csak az éves beszámolók
8. Statisztikai adatszolgáltatás

II. A működést szabályozó dokumentumok alábbi köre is gyűjtendő, bár ezek jó részét immár az iskolai honlapokról is le lehet tölteni:

1. Alapító okirat
2. Nyilvántartásba vételi és működési engedély
3. Pedagógiai program (esélyegyenlőségi intézkedési terv is, ha van)
4. Szakképzési program
5. Házi rend
6. A korábban létező intézményi minőségirányítási program
7. A szintén korábban létező önértékelési modell
8. Pedagógustestület által készített helyi tanterv
9. SZMSZ

III. Nagyobb időintervallumot átfogó, mintavétellel gyűjtendő iratok:

1. Tanulók fegyelmi iratai
2. A szocialista időszakból, ha fennmaradtak, a „bizalmas iratok”

²⁶ A korábbi évtizedek levéltárosi megközelítésére lásd Degré, 1965; Lichtneckert, 1986.

3. Nyertes pályázatok anyagai (de csak abban az esetben, amennyiben részletes programot is takarnak, például: hátrányos helyzetűek, tehetség gondozás, oktatásfejlesztés, de a technikai és műszaki-fejlesztési pályázatok nem)
4. Országos kompetenciamérés kapcsán készített jelentések iskolának küldött példányai
5. A szülői elégedettségi felmérések összefoglaló adatai
6. Szülői munkaközösség, iskolaszék iratai
7. Diákönkormányzati iratok

IV. Túl az „irattári anyagokon” hangsúlyt kell fektetni az alábbiak típusokra is, akár elektronikus iratátvétel formájában:

1. Fényképek (épületbelsőről és -külsőről, fontosabb eseményekről készített fotók, illetve a helyben beazonosítható és beazonosított fényképek, érettségi tablók – ez utóbbit inkább helyben megőrzési javaslattal)
2. Brosúrák, felvételi tájékoztatók, különböző tájékoztató kiadványok
3. Iskolaújságok, évkönyvek, régi értesítők
4. Fejlesztések, évfordulók kapcsán készített kiadványok
5. Egyéb iskolatörténeti dokumentumok

Az óvodák esetében célunk olyan óvodatörténettel, -pedagógiával foglalkozó szakember megkeresése, aki segíthet az egyes óvodatípusok elkülönítésében, a speciális és a témával foglalkozó kutatók számára érdekes iratok meghatározásában. Megfontolandó egy kérdőív kiküldése ezen, főként önkormányzati fenntartású intézményeknek is, de kérdéses, hogy mekkora sikerrel járna. Néhány óvodával már felvettük a kapcsolatot, tőlük elsődlegesen a pedagógiai programok, a szülői elégedettségi felmérések, a nem pénzügyi ellenőrzések iratait, az óvoda munkájának éves értékelését, illetve az óvodai jellemzéseket (mintavétellel) szerettük volna begyűjteni – több-kevesebb sikerrel.

■

A 2017-ben megfogalmazott és elfogadást nyert koncepciónk tehát első körben az iskolákkal kapcsolatos segédletek, a szervnyilvántartás javítását, a megszűnt szervek maradandó iratainak felderítését, és az 1948-as államosítás előtti időszak iratbegyűjtésének befejezését tűzte ki célul. Ezt egészítik ki a kérdőíves felméréseink, illetve a selejtezési jegyzőkönyvek (helyszíni) ellenőrzésén alapuló kapcsolatfelvételek. A koncepció gyakorlati megvalósulásáról, és az első évek tapasztalatairól a következő részben lesz szó.

Szakirodalom

- Andorka, 2006 = Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. 2. jav., bőv. kiadás. Bp, 2006.
- Degré, 1965 = Degré Alajos: Elemi népiskolák és általános iskolák iratainak levéltári értéke. Levéltári Szemle, 1965. 4. sz. 96–101.
- Elek, 1981 = Elek László: Javaslat iskolai fondismertetések bevezetésének egységsítésére. Levéltári Szemle, 1981. 1. sz. 29–36.
- Herczeg, 1970 = Herczeg Etelka: Budapesti iskolák iratai a Fővárosi Levéltárban. Levéltári Szemle, 1970. 3. sz. 666–673.
- Köcze-Horváth J., 2016 = Köcze László – Horváth J. András: A fővárosi oktatási-nevelési intézmények maradandó értékű iratainak megőrzését és levéltári átvételét érintő gyűjtőmunka elvei és programja. (Kézirat.) Bp., 2016.
- Lichtneckert, 1986 = Lichtneckert András: Iskolai iratok a Veszprém Megyei Levéltárban. Levéltári Szemle, 1986. 1. sz. 9–14.
- Schneider, 1973–1974 = Schneider Miklós: Értékminimum – forrásérték. Észrevételek néhány új irattári tervhez. Levéltári Közlemények, 1973–1974. 1–2. sz. 505–514.
- Soós, 1964 = Soós Imre: A Heves megyei oktatási intézmények szervezettörténete és iratanyaga. Levéltári Szemle, 1964. 4. sz. 1–32.
- Szegőfi, 1999 = Szegőfi Anna: A levéltárak iratértékelési és selejtezési feladata. Levéltári Szemle, 1999. 3. sz. 13–28.
- Turányi, 1952 = Turányi Kornél: Fővárosi általános iskolák és gimnáziumok iratai. Levéltári Híradó, 1952. 1. sz. 52–55.

MELLÉKLET

1. A kérdőívet kiállító iskola:
 Neve:
 Címe:
 Postacíme:
 Központi telefonszáma:
 Központi e-mail címe:
 Honlapja:
2. Az iskola fenntartója, illetve felügyeleti szerve:
 Jelenlegi:
 Korábbi(ak):
3. Az iskola alapítási éve:
4. Az iskola jogelődei, azok alapításának és megszűnésének éve:
5. Az iskola és jogelődei helyben őrzött iratanyagának leírása:

IRATTÍPUS	ISKOLA (VAN/NINCS)	ÉV(KÖR)	JOGELŐD(ÖK) (VAN/NINCS)	ÉV(KÖR)	TERJEDELEM (DB/IFM STB.)
Alapítással, működéssel kapcsolatos iratok					
Vezetési ügyek iratai					
Testületi ülés jegyzőkönyvek					
Személyi ügyek iratai					
Fegyelmi ügyek, peres ügyek iratai					
Bér- és munkaügyi iratok					
Egyéb jegyzőkönyvek					
Anyakönyvek, törzslapok					
Bizonyítványok, naplók					
Érettségivel kapcsolatos iratok					
Tanrenddel kapcsolatos helyi intézkedések					

IRATTÍPUS	ISKOLA (VAN/NINCS)	ÉV(KÖR)	JOGELŐD(ÖK) (VAN/NINCS)	ÉV(KÖR)	TERJEDELEM (DB/IFM STB.)
Az iskola profilját meghatározó tevékenységek iratai					
Tanfelügyeleti ellenőrzéssel kapcsolatos iratok					
Kérdőívek, összefoglalók					
Szülői munkaközösség, diákönkormányzat iratai					
Nevelési tanácsadási iratok					
Évkönyvek, értesítők					
Iskolaújság					
Fényképek					
Iktató- és mutatókönyvek					
Pályázatok anyagai					
Egyéb dokumentumok					

6. Az iskola irattárának helyzete:

- Az iratkezelésért felelős személy neve, beosztása és elérhetősége:
- Az irattározásért felelős személy neve, beosztása és elérhetősége:
- Irattár elhelyezése:
- Az irattár állapota az iratok fizikai védelmét biztosítja-e?
Hogyan jellemeznék az irattárat?
- Az iratanyag rendezettsége:
- Miként különítik el az iratokat az irattározás során?
Irattári tételszámok szerint/iktatószám szerint/irattípusok szerint?

7. Hogyan iktatnak?

8. Keletkezik-e Önöknél csak elektronikus formában irat?

9. Szoktak-e iratokat selejtezni? Mikor terveznek legközelebb irats selejtezést?

10. Van levéltár által egyetértési záradékkal ellátott iratkezelési szabályzatuk és annak kötelező mellékletét képző irattári tervük?

11. Milyen más iskola, intézmény iratanyagát őrzik?

12. Terveznek-e levéltári iratátadást a következő években?

Mózessy Gergely

Digitalizálás és online kutatási lehetőségek a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban

A múlt

Az 1777-ben megalapított székesfehérvári püspökség levéltára 2004 óta tekinthető digitális tartalomszolgáltatónak. A fenntartó egyházmegye hivatalos honlapjának kialakításakor kezdtünk online módon iratokat hozzáférhetővé tenni az érdeklődőknek.

Csekélyke oklevéltárunk, majd 18. századi lélekösszeírásaink névanyagot tartalmazó részei fokozatosan kerültek ki a webes felületre. Előbbit hagyományos szakmai érvek indokolták, míg az utóbbi vállalkozás mögött egyszerre álltak állományvédelmi megfontolások és a növekvő számú családkutató kiszolgálásának igénye, egyben figyelmük ráirányításának vágya egy – akkor talán még – nem eléggé ismert forrástípusra. (Olyan lakosság-összeírásokról beszélünk, amelyek még a veszprémi egyházmegyében keletkeztek, és amelyek azért vannak a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltárban, mert az egyházmegye első püspöke – valaha veszprémi aulista lévén – pontosan tudta, hogy mire van szükség az új egyházmegye életének megindításakor. Ezért magával hozott számos, a területre vonatkozó iratsorozatot Veszprémből...) Az oklevelek fotójának, átírásának és fordításának – Köblös József munkája nyomán – a publikálása megtörtént; a lélekösszeírásoknak azonban csak képi feldolgozása valósult meg. Nem volt célunk sem karakterfelismertetés, sem a forrás anyagára alapozott komolyabb szöveges adatbázis építése. A több mint 3000 oldalas állomány kezelése idővel nehézkesnek számított már, hiszen számítástechnikai oldalról nézve „prehistorikus” megoldásaink voltak. A kutatóknak még csak regisztrálniuk sem kellett, így – néhány visszajelzést leszámítva – csak nagy nehezen, rendszerdiagnosztikai úton nyert statisztikai adataink voltak az oldal használatáról.

Ezután hosszabb ideig a nagyközönség elé való lépés szándéka nélkül végeztük a digitalizálási munkákat. Kifelé inkább illusztratív módon használtuk fel ennek eredményeit. Más egyházmegyei levéltárak nem álltak le: különösen Kalocsa és Győr „szárguldt”, akik az online kutatás infrastruktúrájának kialakítása, majd modernizálása terén rendkívül sokat tettek. Sokat tanultunk tőlük – sok esetben nemcsak megoldásaikat, hanem szakembereiket is „honosítottuk”.

A következő időpillanat, ahol meg kell állnunk: 2015 májusa. Hosszabb előkészítés után ekkor indult egy olyan szolgáltatás a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) égisze alatt, amelyben több egyházmegye a nagyközönség elé tárta

1944/1945-ös halotti anyakönyveinek fényképeit. Az összefogást e sorok írója kezdeményezte. A projekt – társadalomtörténeti fontosságán túlmenően – sok résztvevő számára tesztlehetőség és szárnypróbálgatás is volt: megtapasztalhattuk, mit jelent a levéltár életében a tömeges digitalizálás. Praktikus gyakorlati ismereteket sajátíthattunk el – miközben 2838 oldal fényképével járultunk hozzá egy közös szolgáltatáshoz. Ez az állomány regisztrációhoz kötött, de ingyenesen érhető el a www.matricula.hu oldalon. Az egyesület elkötelezett abban, hogy később is befogadjon egy-egy hasonló projektet, azaz ernyőként szolgáljon a résztvevő levéltárak ingyenes, online tartalomszolgáltatása esetén – ha lesz ilyen a jövőben.

A jelen

A levéltár személyi feltételeinek kedvező alakulása lehetővé tette, hogy magunk is komolyabb lépéseket tegyünk az e-kutatószolgálat útján. 2019 nyarán indítottunk egy új levéltári honlapot (www.szfvpl.hu), amelynek kifejezett célja az volt, hogy az online kutatás feltételeit a kor és a jogszabályok elvárásai szerint, rendezett formában teremtsen meg és segítse elő.

Az 1995-ös levéltári törvény a levéltári kutatás ingyenességét mondja ki.¹ Egy levéltárat azonban valójában nem kötelez senki és semmi arra, hogy online kutatói szolgáltatást tartson fenn. Annak pedig vannak költségei, amit valahonnan elő kell teremteni – s ezt leginkább előfizetési díjakból lehet. Mivel a szolgáltatott tartalom másokhoz képest nálunk viszonylag csekély, az előfizetés kifejezetten mérsékelt árú.² A díj voltaképp szimbolikusnak tekinthető, ha a levéltárba való eljutás – szabadságkivétel, utazás – költségeit is figyelembe vesszük. Ráadásul az előfizetés korlátozott számú kép letöltését is lehetővé teszi, míg a levéltárakban a reprográfia díjfizetéshez kötött. Az online szolgáltatás tehát „fizetős”, igénybevétele díjköteles, ám ez valójában annak a kényelemnek az ára, hogy nem kell eljönni hozzánk, s hogy az állomány a levéltár nyitvatartási idején kívül, este, éjjel, hétvégén, ünnepnapokon is kutatható. Kezdetektől hangsúlyoztuk, hogy aki hozzánk személyesen, munkaidőben jön el, az helyben, offline módon továbbra is ingyenesen hozzáfér a szolgáltatásba bevont képanyaghoz. Ezt a lehetőséget azonban a kutatók szinte egyáltalán nem igényelték. Nagy hangsúlyt fektettünk arra is, hogy feleslegesen ne fizessen senki elő: azaz a szolgáltatás aktuális feldolgozottsági adataihoz táblázatos formában, narratív forrásismertetőkkel kiegészítve természetesen a pénz elutalása előtt is el lehet jutni.³

Az, hogy milyen anyagot szolgáltatassunk így elsőként, valójában nem volt kérdés. Pontosan látjuk a levéltárhasználók körének átalakulását, változását. Negyedszázada dolgozom a püspöki levéltárban: ez idő alatt a kutatási súlypontok a hely- és egyház-

¹ Az 1995. évi LXVI. törvény 22. §-a a közlevéltárakra, 30.§-a a nyilvános magánlevéltárakra vonatkozóan.

² 2000 Ft két hétre; 4000 Ft egy hónapra; 10 000 Ft egy évre.

³ Vö.: <https://www.szfvpl.hu/feldolgozottsag>.

történeti kutatásokról a családtörténet irányába mozdultak el. Egyre kevesebb tudományos kutató keres meg minket, de egyre több családkutató. Utóbbiak elsődleges érdeklődése pedig az anyakönyvek irányába vezet. A legtöbb egyházi levéltár ezért nyúlt az anyakönyvek után. Mivel az 1895. szeptember 30. előtt keletkezett egyházi anyakönyvek adataihoz az ún. „mormon mikrofilmezés” és a mikrofilmek digitalizálása nyomán elég sok helyen hozzá lehet férni, nem akartunk ezzel foglalkozni, a felesleges munkát igyekeztük elkerülni. Az eredeti anyakönyvek ismételt fotózásával ugyan szép, színes, a máshol elérhetőnél élesebb, és tisztázott jogállású képeket kaphattunk volna – de rengeteg benzin és munkaóra elégetése árán. Így a projekt legfontosabb eleme számunkra az 1895. október 1-je után keletkezett egyházi anyakönyvek egykorú másodpéldányainak közzététele volt.

A választás több okból is praktikusnak bizonyult. Egyrészt ez az anyag helyben elérhető volt, utazni csak egy-egy, korábban el nem készült másolat pótlása miatt kellett. Másrészt keresletet is találtunk: hiszen az egyházmegye Pest megyei területének polgári anyakönyvei nem érhetők el az interneten. Harmadrészt így módon egy jogi nehézséget is át tudtunk hidalni.

A polgári anyakönyvekre megfogalmazott 2010. évi I. törvény betű szerint nem vonatkozik az 1895 utáni egyházi anyakönyvekre, azok polgárjogi szempontból az egyház belső feljegyzéseinek számítanak csupán. A levéltári törvény közelmúltbeli megváltoztatása az anyakönyvi kutatások időhatárával kapcsolatban is csak egy olyan paragrafust módosított,⁴ amely kimondottan a közlevéltárakra vonatkozik. Egy egyházi levéltárat e jogszabályok de iure nem kötnek gúzsba – de a közel azonos adattartalom miatt a Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár magára nézve irányadónak tekinti az e rendelkezésekben megfogalmazott időhatárokat az anyakönyvek kezelése során. Az anyakönyvi törvény pedig – többek között – az anyakönyvek esetleges utólagos bejegyzéseitől számított 75. évnél húz meg egy kutatási időhatárt.⁵ A keresztemelési anyakönyvek első, plébánián őrzött példányaiba kerülhetnek utólagos bejegyzések (például bérmlásról, házasságkötésről, halálózásról, vagy egy-egy bejegyzés kiigazítása kapcsán), de a levéltár által feldolgozott másodpéldányokba nem. A másolatok választása adatvesztéséget jelent tehát egyfelől – másfelől annak a biztonságát, hogy a közzététellel nem sértünk jogot. (Mint jeleztem, néhány település másodpéldánya hiányzott pár évből. Ezeket az eredetiek lefotózásával pótoltuk, és mindjárt talákoztunk egy olyan esettel, ahol a megjegyzés – egy megözegezés utáni viszonylag kései második házasságkötésre vonatkozó adat – már a védelmi időn belülre esett. Kitakartuk. Pár oldal esetén az ilyen problémák kiszűrése nem okoz nagy gondot – de a teljes állomány tekintetében az első példányokból dolgozva ez már irreális vállalkozás lett volna.)

⁴ Az 1995. évi LXVI. törvény 24.§-át.

⁵ Vö.: 2010. évi I. törvény 93/A. §. b. pont.

Alapesetben a törvény a születési – esetünkben keresztelési – adatokat száz évig védi. 2019 nyarán ezt figyelembe véve, első lépésként az 1895–1918 közötti anyakönyvi másodpéldányokat – 94 kötetet, összesen több mint 62 000 oldalt – tettük online elérhetővé. 2020 januárjában az 1919. évi bejegyzések 2838 oldalával bővítettük az elérhető állományt.

A digitális közzététel során az iratanyag szerkezetét kutatóbarátabbá is formáltuk. Az eredeti kötetekben ugyanis a másolatok elsődleges rendezési elve a tárgyév volt. Egy-egy esztendőre vonatkozóan az egyházmegye egészéből származó anyakönyvi másolatok általában négy kötetben találhatók, a tárgyév anyagán belül pedig a települések betűrendje, majd az anyakönyv típusa határozta meg az ívek sorrendjét. A fényképek fájlneveiben természetesen megőriztünk minden kötetre jellemző adatot – de közzétételükkor átrendeztük az állományt a könnyebben kereshető „plébánia – anyakönyvtípus – év” elv szerint.

Járolékos munkák

a.) Ha már 1895-től internetre tettük anyakönyvi másodpéldányainkat, akkor a pár korai kötetrel is érdemesnek látszott dolgozni, az állomány teljességének feltárása érdekében. Az egyházmegyében az anyakönyvi másodpéldányok vezetését 1816-ban rendelte el Vurum József püspök. Ez a korai állomány 1822-ig szinte hiánytalan, csak Ercsi esetében találtunk egy esztendőnyi hiányt, amelyet már nem pótolunk az eredetiből. 1823-tól kezdve azonban meglehetősen esetleges, hogy mi készült el, vagy maradt fenn. A dolog hátterében részint a másolatkészítést elrendelő püspök nyitrai egyházmegyébe való áthelyezése állhat, részint az, hogy az 1827. évi XXIII. törvény értelmében a következő évtől már a vármegye volt jogosult a másodpéldányok gyűjtésére. E változások tükrében az egyházmegye a hiányzó másolatok pótlását nem sürgette a plébániáknál.

Így a hét csaknem teljes, rendezett, 1816–1822 közti kötetet további két rendezetlen, 1823–1828 közti másolatokat tartalmazó követi. Ez összesen további 5000 oldal, amelyet szintén elérhetővé tettünk 2019 nyarán.

b.) Eddig keresztelési, házassági és halotti anyakönyvekről beszéltünk. A levéltár ezek másodpéldányait együtt kezelte a kezdetek óta, fizikálisan is egy-egy kötetbe gyűjtve őket. De az egyház életében más típusú anyakönyvek is keletkeztek. Facebook-on keresztül kerestek meg minket azzal, hogy a bérmlási anyakönyvekkel nem akarunk-e jelentkezni e fórumon. A felvetés kutatói hasznosságát más ügyek kapcsán is láttuk. (A 19. század elején még viszonylag kevés volt a bérmlás, s egy-egy szentség-kiszolgáltatás nagyobb területről vonzotta az érintett korosztályt. Az ennek kapcsán megadott származási adat pedig néha segíthet lokalizálni egy-egy ős születési helyét, kulcsot adva a családkutatásban való továbblépéshez.) A jelentkező problémák leküzdése után végül tovább bővítettük a szolgáltatást az 1779–1839

közötti állományt rejtő öt kötetnyi bérálási anyakönyv anyagával, azaz mintegy 1500 oldallal. A munka során derült ki ráadásul az, hogy az egyik kötet hátsó oldalai szentelési anyakönyvként is funkcionáltak.

c.) 2020 elején a korábban már ismertetett lélekösszeírások bő 3000 oldalát az egyházmegyei honlapról átköltöztettük erre a felületre.

d.) Itt publikáltuk a levéltár katafalk címereit is. A teljes gyűjtemény alig pár tucat festményt takar, de kétségkívül látványos és érdekes.

e.) 2020 tavaszán publikáltuk a székesfehérvári ferencesek és karmeliták 17–18. századi hitbuzgalmi egyesületeinek, illetve a ferences harmadrendnek a tagnyilvántartásait. Ez egy alig 250 oldalnyi, alapvetően kiaknázatlan, ritkán kutatott, ám kiváló, névanyagot tartalmazó állomány.

f.) 2020 nyarán az Archivum Vetus állományát helyeztük ki a felületre. Az egyházmegye első 40 évének forrásai zömében különféle protocollum-sorozatokban maradtak fenn. A viszonylag könnyen digitalizálható kötetes állomány több mint 3800 felvételt jelentett. Az anyagrész megnevezése csalóka, mert az 1816-os egyházmegyei iratkezelési reform után megszakadó sorozatok közül a püspöki funkciós naplókét 1821-ben újra indították, és egészen Pauer János püspök haláláig, 1889-ig korrekten vezették.

A rendszerben a fent ismertetett bővítések után 2020 nyarán már összesen 78 831 felvétel érhető el.

Első tapasztalatok

A szolgáltatást 2019 júniusában indítottuk el. Voltaképp csendesen: egyetlen reklámja egy, a támogatására létrehozott Facebook-os felület volt. Az év őszén a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárában nyílt lehetőségünk egy adatbázis-bemutatót tartani, s néhány rádióinterjúban ismertethettük a vállalkozásunkat.

Tartózkodtunk a fizetett reklámozástól, még Facebook-os híreink „kiemelésének” lehetőségétől is. E hírek alapvetően a fejlesztésekről szóló tárgyilagos beszámolók voltak. Így is volt annyi előfizetőnk, ami a rendszer fenntartási költségeit – a rendszergazda készenléti díját és a több egyházi levéltár által közösen finanszírozott szerverbérletet – a mérsékeltnek tekinthető árak mellett kitermeli.

Fontos, és számunkra meglepő tapasztalat volt, hogy a szolgáltatás díjköteles jellege miatt a kutatói oldalról semmiféle berzenkedéssel nem találkoztunk.

A jövő

Természetesen évről-évre bővíteni fogjuk a törzsanyagot képező anyakönyvi másodpéldányok közölt anyagát.

Lehetőségünk van arra is, hogy a digitális közlésben elváljanak egymástól az eredeti kötetekben együtt kezelt kereszteltek, házasultak és halottak anyagai. Elsősorban

a halotti anyakönyvi másolatokból szeretnénk majd többet szolgáltatni. A törvény ezt egyértelműen lehetővé teszi, és az I. világháború hősi halottai iránti kutatási szándékok is igénylik ezt, hiszen adataik gyakran csak sokéves késéssel jelentek meg az egyházi anyakönyvezésben. Elköteleztünk vagyunk egy ilyen irányú fejlesztés iránt a közeljövőben. Felvetődött az a kérdés is, hogy mi legyen azokkal a plébániákkal, amelyek klasszikusan nem tartoztak a fehérvári püspökséghez, és csak az 1993-as egyházmegyei határrendezés révén kerültek hozzánk. Ezek másodpéldányai nincsenek birtokunkban: Budajenő és Budaörs esetén Esztergom; Enying vidéke esetében Veszprém, míg Tatabánya és környéke esetében Győr volt az illetékes egyházi hatóság, ahová a másodpéldányok egykoron kerültek. Ezekben az esetekben a legegyszerűbb megoldásnak azt látjuk, hogy az eredeti anyakönyveket gyűjtjük be, fotózzuk le, majd – komolyabb adattartalmi vizsgálat után – közzétesszük, amit lehet belőle. Ez a levéltár fenntartó egyházmegye által is támogatott elképzelés, hiszen ezáltal a plébániák tehermentesíthetők a családkutatók megkereséseitől. A papság túlterheltsége miatt ez eleve fontos cél, amit csak felerősített a jelenleg jól kitapintható félelem a GDPR-rendelkezésektől. A plébániák lényegében a levéltárra háríthatnak minden igényt, ahol megvannak a szükséges jogi ismeretek arra vonatkozóan, hogy milyen személyes adatok adhatók ki az érdeklődőknek. Ezzel kapcsolatos terveinket azonban a koronavírus és a kijárási tilalom ez idő szerint elodázta.

A kiépített keret lehetőséget ad arra, hogy más természetű, könnyen digitalizálható tartalmakat is bevonjunk a levéltár online tartalom-szolgáltatásába. A kérdés inkább az, hogy mit lehet, illetve mi az, ami valóban közérdeklődésre tarthat számot. Fogalmazhatunk úgy is, hogy ki kell választani azokat az állományokat, amelyekkel történő munka valóban megéri a fáradságot. Több elképzelésünk is van, sok tekintetben még „szabad kezünk” is, ugyanakkor – okulva kicsit más levéltárak helyzetéből – azt sem szeretnénk, hogy az online-szolgáltatással kapcsolatos teendők teljes egészében uralják a levéltári munkát, hagyományos feladataink rovására. Bőségesen vannak segédletkészítéssel, rendezéssel, forráskiadványok készítésével, konferenciákkal és hagyományos kutatószolgálattal kapcsolatos teendőink is.

Anélkül, hogy bármire elkötelezném magunkat, felvillantánék pár eshetőséget, amit fontolóra vettünk: – Több mint 17 000 tételes fotótárunk darabszinten feltárt, leírt és digitalizált. Az anyag vízjelezés után kihelyezhető lenne e felületre – ha egyfelől nem estünk volna gondolkodóba a GDPR-e vonatkozásában nehezen értelmezhető világtól, másfelől ne kezdtük volna mérlegelni a jobb kereshetőséget nyújtó lehetőségek igénybevételét. – A helytörténeti kutatásokat canonica visitációk közzétételével lehetne erősíteni. Ez elsőrangú állomány helytörténészeknek és az iskolamesteri szerződések mellékleteiben közölt diáknévsorok miatt családkutatóknak is. Ám ezek lényegi részéről egyik elődöm hagyatékából kéziratos, magyar nyelvű jegyzetek állnak rendelkezésre a kéziratárunkban. Ezek kutatottsága nagyobb az eredeti iratokénál, ezért már állományvédelmi szempontokat szem előtt tartva digitalizáltuk is.

Szerzói jogi problémák miatt viszont nem hoztuk azt nyilvánosságra. Léte azonban dilemmát is okoz: érdemes-e most energiákat fordítanunk az eredetiekkel való munkára? – Digitalizáltuk már schematismusainkat, azaz egyházmegyei névtárainkat; ám ezek használhatóságát egy karakterfelismeréssel való kombinálás – pontosabban annak meglehetősen munkaigényes utólagos feljavítása – nagyban javítaná. E munka jelenleg folyamatban van. – Gondolkodunk az 1858-tól nyomtatásban megjelenő egyházmegyei körlevelek hasonló – szövegesen kereshető – közzétételén is. – Készítettünk belső adatbázisokat is. Legfontosabb ezek közül a helyi szeminárium hallgatóságának feltárása anyakönyvekből, névtárakból, szemináriumi és személyi iratokból. Ez sokkal többről szól mint a kispapokról, hiszen a szeminárium alsóbb, filozófiai osztályait sokan látogatták, és a 19. században – meglepő módon – „laikus” státuszú teológus hallgatók is nagy számban voltak. Az adatbázis közzététele nem elképzelhetetlen – bár egyeztetéseket igényel más szereplőkkel, például az egykori megrendelővel. – A levéltári honlap teret adhat arra is, hogy ne csak ajánljuk, hanem hozzáférhetővé is tegyük ott levéltári kiadványainkat.

Tapasztalatok, kérdések

A fentiekkel kapcsolatban sok tényezőt kell mérlegelnünk. Leginkább azt, hogy bármily kényelmes is az online kutatás megteremtése a kutatónak, a levéltár elveszt vele valamit. Nem anyagiakra, nem időre, nem energiára, nem tárhelyre, s még csak nem is az objektív kopásra gondolok elsődleges veszteségként – bár ezek is tényezők. A legnagyobb veszteség véleményem szerint a kutatóval való személyes kapcsolat átalakulása, esetleg teljes megszűnése.

A kutató és a levéltáros kapcsolata az egyházi levéltárak világában hagyományosan egészen más, mint az arctalan, már-már gyárszerűen funkcionáló nagyobb levéltárakban. Ott lassan az is eseményszámba megy, ha a kutató találkozhat az illetékes referenssel; és sok helyütt az iratok kikérése is elektronikus rendszereken keresztül zajlik. Bár sok kutató idegenkedik tőlük még, a szakma szeretné azt hinni, hogy ez megkönnyíti életünket. Biztosan megteszi, és bizonyos kutatótömeg felett kétségkívül szükség is van ezekre a megoldásokra, de miféleképpen a hagyományok mást diktálnak. A kutató és a levéltáros kapcsolata jóval közvetlenebb és ennek következtében más a viszony, más a hangulat az intézményben. Talán ezt tükrözik az egyházi levéltárakat érő kutatói elismerések is.⁶ Magam részéről értéknek tekintem ezt a személyes kapcsolatot – a dolog emberi vetülete miatt is, de szakmai tekintetben is. Valójában rengeteget tanulhatunk kutatóinktól.

⁶ Levéltárunk 2019-ben a MACSE „Év Kutatóhelye” díját nyerte el. A díjat korábban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár és az Orosházi Evangélikus Gyülekezet Levéltára is elnyerte.

E gondolatok jegyében érdemes elemezni szolgáltatásunk első fél évének számvetését. A hat hónap harmincnégy online kutatója közül: – hat fő volt hagyományos – értsd: anyagunkban korábban papír alapon is – kutatónk. (Hárman a tárgyév folyamán jártak is nálunk.) – Egy főnek voltak alapvető, a rendszer egészét érintő technikai vagy tartalmi kérdései, amivel regisztrálás előtt megkeresett. (Pontosabban kettőnek, de a másik végül nem lett előfizetőnk). – Négy fő volt, akikkel az online kutatás után/mellett más levéltári kérdésekről érdemi email-kapcsolatba kerültünk, mert olyan kérdéseik támadtak, amelyekre az online tartalom már nem adott választ. – Négy fő lépett kapcsolatba velünk azért, mert valami apróbb-nagyobb technikai nehézsége támadt a rendszer használatával kapcsolatban, például elfelejtette jelszavát. (Ezek elhárítására létezik egyébként közvetlen email-kapcsolat a rendszergazdával – azaz még csak nem is kellett volna nálunk jelentkezniük.) Utóbbiak egyikét ismertük is korábbról. – A többiekről azonban lényegében semmit nem tudunk. Csak alapvető adataikat ismerjük, amelyeket megadtak a regisztráció során. A rovatok egy részének kitöltése természetesen fakultatív, a levéltárnak pedig az adatok ellenőrzésére voltaképp nincs is módja. Az első fél év harmincnégy online kutatójából húszról tehát alig van biztos információnk, további háromról is csak azért tudunk többet, mert volt valami nehézségük. (A helyzetet csak némiképp árnyalja-javítja, hogy a vizsgált idő eltelte után közülük három fő kapcsolatba lépett velünk más kérdésekkel.)

Amíg szigorúan vett családtörténeti forrásokat publikálunk csak, ez talán nem is túl nagy veszteség a levéltárnak. Megkockáztatom: talán még segíti is mindennapjainkat. Ám mihelyest szakkutatók számára teszünk hozzáférhetővé úgy anyagokat, hogy nincs valós rálátásunk munkájukra, könnyen lehet, hogy az iratanyag hasznosulásának nyomon követéséről mondunk le. Szem elől veszíthetjük azokat a publikációkat, amelyek iratainkból születhetnek. Ez nekünk is effektív kár, de még inkább az későbbi kutatóinknak, akiket esetleg nem tudunk ezekről tovább informálni. Így talán érthető már, hogy az Archivum Vetus anyagának közzétételére – ami jóval inkább a hely- és a hagyományos egyháztörténet kutatóinak érdeklődésére tart számot, semmint a családkutatókéra – csak nehezen szántuk rá magunkat.

Ez a mérleg egyik oldala. Félelem valaminek az elvesztésétől. A másik oldalon viszont tagadhatatlanul ott van a kényelmi faktor. Az online kutatás első fél éve alatt e harmincnégy fő 516 esetben lépett be online kutatófelületünkre.⁷ Egy olyan levéltárban, ahol a hagyományos kutatók kutatási esetszáma egész évben százhusz volt, ez egészen elképesztő nagyságrendű változás, s ha belegondolunk, hogy a levéltár a püspöki palota emeletén található, és minden kutatót a porta jelzésére a levéltár valamelyik munkatársa kísér fel a kutatószobába, majd kísér ki távozáskor – akár még a megspórolt lépcsőfokokat is számolgathatjuk egyszerű szorzással...

⁷ Egy napon történő egy személytől származó többszöri belépést egy belépésnek számolunk – hiszen a hagyományos kutatót sem regisztráljuk többször egy napon, ha cigarettaszünetet tart, vagy ebédelni megy.

Damásdi Zoltán

Digitalizálás és e-kutatás a Pécsi Egyházmegyei Levéltárban

2018. március 19-én indult útjára a Pécsi Egyházmegyei Levéltár internetes szolgáltatása, az E-Archivum.¹ Hogyan jutottunk el a szolgáltatás elindításáig, hol tart jelenleg az e-projekt, és mik a tervek a jövőre nézve? Cikkünkben ezt kívánjuk röviden bemutatni.

Hogyan jutottunk el az E-Archivum indulásáig?

Az előzmények messzebbre nyúlnak a digitalizáló műhely felépítésénél és a digitalizálás megkezdésénél, amelyeket egy szisztematikusan megtervezett levéltár-fejlesztés előzött meg. Szükség volt utóbbira, hiszen az elmúlt évtizedekben – hasonlóan a legtöbb egyházi levéltárhoz – egyfajta csendes vegetálás volt jellemző a levéltárra, félreeső poros helyként különösebb fejlesztések nélkül élte a maga életét. Az elmúlt húsz évben viszont fokozatosan szinte minden egyházi levéltárban megváltozott a helyzet, egy új, világiakból álló fiatal generációnak köszönhetően. Általánosságban elmondható, hogy az egyházi levéltárak érdemben kiléptek az elmúlt évtizedek félhomályából. Pécssett is jelentős fejlesztések mentek végbe a digitalizálás megkezdése előtt. Elsőként a Káptalani Levéltár impozáns, műemlék-jellegű helyiségének teljes körű felújítása valósult meg 2012–2013 között,² majd ezt követte a Püspöki Levéltárnak akkoriban helyet adó vártorony teljes belső felújítása 2013–2015 között.³ Ezután az addig két önálló levéltár szervezeti összevonása, a Pécsi Egyházmegyei Levéltár megalapítása következett 2015-ben.⁴ A felújításokkal párhuzamosan elkezdődött a plébániai levéltárak felmérése két ütemben. Először, 2013–2014 során az eredeti – hivatali ügyvitelben már nem használt – régi anyakönyveket szállítottuk be, majd – nagyobb lélegzetű munka keretében – minden más levéltári anyag beszállítása is megvalósult a plébániákról, 2015 és 2019 között. A beszállításokkal egy időben a le-

¹ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/e-archivum-hirek/787-elindult-az-e-archivum> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

² <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/aktualis-hirek/1021-kaptalani-leveltar-megaldasa-2013-04-04> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

³ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/aktualis-hirek/1024-a-leveltar-melto-megorzese-elodeink-gondoskodasanak-folytatasa-2015-09-12> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

⁴ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/intezmeny/leveltartortenet/pecsi-egyhazmegyei-leveltar> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

véltárba került anyagok feldolgozása is megtörtént. A digitalizálás megkezdése előtt a beszállított levéltári állományhoz megfelelő segédleteket kellett alkotni. Anyakönyvek esetén darabszintű, egyéb levéltári anyagok esetén pedig részben darab-, részben középszintű jegyzékek készültek és váltak kutathatóvá.⁵ Fontos lépés volt még a levéltár honlapjának létrehozása, elindítása, amelyre 2016 őszén került sor. Ez mára – több változtatás után – letisztult képet ad intézményünkről, anyagainkról, a kutatási lehetőségekről, híreinkről. A honlaptartalom folyamatosan bővül.

A digitalizálás megkezdése

Miután az anyakönyvek levéltári állományba kerültek, püspökségi és minisztériumi támogatásból felépült a levéltárban egy digitalizáló műhely. Mivel minden egyéb szükséges feltétel adott volt, így 2015-ben két fővel elindult az anyakönyvek (kereszteltek, házasultak, halottak) digitalizálása, amely 2018-ra fejeződött be.⁶ Ez több mint 2000 kötetet jelentett. Egy évvel később az anyakönyvekhez tartozó alfabetikus indexek, 320 kötetet kitevő anyaga is kutathatóvá vált az E-Archivumban, nagyban elősegítve ezzel a családfakutatást.⁷ A digitalizálás során ez volt az elsődleges cél, hiszen a legnagyobb érdeklődésre ezek az anyagok tartottak és tartanak számot, így ezzel indult el az E-Archivum szolgáltatás.

Hol tart jelenleg az e-projekt?

A digitalizálás az anyakönyvi állomány online kutathatóvá tételével nem fejeződött be, hanem további, kutatásra érdemes források kerültek műhelypadra az elmúlt két évben, úgymint:

- a plébániai levéltárak (PEL III.) állományából:
 - historia parochiae-k
 - iskolaszékek jegyzőkönyvei⁸
 - az egyházközségek képviselőtestületeinek jegyzőkönyvei;
- a püspöki levéltár (PEL I.) állományából:
 - középkori oklevelek (1239–1541)

⁵ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/aktualis-hirek/874-kutathatok-a-plebaniai-leveltarak> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

⁶ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/e-archivum-hirek/820-e-archivum-befejezodott-az-anyakonyvi-allomany-digitalizalasa-2018-08-30> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

⁷ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/e-archivum-hirek/945-anyakonyvi-indexekkel-bovult-internetes-szolgaltatasunk-2019-09-20> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

⁸ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/e-archivum-hirek/935-iskolaszekek-es-egyhaz-kozsegi-kepviselotestuletek-jegyzokonyvei-kutathatok-az-e-archivumban-2019-09-05> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

- az egyházkormányzati iratanyag iktatókönyvei (1227–1950)
- egyházlátogatási jegyzőkönyvek (17–19. század)
- lélek- és plébánia-összeírások (18–19. század)
- püspöki és helynöki levelezések (18–19. század)
- 1895 előtti és utáni anyakönyvi másodpéldányok (1825–1944)
- az Egyházmegyei Tanfelügyelőség anyagai (1878–1951)
- Dobai Székely Sámuel közép- és kora újkori oklevélgyűjteménye (1267–1709)
- a káptalani levéltár (PEL II.) állományából:
 - a magánlevéltár (*archivum privatum*) középkori oklevelei (1329–1574)
 - a magánlevéltár segédletei (*elenchus, catalogus*) (18–20. század)
 - a káptalani gyűlések jegyzőkönyvei és indexei (1701–1946)
 - a hiteleshelyi levéltár (*archivum publicum*) jegyzőkönyvei és segédletei (1701–1895)
 - a káptalani jogtanácsos irattárának segédletei (1923–1949)
 - a szemináriumi levéltárból az ún. nationaliak, kispapok származási lapjai (1870-es évektől 1930-as évekig).

Az online kutatható anyagokról bővebben az E-Archivum webfelületén adunk tájékoztatást az érdeklődők számára.⁹

Jövőbeli tervek

A digitalizálás olyan feladat, amelyet tulajdonképpen a végtelenségig lehet folytatni, legalábbis az utolsó szál dokumentum felvételezéséig. Kérdés persze, hogy hasznos-e mindent digitalizálni, van-e értelme a teljes körű felvételezésnek, illetve mi a cél. A projekt elsődleges célja a mi esetünkben az volt, hogy a legfontosabb anyagok, amelyek mind a családfakutatók, mind a tudományos kutatók számára érdekesek, interneten is elérhetők legyenek. Ezzel a szolgáltatással biztosítani tudjuk, hogy az érdeklődők hétfőtől-vasárnapig napi 24 órában hozzáférhetnek a legfontosabb anyagokhoz és nincsenek kötve a levéltár nyitva tartási rendjéhez (amely nem heti 168 óra). Ugyanakkor a levéltárban való kutatásnak is szleng kifejezéssel élve „fee-lingje” van. Kézbe venni régi iratokat, kéziratos köteteket egészen más, mint monitoron keresztül megtekinteni. Talán emiatt is, de a még nem digitalizált anyagok miatt is esetenként továbbra is érdemes bejönni a kutatóknak levéltárunkba. Tervezett digitalizálási projektünk jelenleg a háromnegyedénél tart. Hamarosan tovább bővül online szolgáltatásunk körlevelekkel, sematizmusokkal, székeskáptalani uradalmi

⁹ <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/online-kutathato-anyagok> és <https://archivum.pecsiegyhazmegye.hu/hirek/e-archivum-hirek/1055-bemutatjuk-roviden-a-pecsi-egyhazmegyei-leveltar-interneten-kutathato-anyagait-2020-06-05> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

térképekkel és székesegyházi kottákkal. Tervben van még a béráltak anyakönyveinek felvitele, valamint fotótárunk feldolgozása és közzététele, mindez körülbelül 10 000 régi fényképet jelent. Az pedig, hogy folytatódik-e tovább a munka és milyen irányban halad majd tovább, egyelőre nyitott kérdés, hiszen e munkának sok résztvevője van. Elsődleges célunkat már most elértük: az E-Archivumot rendszeresen használják kutatóink, és folyamatosan bővül az e-kutatók köre.

Befejezésül

Úgy teljes digitalizálási munkánk eredményeinek ismertetése, ha nemcsak saját munkánkról ejtünk szót, hanem belefoglaljuk magunkat egy nagyobb keretbe. A különböző felekezetek (római katolikus, görögkatolikus, evangélikus, református) egyházi levéltárai részben önállóan, részben egymást segítve, tapasztalataikat kölcsönösen megosztva jutottak el oda, hogy digitalizálnak és e-kutatást biztosítanak. Mindez pedig egy közös felületen – E-kutatás a magyarországi egyházi levéltárakban¹⁰ – is megjelenik, ahol lényegében minden e-szolgáltatást nyújtó egyházi levéltár megtalálható a legfontosabb adatokkal. Bízunk benne, hogy a folyamat nem áll meg, és végül nem marad fehér folt a térképen.

¹⁰ <https://matricula.hu/> (A letöltés ideje: 2020. október 4.)

Mikó Zsuzsanna

A levéltárak jövőképe 1949-ben és 2019-ben*

„... mindent el kell követnünk annak érdekében is, hogy munkánk a megérdemelt erkölcsi és anyagi megbecsülésben részesüljön. A legutóbbi években helyzetünk ebben a tekintetben egyre aggasztóbbá vált. Sürgős segítségre van szükségünk, mert szakmánkat komoly veszedelem fenyegeti. Dolgozóinkat máshová csábítják. Új dolgozók nem jönnek hozzánk, vagy csak olyan fizetésért, amelyet régi, jól bevált dolgozóinknak nem tudunk adni, akik így elkeserednek.”¹

Ember Győző 1970-ben írt mondatai akár a jelenben, 2020-ban is elhangozhatnának. Felismerte azt a problémát, amely a ma levéltári vezetői számára is a legnagyobb dilemmát jelenti. Oly módon kell a levéltáraknak az új korszak kihívásainak megfelelni, hogy a – mai szófordulattal gyakran emberi erőforrásnak nevezett – munkatársak, akikre a változást építeni kellene, úgy érezhetik, nem kapják meg azt az elismerést, amely az elvégzett munkájuk után megilletné őket. Mindennek ellenére vagy éppen ezért, a levéltáraknak a jövőbe is kell tekinteniük, nem engedhetik meg maguknak, hogy kizárólag valamilyen külső megoldásban reménykedve, csak a múltra hivatkozással várják a megoldást.

A címben szereplő levéltári jövőkép meghatározása – véleményem szerint – a modern kor fogalmának visszavetítése egy másik korszak viszonyai közé. A jelen elvárása, hogy minden, magára valamit adó intézménynek legyen víziója, jövőképe, legyen rövid-, közép- és hosszútávú stratégiája, legyen fejlesztési koncepciója. Ez a mindennapi feladatellátást szervező attitűd helyett másfajta gondolkodást igényel. A hosszú évek változatlan levéltári működésében felnőtt és kinevelődött vezetők úgy tölthettek a pozíciójukban hosszú éveket, hogy a döntéshozóknak azt mondhatták, hogy levéltár mindig volt és lesz, hosszú idő óta ugyanazokat a feladatokat látja el, így nem kell időről-időre áttekinteni, hogy miért fontos ez az intézmény, mit csinált eddig és hová akar eljutni, milyen igényeket kell kiszolgálnia. A jelen kor döntéshozóival és gazdasági szereplőivel együtt dolgozó levéltári vezetésnek azonban azzal kell szembesülnie, hogy ez ma már kevés. Új fogalmakat és új nyelvet használva igenis el kell mondani, ha kell minden héten újra és újra, hogy mit értünk levéltár alatt.

* Az „Ember Győző hagyatékának újragondolása” című tudományos konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata

¹ Ember, 1970: 210.

Ehhez más módon kommunikálunk, új típusú szakmai anyagokat készítünk és teszünk közzé a nyilvános felületeinken: küldetésnyilatkozatot, rész és átfogó intézményi stratégiai anyagokat és rövid, közép és hosszú távú fejlesztési koncepciókat teszünk közzé, az előadásainkról készült prezentációk vagy a youtube-on közzétett videófelvételek bárki számára elérhetők. Napjainkban elég sok forrás áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy kísérletet tegyünk a levéltárak jövőképének bemutatására. Ember Győző időszakából jóval kevesebb ilyen dokumentum maradt: megismerhetők a különböző időtávokra készült munkatervek és munkabeszámolók, valamint a megjelent publikációk. Ezeket a forrásokat kell úgy értelmeznünk, hogy azokból kiderüljön, mit is gondolt a levéltáros arról, hogy miként kellene a levéltáraknak működniük. Mindkét időszakra igaz azonban, hogy a levéltárak önmagukról kialakított képét és jövőbeli terveit és elképzeléseit alapvetően meghatározza, hogy az állam mit vár el az intézményétől. Ember Győző működése időszakában az 1969. évi 27. számú törvényerejű rendelet a levéltári anyag védelméről és a levéltárakról, valamint a 30/1969. számú végrehajtási rendelet, a jelenben pedig az 1995. évi LXVI. törvény és a 27/2015. EMMI rendelet írja elő a levéltárakkal szemben támasztott elvárásokat.

Amerikai tapasztalatok hasznosítása

Ember Győző véleményét és elképzelését a levéltárak rendeltetéséről, a levéltárosi hivatásról és a levéltárak jövőbeli szerepéről az Egyesült Államokban eltöltött fél éves útja jelentősen befolyásolta, amely – ahogy fogalmazott – felejthetetlen élményt jelentett számára. A tanulmányútról készített összefoglalója nem egyszerűen úti beszámoló, hanem egy átfogó áttekintés a levéltárak feladatairól, problémáiról, a velük szembeni elvárásokról.²

Tanulmányában a ma is felmerülő klasszikus kérdést elemzi: melyik feladat hangsúlyosabb a levéltárak számára, az igazgatási vagy a tudományos funkció. A levéltárak fennállásának történetében a két feladat súlya és szerepe folyamatosan változott és Ember Győző elemzése alapján országonként is elég változatos képet mutatott. Az amerikai tapasztalatok alapján azt állapíthatta meg, hogy a tömeges irattermelés és a levéltárosok iratkezelési szakértelme nyomán az iratkezeléssel kapcsolatos feladatok jelentős túlsúlyba kerültek a hagyományos levéltárosi feladatokkal szemben. Válaszol arra a ma is gyakran feltett kérdésre: „...az ilyen irányú fejlődés nem megy-e a levéltári munka tudományos jellegének a rovására, nem veszélyezteti-e azt?” A válasz a mai kor kérdésére is felelet: nem csupán a történettudomány minősül tudománynak. Az igazgatás kérdéseit is fel lehet és fel is kell dolgozni tudományos alapon. Ezen terület művelésével nemhogy csökken a levéltárak tudományos tevékenysége, hanem bővül, vagyis a történettudomány mellett az igazgatástudomány is

² Ember, 1969: 3–19.

megjelenik a tevékenységében. Ember Győző amerikai tanulmányútjának tapasztalataként már 1969-ben jelezte, születőben van egy új tudományterület. Ő az írásbeli igazgatás tudományaként fordította le a washingtoni Office of Records Management intézetben művelt terület nevét. Arról vitatkozhatunk, hogy ezt valóban tudományterületnek tekinthetjük-e, de hogy Magyarországon hivatalosan csak 2017-ben indult el az ilyen irányú képzés a Nemzeti Közzolgálati Egyetemen, az jelzi, hogy mennyi idő szükséges ahhoz, hogy a szakma reagáljon a publikációkban megjelenő felvetésekre.

Ember Győző számára a levéltárak rendeltetése meghatározza a levéltárosok hivatását is. Tanulmányának befejezéseként ezt így foglalja össze: „A levéltárosnak tudományos és igazgatási felkészültséggel egyaránt rendelkeznie kell. Leegyszerűsítve a kérdést, úgy is mondhatom, hogy a levéltárosnak egyszerre kell történésznek és irattárosnak lennie. Hiába kitűnő történész, ha rossz irattáros, levéltárosnak sem felel meg. És megfordítva, hiába jó irattáros, ha történésznek gyenge, sohasem lesz belőle levéltáros.”³

Ember Győző a tanulmányútja tapasztalatait összegezve külön írásban egészítette ki a levéltári feladatokra vonatkozó elvárásokat, ekkor már az új levéltári „törvény” ismeretében.⁴ Írásában megállapítja, hogy az új levéltári törvény az iratkezelésben is jelentős új feladatokat állapít meg a levéltárak számára. Ez eddig akár egybe is eshetne a fentiekben kifejtett álláspontjával, azonban e munkájában Ember Győzőből a tudós elméleti szakember mellett előbukkant a gyakorlatias vezető is. A tapasztalt levéltári vezető pedig kifejezte aggodalmát, hogy a levéltárak vajon felkészültek-e erre az új feladatra. Megállapítása szerint sem létszámukban, sem pedig tudásban nincsenek az intézmények felvértezve az új feladat elvégzésére. Véleménye szerint a helyzetet az is súlyosbítja, hogy még a hagyományos levéltári feladataikat sem tudták kellő színvonalon elvégezni, így az új igazgatási kötelezettség ellátása ezt még inkább lassítani fogja.

Írásában elég indulatosan nyilatkozik egy olyan levéltári feladatról, amelynek szövegezésében ő már nem vett részt. A törvényerejű rendelet szövege szerint ez a népművelési tevékenység, a végrehajtási rendeletben pedig a helytörténetírás rendeltetésszerű műveléseként határozzák meg. Vehemensen érvel az ellen, hogy e tevékenységek ugyanolyan súllyal jelentkezzenek a levéltárak feladatai között, mint a tudományos és igazgatási tevékenység.

Az Országos Levéltár céljai ötéves tervekben megfogalmazva

Intézményvezetőként követnie kellett az állami és politikai elvárásokat is. Emellett ő is része volt annak a politikai irányvonalnak, amely szerint Magyarország 1945 után

³ Ember, 1969: 18.

⁴ Ember: 199–210.

a különböző távlatú tervutasítások és a tervgazdálkodás keretei között próbált működni. Ember Győző elsősorban a tudománypolitikai tervekre igyekezett figyelni, és ezen irányelvek, illetve a jogszabályi előírások alapján az Országos Levéltár céljait 1949 után a következő pontokba foglalta össze:

1. A gyűjtőkörbe tartozó levéltári anyag felderítése
2. Az őrizeten kívüli levéltári anyag védelme
3. Levéltárárett iratanyag átvétele
4. A levéltári anyag biztonságos megőrzése a raktári viszonyok biztosításával
5. Korszerű konzerváló-restauráló, könyvkötő és fényképező műhely megszervezése
6. A levéltári anyag ideális raktári rendjének kialakítása
7. A teljes levéltári anyag középszintű rendezése, mintaállványozása és raktári jelzetele
8. A teljes levéltári anyaghoz először fond- és állag, majd középszintű segédletek készítése
9. A segédletek közzététele, illetve használatot segítő kiadványok elkészítése
10. A levéltári anyag kiállításokon és más módon történő bemutatásával a köz-művelődés szolgálata
11. A levéltári anyag kutatóknak és intézményeknek történő rendelkezésre bocsátása
12. A levéltári munka célirányos szervezése, módszerének javítása, a levéltári dolgozók képzése és továbbképzése.

Fenti főbb, a levéltári feladatellátás teljes körét felölelő célok alapján készítette el Ember Győző az Országos Levéltár meghatározott időszakaira vonatkozó öt éves tervét. Az első ilyen átfogóbb koncepció az 1960 és 1965 közötti időszakot érinti. Ekkor is és a későbbiek során is jelentős külső körülmények is befolyásolták a tervkészítés lehetőségeit. Ebben az időszakban meghatározó volt, hogy az Országos Levéltár épületének újjáépítése részben még az 1944/1945-ös, részben pedig az 1956-os sérülések miatt még folyamatos munkát jelentett, így a levéltárosi feladatok alapfeltételei közül az egyik legfontosabb, a megfelelő elhelyezés sem volt biztosítva. A raktárkapacitás hiánya mellett a másik fő probléma az iratok rendezettségének alacsony aránya és ezzel összefüggésben a segédletekkel való ellátottság problémája. Ember Győző a rendezés tervezése előtt felmérte az iratanyag rendezettségét, s a ki-mutatás alapján kiderült, hogy a 26 000 ifm iratanyagnak csak a felét lehetett rendezettnak tekinteni. Erre alapozva jelentette ki, hogy még több éven keresztül a rendezés lesz a levéltár súlyponti feladata. Mind a rendezés, mind pedig a segédletkészítés kapcsán – más elvi kérdések mellett – felvetett egy stratégiai kérdést. Mennyiben igyekezzen a levéltár a rendezésben „végleges” megoldást találni, vagyis a rendezetlen iratanyagnál is a lehető legjobb megoldást keresse-e vagy arra törekedjen, hogy kutatható legyen az iratanyag és majd a későbbiekben sort kerít az újrarendezésre. Ugyanez a kérdés merült fel a segédletkészítésnél: bizonyos anyagokról

azonnal repertórium készüljön, amely a kutatók számára részletesebb tájékoztatást nyújt vagy első lépésként elegendő az áttekintő raktári jegyzék, amely a biztonságos őrzés szempontjainak megfelel. A dilemma feloldására Ember Győző rövid válasza: más az elv és más a gyakorlat. Vagyis nem tartja megengedhetőnek, hogy a kutatók amiatt nem férnek hozzá hosszú ideig az anyagokhoz, mert a levéltárosok a tökéletes megoldásra törekedve hosszú évekig dolgoznak fel egy anyagot. Elgondolása alapjául a következő számítást közölte. Úgy látta, hogy egy oklevél lajstromozása 20 percet vesz igénybe és másik 20 perc szükséges, hogy erről regeszta is készüljön. Vagyis egy oklevél feldolgozása 40 percet vesz igénybe, ami elfogadható, ha csak egy oklevelem van. Azonban 100 000 oklevél esetében 20 perc lajstromozáshoz 33 333 óra és 40 perc regesztázáshoz már 66 666 óra szükséges. A realitás pedig az, hogy 1959-ben 1890 órát lehetett oklevelek lajstromozására előirányozni.

Összefoglalva Ember Győző véleményét erről a kérdésről: „...széles fronton lépcsőzetesen, több ütemben haladjunk előre, avagy keskeny fronton egy ütemben csináljunk meg mindent. Az eddigiekből világos, hogy az első álláspontnak vagyok a híve.”⁵

Ezen időszak feladatai közül az általa kényes kérdésnek minősített kiadványkészítésről is értekezik. A levéltári rendezési és segédletkészítési munkák elmarádásai miatt nem tartotta megoldhatónak a kiadványkészítés mennyiségi növelését. Emellett a tudományos munkában való levéltárosi részvétellel kapcsolatban is elég ambivalens álláspontot képviselt. Egyrészt elfogadta, hogy a hivatali időben végzett történeti munka a levéltáros egyéb tevékenységét is tudja támogatni, azonban úgy gondolta, hogy mindenképpen megfelelő keretek között kell tartani.

„Az elmúlt években az a helytelen nézet alakult ki, hogy a kiadványkészítés az olyan jog, amely egyharmad munkaidőben minden tudományos dolgozót megillet, és hogy ezt az egyharmad munkaidőt a történettudomány bármely ágának a művelésére, bármilyen történelmi téma kutatására fel lehet használni. Ezt a szemléletet fejezte ki a kiadványkészítésre kapott időnek kutatóidő néven való nevezése, hiába hangoztattuk, hogy kutatóidejük csak az akadémiai tagoknak van.

[...]

Kiadványkészítő munkánk tárgyául olyan jelentős témát kell választanunk, amely megfelel levéltárunk rendeltetésének és összhangban van a történettudomány célkitűzésével.”⁶

Az 1971 és 1975 közötti ötéves terv során az Új Magyar Központi levéltár felállítása miatt már tudatosan a tudományos munkára kívánta a súlyt helyezni. Ezt azért tartotta indokoltnak, mivel az Országos Levéltár gyűjteménye az 1944-es korszakhatárral zárt gyűjteménnyé vált, így álláspontja szerint az igazgatási feladatok csökkenése

⁵ Ember, 1961: 160.

⁶ Ember, 1961: 164.

miatt nagyobb szerepet kaphatott a megőrzés, segédletkészítés, a tudományos publikációk készítése. Külön hangsúlyt kapott a tervben a levéltári munka „szervezettebbé, tervszerűbbé és módszeresebbé” tétele, amely alatt a főigazgató ügyviteli szabályzat elkészítését, munkautasítások kiadását és a szakmai viták gyakoribbá tételét értette. Későbbi stratégiai elképzeléseiben is a levéltári alapfeladatok közötti hangsúlyok és prioritások jelentkeztek, új megközelítés vagy feladat nem tűnik fel.

A jelen célkitűzései

Ember Győző időszakához hasonlóan a jelen kor levéltárosa is úgy érzi, hogy mielőbb válaszokat kell adnia a kihívásokra, át kell gondolnia, hogy miként újulhat meg a szakma oly módon, hogy a hagyományos feladatellátás mellett a digitális korszakkal is lépést tudjon tartani. Ahogy a bevezetőben is jeleztem, amíg Ember Győző időszakából nehéz volt olyan típusú dokumentumokat találni, amelyek – a mai szóhasználatunk szerint – stratégiai célkitűzéseket tartalmaznak, az előttünk álló feladatok kapcsán pedig inkább az okoz problémát, hogy a sokféle forrást és megközelítést miként tudjuk feldolgozni. A sokféle elvárás mellett meg kell birkóznunk olyan módszertani problémákkal is, hogy milyen szintű stratégiát és milyen sorrendben kell megalkotni, mennyiben térjen el a szakma saját maga számára elkészített stratégiája a döntéshozók számára bemutatandó víziótól, mennyiben szükséges részletes helyzetelemzés, korábbi stratégiai dokumentum eredményeinek értékelése egy új stratégia megalkotásához, gyorsan változó világunkban mekkora időtávra érdemes stratégiát alkotni, és milyen legyen az átfogó és részstratégiák viszonya.

Úgy vélem, az vitathatatlan, hogy a nemzetközi trendek és elvárások elemzése nem megkerülhető egy levéltári stratégia elkészítésénél. Ezzel kapcsolatban is számos forrás áll rendelkezésünkre. Talán a leggyorsabban és legérzékenyebben erre a szakmai tanácskozások, konferenciák résztvevői reagálnak. Az európai nemzeti levéltárak 2016 júniusi hágai konferenciáját emelem ki, ahol a nemzeti levéltárak vezetői megjelölték azokat a legfontosabb kihívásokat, amelyek véleményük szerint a közeli jövőben megoldandó feladatot jelentenek a levéltárosok számára. A felfedezett problémák a következők voltak (a felsorolás egyúttal a kérdések fontossági sorrendjét is jelzi):

1. e-Archiving
2. Adatvédelem: ezen belül a legfontosabb kérdés az általános adatvédelmi rendelet (GDPR) tagállami alkalmazása, a levéltári célokat szolgáló eltérések definiálása, az új fogalmak levéltári területre való átültetése (pl. privacy by design, párbeszéd a levéltárosok, adatvédelmi szakemberek, IT szakemberek között)
3. Benchmarking (elemzési és tervezési eszköz a különböző levéltári teljesítmények összehasonlítására)

4. Levéltárak pozíciója
5. Levéltári fejlesztések, kutatások (pl. Big Data)
6. EU-s projektekben való részvétel
7. Kommunikáció

Emellett természetesen szinte minden nagy nemzeti levéltár és a nemzetközi levéltári szervezetek nyilvánosan is elérhető dokumentumban rögzítik a stratégiai céljaikat. Összességében elmondható, hogy a levéltáros szakma élenjáró intézményei és szervezetei a 21. század kihívásaira kívánnak választ adni. A társadalom és a levéltárakkal kapcsolatban álló intézmények teljes digitális átállásának nyomon követése miatt a fő hangsúlyt az elektronikus iratok megőrzése, az elektronikus levéltári szolgáltatások fejlesztése, a digitális átállásnak megfelelő szakmai kompetenciák elsajátítása és a levéltárak társadalmi legitimációjának növelése kapja. A magyar levéltárak sokfelé irányuló nemzetközi kapcsolati hálójában egyre nagyobb hangsúlyt kap és akár mintaként is kezelhető az angolszász levéltárak megközelítése.⁷

A National Archives

A National Archives (Nemzeti Levéltár, hivatalosan „The National Archives” – TNA) az Egyesült Királyság, Anglia és Wales kormányzati levéltára a levéltárügy jövőjét illető átfogó stratégiai tervét „Archives Unlocked” (kb. „Nyitott Levéltárak”) címmel tette közzé 2017-ben. A stratégia által felvázolt vízió három alappillére épül:

1. Bizalom: az emberek és az intézmények bíznak a levéltári anyag hitelességében, biztonságos megőrzésében és használatában.
2. Hozzáadott érték: a levéltárak a társadalmat intellektuálisan, kulturálisan és gazdaságilag fejlesztik és gazdagítják.
3. Nyitottság: a levéltárak a tudás szabadságának elvét képviselik, és mindenki számára hozzáférhető.
4. A jövőképben megfogalmazott stratégiai célok eléréséhez átfogó akciótervet dolgoztak ki, amely a következő főbb elemekre épül:
5. Digitális kapacitás: Fejleszteni kell a levéltárak digitális lehetőségeit mind az elektronikus iratok megőrzése és használhatósága, mind a papír alapú dokumentumokhoz való hozzáférés megkönnyítése érdekében.
6. Rugalmasság: Fejleszteni kell a levéltári ágazat alkalmazkodó képességét, nyitottá kell tenni a szakmát az új kompetenciák iránt és a sokoldalúan képzett munkatársakra, fejleszteni kell a nagyobb bevételt generáló és innovatív szolgáltatási modelleket.

⁷ A nemzetközi trendek összefoglalására lásd a Magyar Nemzeti Levéltár módszertani stratégiája 2019. című dokumentumot. Elérhető itt: https://mnl.gov.hu/mnl/ol/strategiai_terv (A megtekintés dátuma: 2020. szeptember 2.)

7. Legitimáció: A levéltáraknak meg kell mutatniuk az állampolgárok számára a hasznosságukat főként azzal, hogy fejlesztik és bővítik a közönségkapcsolataikat, széleskörű tájékoztatást nyújtanak az általuk őrzött adatok és információk felhasználási lehetőségeit illetően, valamint céljaiknak megfelelően orientálják az informatikai fejlesztői, forgalmazói és tudományos szektor szereplőit.

A NARA jövőképe

A National Archives (Nemzeti Levéltár, hivatalosan „National Archives and Records Administration” – NARA) az Egyesült Államok nemzeti levéltára jövőképét és szakmai célkitűzéseit négyévente kiadott tervdokumentumban, az ún. Stratégiai Tervben teszi közzé. Az aktuális négyéves szakmai terv (Strategic Plan 2018–2022) egyik kiemelt célkitűzése a következő: „Vezető szerepet kívánunk betölteni a levéltári és információkezelési szektorban, annak érdekében, hogy a levéltárak dinamikusan fejlődjenek az elektronikus környezetben. Elfogadjuk az elektronikus információ primátusát a munkánk minden területén, és vezető szerepünket is ezzel összhangban kívánjuk érvényesíteni.”

A dokumentum négy stratégiai területet határoz meg a 2018–2022 közötti időszakra:

1. A hozzáférés megkönnyítése (Make Access Happen)
Ennek érdekében a levéltári anyag feldolgozási szintjét kívánják növelni szabványosított feldolgozási és ellenőrzési eljárások teljes körű alkalmazásával, valamint teljesítményértékelési rendszer használatával. Új alkalmazásokat kívánnak fejleszteni az elektronikus levéltári anyag feldolgozására a korszerűsített Electronic Records Archive 2.0 információs rendszerben. Célul tűzik ki a legújabb technológiák alkalmazását, úgymint a fejlett keresőeszközök (advanced search), amelyek rövid idő alatt nagyszámú elektronikus irat automatikus feldolgozását teszik lehetővé. Emellett a levéltári anyag digitalizálásában is ambiciózus célokat foglalmaztak meg: 2024-ig a NARA 500 millió oldalnyi iratot kíván digitalizálni és online elérhetővé tenni a nyilvánosság számára a Nemzeti Levéltári Katalóguson (National Archives Catalog) keresztül.
2. Kutató- és ügyfélszolgálat fejlesztése (Connect with Customers)
Ennek érdekében tervezik az indikátorok és szabványok felülvizsgálatát az állampolgári kérelmek hatékony és időben történő megválaszolásához. Olyan új mutatókat fejlesztenek és alkalmaznak, amelyek növelik az általános ügyfél- és kutatói elégedettséget. Ki akarják alakítani a teljes körű elektronikus ügyintézészt a papíralapú iratkezelés és más off-site megkeresések online megoldásba történő migrációjával.
3. Legitimáció növelése (Maximize NARA's Value to the Nation)
E cél érdekében 2019-től a NARA a szövetségi ügynökségek legalább évi 10%-ánál

ellenőrzi az iratkezelés gyakorlatát, biztosítva, hogy az e-maileket és egyéb marandó értékű elektronikus iratokat elektronikus formában kezeljék. Deklarálták, hogy 2023. január 1-jétől a NARA nem vesz át analóg/papíralapú iratokat (kivételes esetektől eltekintve). Ettől az időponttól kezdve kizárólag metaadatokkal megfelelően ellátott elektronikus iratokat lehet levéltárba adni. 2025-ig legalább 15 külső rendszer fogja használni a Nemzeti Levéltári Katalógusból származó NARA adategyütteseket elsődleges forrásként (jelenleg többek között a Wikipedia, a Digital Public Library of America és non-profit családkutató weboldalak).

4. Humán erőforrás fejlesztése (Build our Future Through our People)

E cél kitűzése során számszerűsített eredményeket kívánnak elérni. A dokumentum szerint 2020-ig a NARA személyi állományának 40%-a részt vesz egy hivatalos vezetőképző programban. 2020-ig a NARA pozíciók 85%-át 80 napon belül kívánják betölteni. 2020-ig a NARA állások 95%-a világos és elérhető életpálya modellt kínál a NARA alkalmazottai számára. 2020-ra a NARA az elektronikus iratkezelésre való áttérést támogató szakmai képzési programot vezet be.

Magyarországi levéltári stratégiák a közelmúltban

Magyarországon a levéltári területre vonatkozó stratégiák közelmúltbeli történetében két fő irányt lehet kiemelni. Az ágazati irányítást ellátó kultúráért felelős minisztérium stratégiaalkotását és az egyes intézmények által alkotott dokumentumok szerepét érdemes áttekinteni.

A *Szolgáltató levéltár* stratégia 2008–2012 közötti időszakra jelölte meg a főbb célkitűzéseket. Fogalommeghatározása szerint a szolgáltató levéltár az információs és kommunikációs technológia eszközeinek és eljárásainak alkalmazásával biztosítja a papíralapú és az elektronikus iratokban felhalmozott ismeret- és tudásanyag mindenkor elérhetőségét, időtől és tértől függetlenül. A stratégia nagy erénye, hogy a hagyományos levéltári feladatellátás mellett kiemelten foglalkozott a szakmai képzés, továbbképzés, a levéltári feladatok szolgáltató jellegének, különösen az információközvetítés kérdéseinek problematikájával.⁸

Az intézményi stratégiák területén a 2012-ben bekövetkező intézményi struktúraátalakítás volt a legfontosabb befolyásoló tényező. A Magyar Országos Levéltárba beolvadó megyei levéltárakból létrejött *Magyar Nemzeti Levéltár* számára elkészült középtávú stratégia *célrendszere* a társadalmi elfogadottság növelését tekintette fő kérdésnek. A stratégia időkerete (2012–2014) azonban azt is jelezte, hogy az újonnan létrejött szervezeti struktúra sok ismeretlen elemet tartalmaz.

⁸ A szolgáltató levéltár stratégiáját a Levéltári Kollégium által 2020-ban felállított munkabizottság értékeli.

A stratégia átfogó céljai:

1. Gyűjteményfejlesztés: a levéltári anyag kifejezőerejének növelése, a köz- és magániratok arányának új egyensúlya
2. Elektronikus levéltár: elektronikusan keletkezett és digitalizált dokumentumok kezelése, országos kompetenciaközpont kialakítása.
3. Használat: a levéltári anyag hozzáférhetővé tétele a legszélesebb körben.
4. Nyitottság: közönségkapcsolati tevékenység és a szolgáltatások fejlesztése, vonzó, együttműködésre kész arculat kialakítása.
5. Fenntarthatóság: hosszú távon fenntartható szervezeti, pénzügyi, szolgáltatási és infrastrukturális környezet kialakítása.

A Magyar Nemzeti Levéltár mint régi alapokra épülő új intézmény a társadalom számára is megfogalmazta legfőbb feladatkörét. Az MNL küldetésnyilatkozata a legtöbb szakmai területen kijelöli a fejlesztés fő irányait, felvázolja az intézmény jövőképét:

1. A Magyar Nemzeti Levéltár a 21. század modern közlevéltára kíván lenni.
2. Célul tűzi ki, hogy gyűjteménye képes legyen megjeleníteni és dokumentálni a nemzet írott örökségét.
3. Segíteni kívánja a demokrácia fenntartását, az állam működésének átláthatóságát.
4. Igazodási pontként kíván megjelenni az állampolgárok számára a társadalomban betöltött szerepüket illetően.
5. Az információs társadalom releváns és nélkülözhetetlen memória-intézményévé kíván válni.
 - a. Ehhez képesnek kell lennie elektronikus iratokat átvenni, hosszú távon megőrizni és használatra bocsátani.
 - b. Magas színvonalú informatikai rendszerével a központi közigazgatás szolgáltatásaihoz kell kapcsolódnia.
 - c. Hagyományos iratanyagainak tömeges digitalizálása és elérhetővé tétele révén online kapcsolódni kíván a hazai és európai tartalomszolgáltatók kínálatához.
6. Arra törekszik, hogy gyors és hatékony hozzáférést biztosítson a közfeladatok ellátása során hozott döntések dokumentumaihoz.
7. A levéltári iratanyag hiteles, megbízható kezelésén keresztül garantálni kívánja az állam demokratikus intézményrendszerének integritását.
8. A levéltári anyag rendezésén, segédletekkel és adatbázisokkal való ellátásán keresztül, továbbá az iratanyag tömeges digitalizálásával bővíteni kívánja a tudományos és magáncélú kutatások feltételrendszerét.
9. Programjaival felkelti az igényt közös történetünk és elődeink tapasztalatainak megismerésére.

-
10. Aktív szereplője kíván lenni a szakmai képzésnek és a közéletnek, használója a nemzetközi levéltári közösség eredményeinek, és hozzá kíván járulni a közösségi tudás gyarapításához.

Az MNL kiemelt feladatának tekinti:

1. Gyűjteménye fejlesztését, az iratanyag gyarapítását illetékességi iratátvétel és rendszeres gyűjtés (vásárlás, ajándék, letét) révén, továbbá a levéltári anyag ki-fejezőerejének növelését.
2. Az elektronikusan keletkezett és digitalizált dokumentumok kezelését, valamint országos kompetencia-központ kialakítását.
3. A levéltári anyag megismerésének biztosítását a külföldi és a hazai érdeklődők lehető legszélesebb köre számára.
4. A közönségkapcsolati tevékenységet és a szolgáltatások fejlesztését, nyitott, vonzó és együttműködésre kész intézményi arculat kialakítását.

Kicsit leegyszerűsítve a sokrétű elvárásrendszert: Mennyiségileg többet – minőségileg jobbat – minél gyorsabban. Nehéz kérdés, ahogy Ember Győző számára is az volt, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokkal valóban el tudjuk-e érni céljainkat.

Felhasznált irodalom

- Ember, 1961 = Ember Győző: Az Országos Levéltár feladatai a II. 5 éves terv időszakában. Levéltári Szemle 1961. 3–4. sz. 144–169
- Ember, 1969 = Ember Győző: Levéltári rendeltetés-levéltárosi hivatás Levéltári Közlemények (40) 1969. 3–20.
- Ember, 1970 = Ember Győző: Levéltári feladatok az új levéltári törvény után. Levéltári Közlemények, 1970. 200–212.

Berényiné Kovács Gyöngyi

Kosáry Domokos a Pest Megyei Levéltárban

Jelen írásomban Kosáry Domokos Pest Megyei Levéltárban eltöltött évei alatt elvégzett levéltári feladatainak feltárására vállalkoztam.¹ Tanulmányom másik célja annak bemutatása, hogy a levéltári források akkor válnak valóban történeti forrássá, ha a levéltáros megfelelően tárja fel, rendezi és készíti elő kutatásra. Kosáry ízig-vérig történész volt, akinek a keze alatt „megszólaltak” a történeti források, ráadásul azon szerencsések közé tartozott, akik munkaidejük nagyobb részében engedélyeztetten foglalkozhattak tudományos munkával.² Az 1963. évi levéltári törvény körüli vitában szerzett tapasztalatai³ alapján pontosan meghatározta azt, hogy a történettudomány mit várhat el a levéltártól. „A történettudomány a levéltártól azt igényli, hogy a történeti fejlődés rekonstruálásához szükséges kéziratok forrásanyagot egybe gyűjtve és megőrizve oly rendben tárja a kutatás elé, amely megfelel a társadalmi fejlődés mozgásáról, szerkezeti összefüggéseiről alkotott tudományos felfogásunknak, illetve e mögött a mindenkorai társadalom objektív valóságának.”⁴

Pest Megyei Levéltári helyzetkép az 1960-as évek elején

Kosáry Domokos 1960 áprilisában két év három hónap és 22 nap után feltételeken amnesztiával szabadult börtönéből, amit 1956-os szerepvállalása miatt kellett elszenvednie. Ezután néhány hónapig kiváló idegennyelv-ismeretét kamatoztatva az Országos Fordító Iroda külső munkatársaként dolgozott, majd 1961. október 1-jével a „vezérmege” levéltárba került. Az intézményben ekkor olyan kiváló történészek dolgoztak, mint *Wellmann Imre*, *Jánosi Ferenc*, *Krizsán László*, vagy *Borosy András*.⁵

¹ Héjjas, 2009: 127–152.

² MNL PML XXXIII.103.-761/1961.

³ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-XIV-563/1963.

⁴ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-XIV-1398/1964.

⁵ *Wellmann Imre* 1945–1950 között Országos Levéltár főlevéltárnoka, 1951–1957 között a Fővárosi Levéltár igazgatója volt. A forradalom alatt a Levéltárosok Országos Forradalmi Bizottságának elnöke lévén igazgatói pozíciójából felmentették. 1957 és 1962 között a Pest Megyei Levéltár levéltárosaként dolgozott. A két mellőzött kitűnően megértette egymást, kapcsolatuk akkor is megmaradt, amikor *Wellmann Imre* elkerült a levéltárból és 1962–1965 között a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főmuzeológusa, majd főigazgató-helyettese lett. *Wellmann Imre* kezdeményező szerepet játszott a hazai agrártörténeti forrásanyag összegyűjtésében, feltárásában, dokumentációs bázisának kiépítésében. Az Országos Levéltárban az ő vezetésével kezdődött meg az *Urbaria et Conscriptiones* gyűjtemény feltárása, az 1715–1720. évi és az 1828. évi országos adóösszeírás feldolgozása. *Wellmann Imre* volt

Kosáryhoz hasonlóan Jánosi és Borosy is megjárta a börtönt politikai okok miatt. Humoros történetekből nem volt hiány, erről a „rovott múltú munkacsoport” gondoskodott. Héjjas Pál mesélte el a következő anekdotát. Valamikor a hatvanas évek közepén Lakatos Ernő igazgató vezényletével Borosy András, Jánosi Ferenc és Kosáry Domokos egy rozoga állapotú levéltári kocsin iratanyagot próbáltak a Semmelweis utca egyik külső raktárába eljuttatni. Az éppen arra sétáló és a fent nevezett levéltárosokat jól ismerő Heckenast Gusztáv látva a küzdelmet megkérdezte a munkát felügyelő igazgatótól: „Ernő, neked ezt fölülről adták utasításba, hogy ezek cipekedjenek?”

1954 elején a Levéltárak Országos Központja (LOK) tervbe vette az állami levéltárak feudális kori összeírási anyagának katalogizálását. A szóban forgó forráscsoport első historiográfiai bemutatását Soós Imre közölte 1955-ben a Levéltári Híradó hasábjain.⁶ Ebben a közleményben még nem volt szó az összeírások katalogizálásnak átfogó munkatervéről, a szerző írása céljából azok adatainak a helytörténeti kutatások előmozdítása érdekében történő mind teljesebb kiaknázását jelölte meg, bemutatva e dokumentumcsoport intenzív feltárását és csoportosítási lehetőségeit.⁷

az MTA Agrártörténeti Kutatócsoportjának vezetője is. Vö. https://mult-kor.hu/20090530_wellmann_imre (A letöltés ideje: 2020. júl. 20.) és <http://www.nevpont.hu/view/7516> (A letöltés ideje: 2020. júl. 20.)

Jánosi Ferencet az 1956-os forradalom és szabadságharc után letartóztatták, Snagovba szállították, majd a Nagy Imre-perben 8 év börtönre ítélték. Tüdőbetegségére való tekintettel 1960-ban egyéni kegyelmet kapott. Ezt követően 1963-tól a Budapesti 2. számú Állami Levéltárban – azaz a Pest és Nógrád Megyei Levéltárban – dolgozott. Az 1968-as csehszlovákiai események hatására infarktusban halt meg.

Krizsán László 1967-ben nyerte el a történettudomány kandidátusa, 1982-ben a tudományok doktora akadémiai fokozatot. A Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézetében tudományos tanácsadóként működött. Kutatási területe Afrika népeinek 19. századi társadalomtörténete és a magyar kutatók szerepének vizsgálata a világ tudományos megismerésében. Számos könyvet, tudományos és népszerű tanulmányt írt, amelyek magyar, angol, német, orosz, francia és japán nyelven jelentek meg, a magyar és egyetemes történelem, valamint az irodalomtörténet témaköréből. Madách Imrre vonatkozó kutatásai és az 1964-ben publikált dokumentumkötete felderítette Madách szerepét a szabadságharcban, eloszlatva egy százados tévhitet. Vö. <http://www.erd.hupont.hu/118> (A letöltés ideje: 2020. márc. 19.)

Borosy András 1950-ben politikai okból történt bebörtönzéséből csak 1956-ban szabadult. 1963-tól közgyűjteményekben dolgozott, könyvtárosként és levéltárosként, míg a Pest Megyei Levéltárban egy életre szóló otthonra nem lelt. Amint maga is sokszor említette, hadtörténeti kutatásait általában szabadidejében, munkaidő után végezte, miközben levéltári segédletek sorát is megalkotta. Minden akadály ellenére termékeny szerző volt, tanulmányai mellett a Magyar Katolikus Lexikonnak is körülbelül kétszáz szócikket írt. A Hadakozó népelemek Magyarországon a XI–XIII. században című nagydoktori dolgozatával 1992-ben elnyerte a történelemtudományok doktora címet. Vö. <https://magyarnemzet.hu/archivum-magyarnemzet/katedrarol-a-szenbanyaba-4659323/> (A letöltés ideje: 2020. júl. 20.)

⁶ Soós, 1955: 246–271.

⁷ Uo.

A katalogizálás módszerének kimunkálását a szekszárdi és szentesi levéltár 1956-ban kezdte meg, kísérleti jelleggel.⁸ A területi állami levéltárakban fellelhető feudális összeírások katalogizálásának részletes munkamenetét végül a LOK 86401-37/5/1957. IX.15. LOK utasítás határozta meg minden közlevéltár számára.⁹ A szakmailag ambiciózus és előremutató törekvés munkálatai hosszan elhúzódtak és az eredeti elképzelés csak részlegesen valósult meg, ami a végeredményként elkészült feudális kori összeírások jegyzékének három kötetében öltött testet.¹⁰ Wellmann Imre a Pest Megyei Levéltárban a közgyűlési iratokat Soós Imre 1955-ben megjelent tanulmánya alapján kezdte el rendezni.¹¹ A rendezés során felmerült problémákról, kihívásokról Lakatos Ernő levéltár-igazgató írt módszertani tanulmányt a Levéltári Szemlében.¹² Wellmann munkájának eredményét, a megyei parasztság 18. századi történetét az adószedői összeírások forrásain keresztül mutatta be.¹³

Kosáry Pest megye 18–19. századi forrásainak bűvöletében

1959-ben a Pest Megyei Tanács VB. Művelődési Osztálya támogatta a Pest megye múltjából című tanulmánykötet kiadását. Az 1961. októberi megbeszélés alapján a kötet eredetileg a paraszti élet Pest Megyei Levéltárban fellelhető forrásai alapján mutatta volna be a parasztság történetét 1695 és 1944 között. A kötetben megjelenő tanulmányokban Wellmann Imre az urbáriumokat, úrbérrendezési és úriszéki iratokat vette górcső alá, míg Kosáry 1961-től a paraszti összeírások 17–18. századi, ún. „kuruc kori” elemzését készítette el.¹⁴ Kosáry tanulmányának elkészítése során nemcsak az összeírások gyűjteményét cédlázta ki, hanem a kutatásához kapcsolódó közgyűlési iratokat is. Lakatos Ernő levéltár-igazgató, aki a levéltár kiemelt feladatának tekintette a levéltári források feltárásához használható módszertani útmutatók összeállítását, s az összeírások katalógusának elkészítését – Wellmann Imre egyéb tudományos feladatai miatt – Kosáry Domokos feladatául adta a továbbiakban. A levéltár-igazgató útmutatásai alapján Kosáry – Szakály Ferenc levéltári segédőrrel együtt – először ellenőrző raktári rendezés alá vette az adószedői iratokat, és mindössze nyolc munkanap alatt a katalógusban bemutatott új rendszerben elhelyezte azokat. Az 1768 előtti iratokat 21 fasciculusba rendezték, évenkénti csoportosításban.¹⁵ Az összeírásokat a munka során két csoportba osztották:

⁸ Balázs, 1958: 6., 11., 12., 13.

⁹ MNL OL XIX-I-18-a-86401-37-5/1957. LOK sz. rendelet, vö. Balázs, 1957. 246–271. és Berényiné, 2019: 28.

¹⁰ Bácskai, 1965–1969.

¹¹ Soós, 1955: 246–271. vö. Lakatos, 1955: 68–75.

¹² Lakatos, 1955: 68–75.

¹³ Wellmann, 1961: 206–222., Wellmann, 1962: 293–339.

¹⁴ MNL PML XXXIII.103. 548. dosszié 1961. (30. csomó), vö. MNL PML VIII.706.-V.-762/1961.

¹⁵ MNL PML XXXIII.103. 587. dosszié (30. csomó), vö. MNL PML VIII.706.-V.-a-761/1961. Az Acta

egyik csoport a portális adó fizetésére kötelezett jobbágyok lajstromaiból állt, a másik pedig a megyei házipénztári taksát fizető kurialisták – egytelkes kisnemesek – és egyéb taxások vagyonszámláiról (*conscriptio facultatum*) és adókievetési irataiból (*conscriptio dicales*). Maguk az összeírások kéziratos füzetek, amelyek mérete megegyezett a nemesi közgyűlési iratok méretével. Egy füzet egy járásra terjedt ki. Az 1715–1720. évi országos összeírás (*regnicolaris conscriptio*) ettől annyiban tért el, hogy ezt országos rendelkezés szerint kellett végrehajtani.¹⁶ A Mária Terézia úrbérrendezése után ugyanis már nem a nemesi vármegye, hanem a Helytartótanács adta ki az adóösszeírásokra, népességszámlálásokra vonatkozó utasításokat, és egységes, az egész országra érvényes új összeírási füzeteket használtak, nyomtatott fejléccel. Ettől kezdve a járási szolgabíró és az esküdt feladata mindösszesen annyi volt, hogy a táblázatok üresen hagyott rubrikáiba beírják a portális adó alá eső személy nevét, valamint a házra, földre, terményre és állatállományra kivetetett dica értékét. A megyei levéltárakba általában a perceptori hivatali példány került be megőrzésre. A levéltárak ezeket a füzeteket nem tudták a közigazgatási iratok frakturjába elhelyezni, ezért külön sorozatot létrehozva helyezték el, *dicalis conscriptio* címmel.¹⁷ A *dicalis conscriptio*-hoz hasonló nagyméretű összeírások később is nagyobb tömegben jöttek létre, így például 1792 és 1803 között a hadisegély (*subsidium*), vagy a nemesi insurgensek összeírásai, úgyszintén 1809 és 1813 között a lustralis nemesi összeírások.¹⁸ Balla Gábor levéltárnok az egész megyéről készített összeírásokat továbbra is a nemesi közgyűlés iratsorozatának végén található gyűjteménybe helyezte el.¹⁹ Kosáry 1963-ig ezt az anyagot is munkatervi feladatként rendezte.²⁰ Majd katalogizálta az így feltárt összeírásokon kívül az 1699–1762 között keletkezett nemesi, nagybirtokos összeírási lajstromokat és a nemességvizsgálati iratokat.²¹ Mindezek mellett még az 1754/55. évi országos és az 1843/1844. évi községenkénti ne-

Politica Miscellanea iratokat elsőként nézte át, és rendezte 1–162. fasciculusba. Ma ez az iratanyag az MNL PML IV. 1-d. Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai Közigazgatási iratok (*Acta politica miscellanea*) alatt van törzskönyvezve.

¹⁶ Borosy, 1997.

¹⁷ Vö. a Mária Terézia-féle úrbérrendezéssel, melynek Pest-Pilis-Solt vármegyére vonatkozó digitalizált anyaga a Hungaricanán elérhető. <https://archives.hungaricana.hu/hu/urberi/search/results/?list=eyJxdWVyeSI6ICJNRUdZPVBFU1QtUElMSVMtU09MVCJ9> (A letöltés ideje: 2019. okt. 29.)

¹⁸ Vö. Kónya Zsuzsanna: Kutatás az összeírásokban. http://www.akuff.org/eloadas/20170222_MACSE_Klub_Csaladkutatas_az_osszeirasokban_v2_0.pdf (A letöltés ideje: 2019. okt. 29.) *Subsidium* (hadiadó), *insurgens* (nemesi felkelés), *lustralis* adó (székelyek adója).

¹⁹ MNL OL XIX-I-4-ab-3-4. tétel-134213/1964. Ma ez az iratanyag MNL PML IV. 3-c/2. kútfő jelzetű Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének Köz- és kisgyűlési iratok Nemesi iratok (*Acta Nobilitaria*) állagban, illetve az MNL PML IV.3-c/3. kútfő Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének Köz- és kisgyűlési iratok Vallási és alapítványi iratok (*Acta religio fundationalia*) állagában található.

²⁰ MNL PML XXXIII.103. 668. dosszié – Jelentés (1963. dec. 20.)

²¹ MNL PML IV.1-m. Nemességvizsgálati jegyzőkönyv, 1. kötet

mesi összeírást is lefordította.²² Az 1792–1815. évi subsidionalis összeírásokon kívül – amelyek a hadisegélyt fizető nemeseket vették listába – a jobbágytelken, majorsági földeken gazdálkodó taksafizető nemesek összeírásait is kigyűjtötte és katalogizálta.²³ 1961-ben Lakatos Ernő felvette a levéltár ötéves tudományos tervébe a Pest és Nógrád megye a török kiverése után 1728-ig című történeti statisztikai tanulmány elkészítését.²⁴ Az 1696. és 1728. évi dicalis, valamint a három regnicolaris (1715. évi, 1720. évi, 1728. évi) összeírás számszerű és szöveges adatait Lakatos Ernő, Wellmann Imre, Kosáry Domokos és Krizsán László dolgozták fel.²⁵ Az összeírások a gazdaság-, társadalom-, hely-, család- és mentalitás-, sőt a politikatörténet kutatásához elengedhetetlen adatokat tartalmazó terjedelmes forrásanyag, amely gyűjtemény formájában különböző családi, szerzetesrendi, hivatali (stb.) levéltárakból kiemelt és ide helyezett összeírásokat tartalmaz. Az iratanyag feldolgozásának és egy számítógépes adatbázis kialakításának úttörő munkája Wellmann Imre – akkor már a Magyar Mezőgazdasági Múzeum főigazgató-helyettesének – kezdeményezésére indult el.²⁶ Az összeírások tematikai feldolgozása után több megyei levéltár is úgy döntött, hogy a munka eredményeit közreadja.²⁷ Az informatika fejlődésével pedig az összeírások cédulakatalógusaiból megszülettek az első conscriptio-adatbázisok, Csongrád, Jász-Nagykun-Szolnok, Nógrád és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ilyen jellegű anyagaiból.²⁸ A nemesi összeírások közül eddig csak Zala megye nemesi katasztere készült el jól kereshető számítógépes adatbázis formájában.²⁹

A Kosáry-bibliográfia bővítése megyei levéltári forrásanyaggal

Kosáry Domokos úgy vélte, hogy a levéltári forrásokkal való közvetlen kapcsolata – mint például a conscriptiók cédulázása – nagyban hasznára vált a forrásanyag megismerésében.³⁰ A magyar történelem nyomtatott forrásait ugyanis már jól ismerte, a levéltári források gazdasága, sokszínűsége, kimeríthetetlen volta azonban ekkor tett rá nagy, közvetlen hatást. Ennek következtében a levéltári anyag tematikai

²² MNL PML VIII.706.-A-c-762/1961.

²³ Uo.

²⁴ MNL OL XIX-I-4-ab-5. tétel-87463/1961, vö. MNL PML VIII.706.-A-c-762/1961.

²⁵ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-x-119/1961.

²⁶ <https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/urbariumok-es-osszeirasok/> (A letöltés ideje: 2020. okt. 4.)

²⁷ Veres, 1960: 5–32.; Kosáry, 1965: 9–94.; Wellmann, 1965: 155–202.; Kováts, 1969.; Román, 1971, Ember, 1977.; Bársony, 1984.; Borosy, 1997.; Boross, 2002.

²⁸ Csongrád megyei összeírások: http://www.csml.hu/6_segedletek.html (A letöltés ideje: 2019. okt. 28.); Jász-Nagykun-Szolnok megyei összeírások: <http://mnl.gov.hu/mnl/jnszml/osszeirasok> (A letöltés ideje: 2019. okt. 29.); Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei összeírások: <http://www.szabarchiv.hu/drupal/osszeirasok> (A letöltés ideje: 2019. okt. 29.)

²⁹ <http://www.zml.hu/adatbazisok/nemesi.kataszter/ismerteto.php> (A letöltés ideje: 2019. okt. 29.)

³⁰ Héjjas, 2009: 138., vö. MNL PML VIII.706.-5/1962. Biz.

feltárását tartotta célravezetőnek.³¹ Két utat látott a távlati feladatok kijelölésénél: az iratanyag tematikai átrendezését, valamint tematikai segédletek készítését, a proveniencia meghagyása mellett. A tárgyi címszavak mögé betűrendbe csoportosított forrásutalások rendszere, a társadalom szerkezeti egészének képéből indult ki és annak egy-egy résztmáját jelenítette meg forrásutalások segítségével, úgy, hogy a rész mindenkor beilleszthető legyen az egészbe.³² A Minisztérium Levéltári Osztálya évi 50 kutatónapot engedélyezett számára Pest megyei és más levéltárak, gyűjtemények anyagának feltárására.³³ Ezt a munkát vidéki levéltárakban is megkezdte; elsőként Esztergomban, majd Pécsen folytatott kutatásokat.³⁴ A következő évben már közel a dupláját, 82,5 napot fordíthatott a bibliográfiához való anyaggyűjtésre.³⁵

1962-től fáradhatatlanul dolgozott A kereskedelmi bizottság, 1791–1793 című történeti forráskiadványán is.³⁶ A másik, a Pest Megyei Levéltárban Kosárról elhíresült anekdota ehhez a kiadványhoz köthető. Az egyre bővülő forrásanyag egy idő után már kezelhetetlenné vált és az állandó kiegészítések beillesztése a már elkészült dolgozatba hátráltatta a mű befejezését. Ekkor Kosár, kiváló professzora, Lukinich Imre mondását idézte: „Adatgyűjtést befejezni, előszóban védekezni.” Kosár tervezett munkáit aktuális felkérései is hátráltatták; ilyen volt 1963-ban az akadémia elnökének megbízása, amely alapján el kellett készítenie a magyar tudomány történetének összefoglalását 1945-ig.³⁷ 1964-ben a komoly erőfeszítések ellenére sem készült el a Bevezetés első fejezete, így a Minisztériumtól tervmódosítást kellett kérnie. Miután feladta a kereskedelmi bizottság forráskiadványának megvalósítását, a Bevezetés tovább bővíthetett. 1965-ben az állami felügyelet alatt álló egyházi levéltárakat látogatta végig, miután a rendelkezésére álló alapleltárakból, fondjegyzékekből nem lehetett pontos képet kapni a források adattartalmáról.³⁸

A Bevezetés munkálatai a későbbi években tovább folytak. Miután 1966-ban Kosár a Történettudományi Intézet munkatársa lett, kivált ugyan a Pest Megyei Levéltár kötelekéből, de levéltári toronyszobáját senki nem foglalta el, neki volt fenntartva, oda mindig visszajárhatott. A Megyeházának ez a terme mind a mai napig a Kosár emlékszoba nevet viseli.

³¹ Kosár, 2007.

³² Héjjas, 2009: 141–142.

³³ MNL OL XIX-I-4-ab – 3-4.tétel – 89250/1961., vö. MNL PML VIII.706.-A-c-1.-x-718/1963.

³⁴ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-x-521/1961., 1961. szeptember 25-én Pécsen tárta fel Baranya közgyűlési anyagait, vö. MNL PML VIII.706.-A-c-1.-x-794/1961.

³⁵ MNL PML VIII.706-A-e. Munkatervek. Kosár Domokos 1962., vö. MNL PML XXXIII.103. 667. dosszié

³⁶ MNL PML VIII.706.-A-e-1295/1963. Kosár a forráskiadványt a pozsonyi és kassai testületek iratának kiegészítésével képzelte el, meg is kérte a mikrofilmezési engedélyt ezekre az iratokra. De a vállalkozás végül idő hiánya miatt meghiúsult.

³⁷ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-XIV.-1295/1963.

³⁸ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-XIV.-1398/1964.

Kosáry külföldi tanulmányútjai

Kosáry külföldi utazásaira azután kerülhetett sor, hogy az Elnöki Tanács 1962. március 30-án mentesítette korábbi elítélése miatti minden hátrányos jogkövetkezmény alól. Ekkor kapta vissza az akadémiai tudományos fokozatát is. A Pest Megyei Levéltár iratai között fennmaradt úti beszámolói, munkajelentései tanúsítják, hogy külföldi kutatásai mennyire hasznosak voltak a 18. századi társadalomtörténeti kutatási, illetve a Bevezetés kiteljesítését szolgáló adatgyűjtéseiben. Ennek ellent mond, hogy később egy interjúban a nyomtatott forrásoknak levéltári forrásokkal való kiegészítését parttalan, befejezetlen munkának nevezte.³⁹ A Bevezetéshez 1963-ban Bécsben végzett adatgyűjtést, ahol a három nagy közgyűjteményben – Staatsarchiv, Hofkammerarchiv, Nationalbibliothek – is kutatott.⁴⁰ A bécsi intézményekben rendkívüli szeretettel fogadták, ebédmeghívásainak se szeri, se száma nem volt a kint töltött két hét alatt. Az 1960-as évek második felére már egyre több olyan felkérést kapott a Kulturális Kapcsolatok Intézetén keresztül, amelyek külföldi egyetemeken tartandó előadásokra vonatkoztak: 1965-ben Párizsban, majd 1967-ben az uppsalai és a stockholmi egyetemen adott elő.

Összegzés

A Pest Megyei Levéltár sokat nyert azzal, hogy Kosáry Domokos ott dolgozott. Neki köszönhető, hogy a levéltár feudális kori iratainak rendezése a hatvanas években megtörtént, illetve a korábbi rendezések felülvizsgálatára sor kerülhetett. Többnyire a 18–19. századi iratok, a megyei közgyűlési anyag értékes kútfőinek (*Acta nobilitaria*; *Acta religio fundationalia*; *Acta urbalia*; *Acta politica miscellanea*, stb.) rendezését végezte.

A Kosáry által felvetett fő kérdésen, hogy a levéltáros mennyiben lehet egyéb feladatai mellett a történettudomány művelője is, még évtizedek múlva is vitáztak a szakma képviselői. Kosáry a levéltárat – mint történeti értékű forrásanyag őrzőjét és feltáróját – tudományos intézménynek tekintette. Véleménye szerint a levéltárak azon feladatát, amelynek keretében a még jogérvénnyel bíró dokumentumokkal hivatalok és magánfelek szolgálatára állnak, egy egyszerű hivatal, vagy irattár is elláthatná. A levéltár tudományos feladatait és távlati teendőit tehát a történettudomány igénye kell, hogy megszabja, és a levéltárnak a társadalom elvárásait figyelembe véve kell ebben a maga eszközeivel megfelelően közreműködnie.⁴¹

³⁹ Módos, 2003. vö. <https://www.europaiutas.hu/europaiutas/51/kosary.pdf> (A letöltés ideje: 2020. júl. 20.)

⁴⁰ MNL PML VIII.706.-A-c-1295/1963., vö. MNL OL XIX-I-4-ab-3-4.tétel-136003/1964.

⁴¹ MNL PML VIII.706.-A-c-1.-XIV.-1398/1964.

Felhasznált források és szakirodalom

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára

XIX-I-4-ab = Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Igazgatóság iratai 1958–1972

XIX-I-18 = Levéltárak Országos Központja (1949–) 1950–1957

MNL PML = Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára

IV. 1. m. = Nemességvizsgálati iratok, Nemességvizsgálati jegyzőkönyv 1724–1765.

VIII. 706. = Pest Megyei Levéltár ügyviteli iratai 1950–2000.

XXXIII. 103. = Kosáry Domokos iratai 1900–2007.

Bácskai, 1965–1969 = Bácskai Vera (szerk.): Területi állami levéltárakban őrzött feudáliskori összeírások jegyzéke. I–III. Bp., 1965–1969.

Balázs, 1957 = Balázs Péter: A területi levéltárakban lévő feudáliskori összeírások katalógusának elkészítése. Levéltári Híradó, 1957. 3–4. sz. 246–271.

Balázs, 1958 = Balázs Péter: A területi állami levéltárak 1957-ben. Levéltári Híradó, 1958. 1–2. sz. 5–28.

Bársony, 1984 = Bársony István: Bihar vármegye adózó népessége a XVIII. században. Debrecen, 1984.

Berényiné, 2019 = Berényiné Kovács Gyöngyi: A nemességkutatás forrásainak feltárása a Pest Megyei Levéltárban 1901–1967. Levéltári Szemle, 2019. 1. sz. 21–34.

Boross, 2002 = Boross István (közread.): Veszprém vármegye összeírásai 1696, 1715, 1720. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai. 17. (Szerk. Madarász Lajos) Veszprém, 2002.

Borosy, 1997 = Borosy András: Pest–Pilis–Solt vármegye 1728. évi regnicoláris összeírása I–II. Pest Megye Múltjából 8. Bp., 1997.

Ember, 1977 = Ember Győző: Az újjátelepült Békés megye első összeírásai (1715–1730). Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból. Békéscsaba, 1977.

Héjjas, 2009 = Héjjas Pál: Kosáry Domokos a Pest Megyei Levéltárban. Tanulmányok Pest Megye Múltjából. III. – Pest Megye Múltjából 14. Bp., 2009. 127–152.

Kosáry, 1965 = Kosáry Domokos: Pest megye a kuruckorban. Pest megye múltjából 1. Bp., 1965. 9–94.

Kosáry, 2007 = Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába – I. Általános rész 3. Megyei levéltárak és forrásközlések. Bp., 2007.

Kováts, 1969 = Kováts Zoltán: Somogy megye népessége a XVII–XVIII. század fordulóján. Kaposvár, 1969.

Lakatos, 1955 = Lakatos Ernő: A feudáliskori megyei levéltárak rendezési problémái. Levéltári Szemle, 1955. 1–2. sz. 68–75.

- Módos, 2003 = Módos Péter: Kilenc évtized harminchárom nemzedék. Beszélgetés Kosáry Domokossal: <https://www.europaiutas.hu/europaiutas/51/kosary.pdf> (A letöltés ideje: 2020. júl. 20.)
- Román, 1971 = Román János: Feudáliskori összeírások a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. Borsodi Levéltári Füzetek 1. Miskolc, 1971.
- Soós, 1955 = Soós Imre: A Heves megyei feudáliskori összeírások lajstromozása. Levéltári Híradó, 1955. 3–4. sz. 246–271.
- Veres, 1960 = Veres Miklós: Szabolcs megye adózó népessége a XVI–XVII. században. Történeti Statisztikai kötetek. Bp., 1960. 5–32.
- Wellmann, 1961 = Wellmann Imre: Földművelési rendszerek Magyarországon a XVIII. században, főként az 1715. évi országos összeírás alapján. – Tessedik és a magyar agrárfejlődés. Agrártörténeti Szemle, 1961. 2. sz. 206–222.
- Wellmann, 1962 = Wellmann Imre: Agrártörténelmünk módszereinek kérdéseiről. Agrártörténeti Szemle, 1962. 1–2. sz. 293–339.
- Wellmann, 1965 = Wellmann Imre: Pest megye parasztsága és az úrbérrendezés. Pest megye múltjából 1. Bp., 1965. 155–202.

Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez 1944–1953 / Quellen zur Geschichte der Deutschen in Ungarn 1944–1953

Szerk.: Tóth Ágnes

Argumentum Kiadó, [Budapest], 2018. 1424 p. ISBN 978-963-446-805-9

A közelmúltban egy, a magyarországi német kisebbség II. világháború utáni hányattatott évtizedét ismertető, kétnyelvű forrásgyűjtemény látott napvilágot az Argumentum Kiadó gondozásában. A tübingeni székhelyű Dunai Svábok Történeti és Földrajzi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete együttműködéseként egy terjedelmes, csaknem négyszáz dokumentumot közlő kiadvány született, amely a németiség történetét a háború utáni európai folyamatok kontextusába ágyazva bemutató közös projekt eredménye. Az együttműködést irányító Mathias Beer és Tóth Ágnes eredeti, eddig össze nem gyűjtött hazai forrásokat tettek hozzáférhetővé a témával foglalkozó szakemberek, illetve az érdeklődő nagyközönség számára. Ugyanakkor hangsúlyozott céljuk további kutatások ösztönzése és olyan, a kelet-közép-európai német kisebbség összehasonlító vizsgálatát végző munkák elősegítése, amelyek révén a magyarországi német népcsoport legújabb kori története tágabb összefüggésben, a nemzetközi eredmények figyelembevételével lesz továbbírható. E szándék támogatására, a nem magyar anyanyelvű kutatók munkájának megkönnyítésére az egyes tartalmi és magyarázó részek német fordításban is olvashatók, a dokumentumok megismerését pedig német nyelvű összefoglaló teszi lehetővé.

A hazai németiség 20. századi történetének feldolgozására vállalkozó művek bibliográfiája terjedelmes, az elmúlt évtizedekben helytörténeti jelentőségű tanulmányok, átfogó jellegű monográfiák, interjúkötetek, visszaemlékezések, dokumentumgyűjtemények sokasága jelent meg az elmúlt évtizedekben Magyarországon. A palettát a jelen kiadványt szerkesztő Tóth Ágnes munkássága számottevően gazdagította, hiszen e kutatási terület országosan elismert szaktekintélye egykor Bács-Kiskun megyei levéltárosként a sváb kitelepítések történetének feltárásával kezdte tudományos pályafutását, és több mint húsz éve publikál a témában. A német nemzetiség történetére vonatkozó források feltárására idehaza az 1960-as évektől nyílt lehetőség, a politikai környezet változásaitól függően. A két világháború közötti időszak és a kényszmigráció eseményeire koncentráló, elsősorban politikátörténeti szemléletű kisebbségkutatás azonban csupán a rendszerváltozás után nyitott újabb megközelítési módok felé. A történészek a társadalom- és gazdaságtörténeti szempontok előtérbe

kerülésével az utóbbi években kezdték vizsgálni a németek kollektív megbélyegzésének megszüntetésére és társadalmi integrációjára vonatkozó kérdéseket, illetve fedeztek fel újabb „fehér foltokat”, például a visszaszököttekkel kapcsolatos történeteket.

A *Dokumentumok a magyarországi németek történetéhez* című kötet a legújabb tudományos kérdésfelvetések mentén mutatja be válogatott forrásait, amelyek 1944 és 1953 között, az utolsó háborús évtől a német kisebbség jogi rehabilitációjáig tartó időszakban keletkeztek. Ebben az évtizedben a vizsgált nemzetiség életében olyan mélyreható változások következtek be (jogfosztás, kisajátítás, kiutasítás, deportálás, telepítés), amelyek jelenig ható fordulópontnak vagy törésvonalnak tekinthetők. Ezek az események ugyanakkor Magyarország modern kori történelmének is sajátos színezetet adnak, amely által eltér más kelet-közép-európai államok történelmétől. A dokumentumválogatás a németiséget érintő országos szintű politikatörténeti vonulatok érzékeltetése mellett eddig kevésbé hangsúlyos szempontokra is figyelmet fordít. Szemlélteti a kollektív felelősségre vonás egyes fázisait, végrehajtásának területi eltéréseit, a végrehajtó szervezetek tevékenységét, eljárási módjaik területenként tapasztalható különbözőségét. Igyekszik képet adni a többségi társadalom és a német kisebbség egymáshoz való viszonyáról, konfliktusáról, a történeteknek az egyes emberi életre gyakorolt hatásáról. A kiadvány egyik újdonsága, hogy eddig feltáratlan forráscsoport bevonásával a történelmi keresztény egyházi felekezeteknek a sváb ügyben megnyilvánuló elvi állásfoglalásait, intézkedéseit, hozzáállását is megismerhetővé teszi.

A kötet összegyűjtött, válogatott dokumentumait előszó, szerkesztői bevezető és a korszakot elemző tanulmány előzi meg. A szerkesztői bevezető alapos kutatástörténeti áttekintést is nyújt, részletesen tárgyalja a kötet összeállításának szempontjait és kimerítő precizitással sorolja fel a szerkesztési munkálatok során követett elveket. Tóth Ágnes *Politikai hatalom – németek – többségi társadalom* című rendkívül adatgazdag tanulmánya elegáns, olvasmányos stílusban kalauzolja az olvasót a német kisebbség kálváriájának egyes állomásain keresztül, a jóvátételi közmunkára hurcolástól a jogfosztó, korlátozó intézkedések hatálytalanítását követő, felemás módon megvalósított társadalmi integrációig. A bevezető részeket azok német nyelvű változatai kísérik. Az időrendbe állított források közlésénél egyedi szerkesztési megoldással találkozhatunk. Az egyes dokumentumok címét, a rá vonatkozó adatokat (a keletkezés helye, ideje, az irat paleográfiai jellemzői, pontos forrásmegjelölés) és az irat tartalmának rövid összefoglalását pontokba szedve olvashatjuk, ezt követi a fentiek német fordítása, és csak ezután következik maga a forrás. A teljes dokumentumszövegek németre átváltása az összeállítókat további szakmai és a megnövekedő terjedelemből adódó anyagi természetű kihívások elé állították volna, ezért döntöttek a tartalmi kivonatokat mellett, amelyek többoldalas források esetén magyarul is kifejezetten jó szolgálatot tesznek. A iratokhoz kapcsolódó jegyzetek elkészítése, a függelék összeállítása példaértékű alapossággal történt.

A forrásgyűjtés hatalmas, több éven át tartó folyamata során a kiadvány szerkesztője és munkatársai számos levéltár a témára vonatkozó iratanyagainak feltárását végezték el. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára kormányzati és pártiratai mellett kilenc megyei és városi levéltár, számos egyházi archívum, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára és a Politikatörténeti Intézet Levéltárának vonatkozó irategyűjtései jelentették a kutatók bázisanyagát. A területi levéltárak részvétele a projektben értelemszerűen aszerint alakult, hogy az egyes megyékben a vizsgált időszakban mekkora létszámú német kisebbség élt. A felekezeti viszonyulások megjelenítéséhez az országos, illetve a területileg releváns római katolikus, református és evangélikus levéltárak dokumentumait használták fel. Az említett közgyűjtemények iratanyagai mellett a kötet készítői az MTA Kézirattárának és a KSH Könyvtárának adatait, valamint sajtóforrásokat is segítségül hívtak, illetve egyes helytörténeti és magángyűjtemények kincseit is felkutatták. A kiadványban szereplő országos jellegű dokumentumok között megtalálhatók a német kisebbséget érintő közismertebb jogszabályok, különféle miniszteri rendeletek, kormányzati szereplők levelei, állásfoglalásai, a Szövetséges Ellenőrző Bizottsággal, az Egyesült Államok és az NDK képviselőivel folytatott tárgyalások emlékei, memorandumok, statisztikák, egyházi vezető személyiségek tiltakozó feliratai, a belügyminisztériumi Népgondozó Osztály számos iratanyaga is. Az 1944 és 1953 közötti történéseket azonban a lokális közigazgatás különböző szintjein keletkezett, vidéki eseményeket bemutató források tudják igazán közel hozni az olvasóhoz. Az összegyűjtött jelentések, utasítások, feljegyzések, kérelmek-panaszok mélységeiben képesek láttatni e korszakot, minden sajátosságával, bűnével és szenvedésével együtt, és esetenként megrázó módon ábrázolják egy társadalmi csoport, nyelvi-kulturális közösség sebezhetőségét, létének törékenységét a 20. század közepén, Magyarországon.

Tánczos-Szabó Ágota

Donáth Péter: Pedagógusok az 1918–1919. évi politikai forgószeleiben

Tanítóképzők a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején

Budapest, 2020. 560 p. ISBN 978-963-8144-53-9

A kötet a tanítóképző intézmények történetét veszi sorra a forradalmak, az idegen megszállás és az ellenforradalmi számonkérés idején. A szerző – az ELTE TÖK professor emeritusa – dokumentatív elbeszélő módszerrel 29 levéltár, továbbá számos könyv és folyóirat anyagát dolgozta fel.

A könyv fejezeteiben folyamatosan megjelenik a 150 éves budai tanítóképző, valamint annak igazgatói, tanárai, diákjai. Az első két fejezet a tanítóképzés országos helyzetét boncolgatja. Innentől kezdve a pedagógusok és diákok történeteinek keresztül kaphatunk képet a korabeli eseményekről.

Először a tanítóképzők helyzetét veszi górcső alá 1918 őszétől 1920 tavaszáig, majd az utolsó két fejezetben a képzős tanárok és diákok helyzetét a forradalmakat követő vizsgálatok idején. A katolikus, református és az izraelita egyházi oktatás bemutatásával a felekezetek korabeli helyzetéhez való alkalmazkodási lehetőségeiről és stratégiáikról is átfogó képet kapunk.

A kötet készítése során meglátogatott mintegy 20 vidéki és 1 vajdasági levéltár anyagai alapján okkal következtetünk arra, hogy a szerző nem riad vissza a forrásgyűjtéshez szükséges aprómunkától. Erre utal a gazdag jegyzetapparátus, valamint a főszövegben elhelyezett hosszabb-rövidebb forrás idézetek is, amelyek egyrészt mutatják, milyen jellegű levéltári irattípusok tartalmazzak a témához kapcsolódó adatokat, másrészt közelebb hozzák, mintegy „megidézik” a kor hangulatát is.

Összességében elmondható, hogy Donáth Péter könyve jól szerkesztett, változatos primer forrásbázisra építő mű. Az 560 oldalas vaskos kötet elektronikus formában az interneten bárki számára hozzáférhető.

Kovács Gergely

Ujteleki Zsuzsanna

Bemutatkozik a Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

A püspöki levéltár otthona

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltárának az egyházmegyei püspöki hivatal épülete ad otthont.¹ Az eredetileg bérpalotaként funkcionáló épületet Führer Miklós tervezte, a kivitelezést a budapesti László Testvérek cég végezte.² Az alapkövetételre 1908. augusztus 5-én, míg az átadásra 1909. május 1-jén került sor.³ Az épület szecessziós stílusú megoldásairól a korabeli és a későbbi szakirodalom is elismerően szólt. A mozgalmas tető, a dekoratív reliefek és az intarziabetétek stilizált motívumai⁴ mellett kiemelték, hogy „a falakon finom ritmusban játszanak a függélyesek, s a tető sarkán lévő kis torony egy jó szecessziós ötletet képvisel.”⁵

1912-ben létrehozták a Hajdúdorogi Egyházmegyét Debrecen székhellyel. Két év múlva Miklósy István, az egyházmegye első megyés püspöke ideiglenesen Nyíregyházára tette át a székhelyét,⁶ az egyházi tulajdonban lévő bérpalotába.⁷ 1941-ben dr. Dudás Miklós megyés püspök a székhelyeként véglegesen Nyíregyházát jelölte meg,⁸ ezzel a szecessziós épület püspöki palota és püspöki hivatal is lett egyben. Később az épület funkciója tovább bővült, itt kapott helyet a papnevelő intézet (1950-től), a hittudományi főiskola (1950–2003),⁹ a bizánci stílusú kápolna (1981-től) és a Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény (1983-tól).

A Görögkatolikus Püspöki Levéltár

A Hajdúdorogi Egyházmegye megalakításával párhuzamosan elkezdődött a püspöki irattár és levéltár létrehozása. Ennek első lépéseként Ungváron 1913-ban

¹ Nyíregyháza, Bethlen Gábor u. 5.

² NYEL II–20–a. (1. doboz, 7. csomó)

³ Führer, 1909: 12.

⁴ Uo. 11–24.

⁵ Koroknay, 1971: 35.

⁶ A székhelyváltoztatás oka: Miklósy püspök ellen 1914. február 23-án Debrecenben merényletet kíséreltek meg. Ld. NYEL I–1–b. I. sz. 10. (2. téka)

⁷ NYEL I–1–b. 3371:1914. 61.

⁸ Pirigyi, 1990: 184.

⁹ A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola székhelye 2003-tól: Nyíregyháza, Bethlen G. u. 13–19.

a munkácsi püspökség átadta a Hajdúdorogi Egyházmegye részére az illetékességebe tartozó iratokat, tételesen felsorolva az átadott irattári anyagot is,¹⁰ majd elkezdődött a maradandó értékű dokumentumok levéltárba szállítása, illetve a feldolgozó-munka. A Görögkatolikus Püspöki Levéltár (a továbbiakban: GKPL) otthona több mint száz évig a nyíregyházi püspöki palota volt, 2015-ben azonban olyan változás indult meg, amely végül három önálló levéltár kialakulásához vezetett.

2015 márciusában Ferenc pápa debreceni székhellyel megalapította a Magyarországi Metropolitai Egyházat, ezáltal három görögkatolikus egyházmegye kezdte meg a működését Magyarországon: a Hajdúdorogi Főegyházmegye, a Miskolci Egyházmegye és a Nyíregyházi Egyházmegye. A levéltár – továbbra is GKPL néven – változatlan formában működött tovább. 2016 augusztusában a Miskolci Egyházmegyéhez tartozó parókiák iratai a Miskolci Egyházmegye Levéltárába kerültek, 2017 márciusában a GKPL, és vele a jogelőd intézmények levéltári anyaga a debreceni metropoliai hivatalba költözött, de a Nyíregyházi Egyházmegye területéről (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye) származó iratok a nyíregyházi püspökségen maradtak, az eredetileg is levéltári célra használt épületrészben. A Hajdúdorogi Főegyházmegye kihelyezett levéltáraként heti kétnapos nyitvatartással működött, de továbbra is a főegyházmegye fenntartásában.

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

A levéltár alapítása és állománya

A Nyíregyházi Egyházmegye részéről 2019 áprilisában fogalmazódott meg az igény önálló levéltár fenntartása iránt: „A Nyíregyházi Egyházmegye – az iratállományának védelme, illetve szakszerű kezelése érdekében – hivatalosan is szeretné megalapítani levéltárát.”¹¹ Az előkészítő intézkedések megtétele után, 2019. augusztus 5-én történt meg az intézmény – mint nyilvános magánlevéltár – bejegyzése az Emberi Erőforrások Minisztériumában Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára néven. A levéltár 2020. január 1-jétől egy főállású levéltáros alkalmazásával teljes munkaidőben fogadja a kutatókat. Szocska A. Ábel nyíregyházi megyés püspök ezekkel a szavakkal bocsátotta útjára egyházmegyéje új intézményét: „Kívánom, hogy levéltárunk az iratok biztonságos elhelyezésén és megőrzésén túl segítsen a mi gazdag szellemi és kulturális értékeink utókor számára történő átörökítésében is.”¹²

A levéltár illetékességi köre kiterjed a nyíregyházi püspöki hivatal maradandó értékű irataira, az egyházmegye parókiáinak dokumentumaira, valamint a görögkatolikus személyek irathagyatékára.

¹⁰ GKPL I-1-a. 2828/1913.

¹¹ NYEL I-1-b. 564:2019. (25. csomó)

¹² NYEL I-1-b. 1293:2019. (25. csomó)

Az intézmény jelenleg 42 iratfolyóméter anyagot kezel, amelyek savmentes dobozokban találhatók a levéltár raktárának fémszerkezetű polcrendszerén. A jelenlegi állomány 5 fondfőcsoporton belül 44 fondot tartalmaz. A fondokon belül az anyakönyvek, a protokollumok és az iktatatlan iratok külön állagokban foglalnak helyet. 41 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei parókia levéltári dokumentumai találhatóak itt. A parokiális iratanyag rendezettségét tekintve: közép- és/vagy darabszintű.

A levéltárnak kialakított épületrész hármasság tagolású: raktár, kutatóterem és a feldolgozó munkához szükséges irodahelyiség alkotja. Utóbbiban kapott helyet a levéltári kézikönyvtár is, amelynek bővítésére is gondot fordít az intézmény.

Görögkatolikus sajátosságok a levéltári iratokban

Nyelvi sokszínűség

A 18–19. századi anyakönyvek, illetve az egyházkormányzati iratok bejegyzései a magyar mellett nagy számban ószláv,¹³ ruszin (rutén), román és latin nyelvűek. Ez a nyelvi sokszínűség több okkal magyarázható. Egyrészt a katolikus egyház adminisztrációs nyelve a latin volt; majd 1844-től a magyar vált hivatalos nyelvvé. Másrészt abból is adódik, hogy a Hajdúdorogi Egyházmegye felállítása (1912) előtt a magyar görögkatolikus parókiák – így a mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén található is – a környező görögkatolikus egyházmegyékhez tartoztak. A munkácsi és az eperjesi egyházmegye területén az adminisztrációs nyelv a latin mellett a ruszin volt, míg a gyulafehérvári, a fogarasi, a szamosújvári és a nagyváradai egyházmegyék területén a román nyelv volt használatban.

A levéltárban őrzött történeti értékű dokumentumok az adminisztrációs nyelv tekintetében gyakran többszörös nyelvváltásról számolnak be. A máriapócsi kereszteltek, házasultak és halottak anyakönyvének 3. kötetét 1818-ban kezdték vezetni latin nyelven, majd 1822-től cirill betűs bejegyzésekkel folytatták. 1836-ban a halottak anyakönyvébe már magyar nyelven írtak, később kimutatható szabályszerűség nélkül váltakozott a nyelvhasználat.¹⁴ Ez a példa szembetűnően érzékelteti, hogy alapvetően a parókus nyelvi ismeretei szabták meg a bejegyzések nyelvét.

A dokumentumok azt is mutatják, hogy a cirill betűs írást alkalmazó ruszin nyelv használata a 19. század elejéig általános volt, sőt a számokat is cirill betűkkel jelölték a folyamatos, összefüggő szövegekben éppen úgy, mint a rovatos dokumentumokban. A számok mellett a magyar tulajdonneveket szintén cirill betűkkel írták. Azokat a hangokat/betűket, amelyeknek nincs ruszin/egyházi szláv megfelelője,

¹³ Más néven: óegyházi szláv, egyházi szláv. Ma már nem élő nyelv, nem beszélt nyelv. Udvari István kutatásai szerint: „[...] a korabeli ruszin értelmiség a ruszin népi nyelvet azonosította az egyház liturgiai nyelvével, vagy legalábbis egy nyelv két változatának tekintette azt.” Ld. Udvari, 1995: 3.

¹⁴ NYEL II–9–b. (3. és 5. kötet)

a kiejtésben hozzá leginkább hasonlóval helyettesítették, de arra is látunk példát, hogy latin betűkkel helyettesítették a cirillt ott, ahol nem tudták a kiejtésnek megfelelően lejegyezni a nevet. Az ékezetes magyar betűket úgy próbálták jelölni, hogy a cirill betű fölé is ékezetet illesztettek. A cirill betűs levéltári források – a fentiekén kívül – azért jelentenek kihívást a kutatóknak, mert sok a rövidítés bennük, és ehhez járul még az a sokszínűség, amely a szöveget lejegyzők műveltségéből, az általuk használt nyelvjárásokból és egyéni írásmódjukból fakadt.

Az anyakönyvek vezetése

Olsavszky Mihály Manuel munkácsi görögkatolikus püspök az 1752-es és az 1756-os statútumában meghatározta, hogy milyen anyakönyveket kötelesek a parókusok vezetni. Négy könyv vezetését írta elő: a kereszteltekét, a halottakét, a házasulandóké, valamint a léleköszeírásokat.¹⁵ Ezzel megindult a rendszeres és széles körű anyakönyvezés a görögkatolikus egyházban. A 19. század közepéig az anyakönyveket általában ruszin/egyházi szláv vagy latin nyelven vezették.

A Nyíregyházi Egyházmegye Levéltárában őrzött két legrégebbi anyakönyv provenienciája szerint máriapócsi (1749)¹⁶ és baktalórántházi (1749),¹⁷ és mindkettő ruszin/egyházi szláv nyelvű.

Az anyakönyvek vezetése kezdetben nem volt egységes. A 18. század végéig az adatokat jellemzően folyamatos, összefüggő szövegben rögzítették az egyházi szolgálattevők, ennek tartalma és minősége a bejegyző műveltségétől függött. A 18. század utolsó harmadától rovatos, rubrikás bejegyzéseket vezettek, itt a fejléc meghatározása egyértelműsítette a bejegyzendő adatokat. Arra is látunk azonban példát, hogy még a 19. század első harmadában is – parókustól függően – váltakozva fordul elő a szövegszerű, illetve a rovatokat alkalmazó anyakönyvezés.¹⁸

Protokollumok

A protokollumok vezetését Olsavszky Mihály Manuel püspök írta elő a parókusoknak: „Három hónapon belül szerezzén be minden pap egy könyvet fehér papírból, amelyikbe az esperességi gyűléseken elvégzendőket és elvégzetteket saját okulására bevezeti [...]” A protocollumok ellenőrzését az esperesek kötelességévé tette.¹⁹

Olsavszky Manuel püspök rendelkezett arról is, hogy a cirkulárekat (körleveleket) a protokollumokba kell bemásolni, de ezek mellett a rendeletek, a beérkezett

¹⁵ Udvari, 1995: 14.

¹⁶ NYEL II–9–b. (1. kötet)

¹⁷ NYEL II–24–b. (1. kötet)

¹⁸ NYEL II–20–b. 3. (1/c. kötet)

¹⁹ Olsavszky 1756-os statútumait Udvari István ismerteti. Ld. Udvari, 1994: 184.

és az elküldött levelek szövegét is itt rögzítették. Az 1756-ban kiadott Olsavszky-statútum alapján szankcionálták is a rendelkezések megsértőit, s aki késlekedett vagy elmulasztotta a körlevelek továbbküldését, azt megbírságozták.²⁰

A levéltár állományában lévő protokollumok gyakran egyéb, művelődéstörténeti vagy helytörténeti szempontból érdekes információkról is tanúskodnak egy-egy görögkatolikus templommal vagy egyházközséggel kapcsolatban.²¹ E kötetek közül a legrégebbi a Nyírgyulaji Görögkatolikus Parókia iratállományában maradt fenn, 1775-ös évszámmal kezdődően.²²

Parokiális iratok

A görögkatolikus parokiákról beszállított iratanyagban legtöbbször olyan egyházkormányzati iratok szerepelnek, amelyek a parókus és az egyházmegye mindenkori püspöke vagy annak megbízottja között folytatott levelezést tartalmazzák.

Sok esetben fontos művelődéstörténeti adalékokkal szolgáló kiadási és bevételi naplók is érkeznek be a levéltárba a görögkatolikus településekről. E dokumentumok nemcsak gazdasági jellegű információkat foglalnak magukban, hanem templomépítési és művészettörténeti adatokra is rávilágítanak, illetve helytörténeti vonatkozásokat hoznak felszínre. A parokiális iratok fondjai tartalmaz(hat)nak még historia domusokat, képviselő-testületi jegyzőkönyveket, iskolai iratokat, a parókus személyes prédikációit, intenciós (miseszándékot rögzítő) könyveket, régi liturgikus kiadványokat vagy egyéb, az adott egyházközségre vonatkozó helyi sajátosságokat is.²³

17. századi iratok a levéltár állományában

Az intézményben őrzött legrégebbi iratok a 17. század végéről valók. Közös sajátosságuk az, hogy valamely templom, egyházközség vagy parókia alapításával kapcsolatosak. A Mándoki birtok²⁴ néven bejegyzett irat 1680-ban keletkezett. Magyar nyelvű levél, amelyben a Forgách család – mint kegyúr – képviselője megerősítette a görögkatolikusok letelepedését Mándokon. A Nyírpazonyi Görögkatolikus Egyházközség telke jogi vita tárgya volt, amelynek 1699-ből fennmaradt magyar nyelvű iratanyagából kapunk adatokat az egyházközség alapítására vonatkozóan is.²⁵

²⁰ Udvari, 1995: 10.

²¹ A nyírparasznyai parókus 1836-ban arról is beszámol, hogy a templomot két évvel korábban szentelték fel. NYEL II–14–c. (2. kötet)

²² NYEL II–13–c. (I. kötet)

²³ A penészleki fond alapján a település korábbi, 18. században épített görögkatolikus templomának teljes története is rekonstruálható, nem csak a később épített, 20. század eleji templom története. Ld. NYEL II–19–a. (1792–1936)

²⁴ NYEL II–40–a. (1. doboz)

²⁵ NYEL (Sorozatok 13. mappa, 2. irat)

A levéltár állományában van a Buji Görögkatolikus Parókiáról származó, 1848-as keltezésű hiteles okiratmásolat, amelynek eredetije egy 1661-ben kelt levél. Az irat szintén magyar nyelven íródott, és a buji parókia és templom részére adományozott földterületre vonatkozik.²⁶

E korai iratok további közös vonása, hogy mindegyikben oroszoknak nevezik a görögkatolikusokat.²⁷ Ez azzal van összefüggésben, hogy a Nyíregyházi Egyházmegyéhez tartozó települések többsége ebben az időben a munkácsi egyházmegyéhez tartozott, ahol a templomi liturgikus nyelv az egyházi szláv volt, ezért a köznyelvben gyakran az „orosz” jelzőt használták a görögkatolikus egyházzal kapcsolatos intézményekre, személyekre. Bár a hívek egy része valóban ruszin származású volt, az „orosz” jelző alapvetően nem etnikai, hanem vallási meghatározás volt. Későbbi levéltári iratokban is gyakran szerepel az „orosz pap,” „orosz templom” kifejezés.²⁸

Közművelődési munka

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, valamint a Görögkatolikus Papnevelő Intézet közelsége lehetővé teszi, hogy a papi pályára készülő hallgatók levéltári foglalkozások keretében sajátítsák el azokat a levéltári ismereteket, amelyek akár kutatómunkájukhoz, akár szakdolgozatuk elkészítéséhez szükségesek.

Az intézmény szívesen fogad általános és középiskolai csoportokat is, hogy a diákok ismereteket szerezzenek a levéltári dokumentumok világából. Alkalmasszerűen olyan csoportok is érkeznek, amelyek népszerű kutatási területek, így például a családtörténet-kutatás iránt érdeklődnek.

A levéltár közművelődési munkájához kapcsolódik a forráskiadványok szerkesztése, amelyek szorosan kapcsolódnak a Nyíregyházi Egyházmegye területén lévő templomokhoz, illetve egyházközségekhez. Bár még a GKPL kiadásában jelent meg, de ma már a Nyíregyházi Egyházmegyéhez tartozó két templomról készült kiadvány: a nyíregyházi Szent Miklós-székesegyházról²⁹ és a máriapócsi kegytemplomról.³⁰

²⁶ NYEL II-3-a. (1. doboz)

²⁷ „[...] az mely Teleken vagyon most az Pazonyi Orosz Templom, ki számára való Telek, és azon Templomot ki engedelméből csinálták azon Telekre.” – Ld. NYEL (Sorozatok 13. mappa, 2. irat részlete); „[...] ugyan délről mellette adtak az Orosz Parokiális helynek, azon Nap feljöttről véggel megyen rá, Templom helynek adtuk közönségesen adták által az Oroszoknak.” – Ld. NYEL II-3-a. (1. doboz) részlet.

²⁸ Majd a 19. századtól felbukkan a ruszin népnév is, a két világháború között pedig a kárpátorosz, kárpátukrán elnevezés.

²⁹ Nyirán János – Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna (öá.): „Leljük örömeiket a hívek e templomban mindenkor, gyarapodjanak mennyei és földi javakban”: Források a nyíregyházi Szent Miklós görögkatolikus székesegyház történetéhez. Nyíregyháza, 2017.

³⁰ Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna – Nyirán János (szerk.): „Mindnyájunk közös kincse”: Források a máriapócsi kegytemplom és bazilita rend történetéhez a 20. század első feléből. Debrecen, 2019.

Tudományos igényű az a latin–magyar nyelvű forráskiadvány, amely a valamikori Szabolcs vármegye területén végzett, 19. század eleji kánoni látogatásokról számol be.³¹

Az egyházmegye honlapján belül levéltári oldal működik, amely törekszik az aktuális hírek közzétételén kívül művelődéstörténeti érdekességekkel is vonzóvá tenni az intézményben rejlő kutatás lehetőségét. Minden hónapban megjelenik a „hónap dokumentuma” rovatban egy-egy érdekes forrásközlés.

Zárógondolatok

Az egyházmegyében nincsenek ugyan középkori oklevelek, de a sajátos görögkatolikus liturgiára, az egyházközségek életére vonatkozó dokumentumok – amelyek egyúttal a görögkatolikus hagyományokat is rögzítik – egyedi és értékes állományt alkotnak. Szívügyünknek tekintjük a görögkatolikusság levéltári kincseinek összegyűjtését, állagmegóvását és feldolgozását. Szeretettel szolgáljuk azt az igényt, amit Szocska A. Ábel megyés püspök így fogalmazott meg: „Kívánom, hogy a múlt és jövő között kapcsolként szolgáljon ez a kis levéltár.”³²

Felhasznált források és szakirodalom

GKPL = Görögkatolikus Püspöki Levéltár

I–1–a. 2828/1913. = Hajdúdorogi Főegyházmegye Érseki Hivatalának egyházigazgatási iratai 1912–2015

NYEL = Nyíregyházi Egyházmegye Levéltára

I–1–b. = Nyíregyházi Egyházmegye Püspöki Hivatalának iratai. Egyházmegyei körlevelek 2019–

II–3–a. (1. doboz) = Buji parokiális iratok 1821–1848

II–9–b. (1. kötet) = Máriapócsi keresztek, házasultak, halottak anyakönyve 1749–1777

II–9–b. (3. kötet) = Máriapócsi keresztek, házasultak, halottak anyakönyve 1818–1835

II–9–b. (5. kötet) = Máriapócsi halottak anyakönyve 1836–1861

II–13–c. (1. kötet) = Nyírgyulaji protokollum 1775–1811

II–14–c. (2. kötet) = Nyírparasznyai protokollum 1787–1862

II–19–a. (1–22. doboz) = Penészleki parokiális iratok 1792–1936

³¹ Nyírán János – Majchricsné Ujteleki Zsuzsanna (szerk.): Görögkatolikus kánoni látogatások Szabolcs vármegyében: 1816–1824: Forráskiadvány: Latin nyelvű jegyzőkönyvek és magyar nyelvű fordításai. Debrecen, 2017.

³² Szocska, 2020.

II-20-b. 3. (1/c. kötet) = Nyíregyházi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve
1794–1828

II-24-b. (1. kötet) = Baktalórántházi kereszteltek, házasultak, halottak anyakönyve
1749–1804

Führer, 1909 = [Führer Miklós]: A nyíregyházi görög-katolikus egyház bérpalotája.
Magyar Építőművészet, 1909. 5. sz. 11–24.

Koroknay, 1971 = Koroknay Gyula: Nyíregyháza művészettörténeti emlékei. Nyíregyháza, 1971. (Nyíregyházi Kiskönyvtár 6.). 35–37.

Pirigyi, 1990 = Pirigyi István: A magyarországi görög katolikusok története II. Nyíregyháza, 1990. 182–186.

Szocska, 2020 = Szocska A. Ábel: Köszöntő. <https://leveltar.nyirgorkat.hu/> (A letöltés ideje: 2020. szeptember 30.)

Udvari, 1994 = Udvari István: Ruszinok a XVIII. században: Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok. Nyíregyháza, 1994 (Vasvári Pál Társaság Füzetei 9.) 180–186.

Udvari, 1995 = Udvari István: Ruszin (kárpátukrán) hivatalos írásbeliség a XVIII. századi Magyarországon. Bp., 1995. 1–15.

Krónika – válogatás a levéltári élet híreiből

A Fortepan közreműködésével került **Budapest Főváros Levéltára** őrizetébe az a rendkívül értékes, a főváros szocialista kori történetét reprezentáló, közel 150 ezer darabos fényképgyűjtemény, amely a *Fővárosi Fotó Vállalat* (Főfotó) *Riporter* *Osztályának fotóarchívumát* tartalmazza. A fotógyűjtemény történeti értéke és fizikai állapota egyaránt indokolja a fényképek digitalizálását, valamint minél előbbi online publikációjukat.

A Deák Ferenc és Dorogi utca sarkán álló, 1920-as években épült polgári épület *Hajdúböszörmény* belvárosának egyik dísze, amelyben 40 éve a nemzeti levéltár megyei tagintézményének fióklevéltára működik. A **Magyar Nemzeti Levéltár** által saját költségvetésből végrehajtott renoválás során teljesen felújították az épület utcai homlokzatait, így a patinás épület visszanyerte régi fényét. Emellett teljes megújuláson ment keresztül a tetőszerkezet is, elhárítva ezáltal a beázás állandóan fenyegető veszélyét.

A Magyar Levéltárosok Egyesülete által alapított **Az Év Levéltári Kiadványa** 2019 díjak ünnepélyes átadó rendezvényére 2020 tavaszán a COVID-19 vírus miatt elrendelt veszélyhelyzet közepette nem kerülhetett sor. Az okleveleket és a díjakat az Egyesület végül elektronikus úton juttatta el a díjazottaknak. Forráskiadványok kategóriában első helyezést ért el ■ *Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár: Monumenta ecclesiae Vesprimiensis 1465–1479. A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár középkori oklevelei.* Közreadja: Dreska Gábor. Veszprém, 2019. (A veszprémi egyházmegye múltjából 34.) A Monográfiák, tanulmánykötetek kategóriában első helyezést ért el ■ *Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára: Lencsés Gyula: Angolok a Bakonyban. Az Institute of Sociology 1937-es dudari falukutatásának története és dokumentumai.* Budapest–Veszprém, 2019. A levéltári adatbázisok kategória díjazottja pedig ■ *Budapest Főváros Levéltára: Rákosi Mátyás iratainak digitalizált másolatgyűjteménye* lett.

A háborúk során a civilek ellen elkövetett erőszakos cselekmények közül – bár a társadalmi emlékezet részét képezik – a legkevesebbet a nőkkel szemben elkövetett erőszaktevételekről tudunk. A Fővárosi Önkormányzat a Budapesti Történeti Múzeummal és Budapest Főváros Levéltárával közösen támogatja azt a projektet,

amelynek célja, hogy elősegítse a téma társadalmi feldolgozását elsősorban történeti és művészettörténeti kutatásokra alapozva. **Budapest Főváros Levéltára** a projekt keretében – a már több mint egy évtizede sikeresen folytatott *magániratgyűjtési program* eredményeire támaszkodva – gyűjti a témára vonatkozó, még fellelhető magániratokat, naplókat, levelezéseket, visszaemlékezéseket, egyéb iratokat, fotókat. A forrásgyűjtés fókuszja a II. világháború időszakára.

2020. augusztus 20-án Nyíregyháza város *díszpolgári* címmel tüntette ki *Kujbusné dr. Mecsei Éva* főlevéltárost, az **MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának** igazgatóját.

A levéltáros szakma állami kitüntetését, a **Pauler Gyula-díjat** idén *Zsidi Vilmos*, a Budapesti Corvinus Egyetem levéltárvezetője, a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem levéltárosa, a Magyar Levéltárosok Egyesülete titkára vehette át.

Ünnepélyes keretek között, 2020. augusztus 24-én „*A nemzet emlékezete – A magyar történelem mérföldkövei*” címmel új, interaktív kiállítás nyílt. A **Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára** Bécsi kapu téri épületében berendezett tárlat az ezer éves magyar államiség fontos állomásait mutatja be tizennégy, az intézmény által őrzött dokumentumon keresztül.

Új aloldallal bővült a **Magyar Nemzeti Levéltár** honlapja, amelyen *digitális oktatási segédanyagok* érhetőek el. A főiskolásoknak, egyetemistáknak szánt aloldalak a GULAG és GUPVI táborok, a koncepciók percek, valamint a rendszerváltozás témájához nyújtanak szöveg, kép, vagy hanganyag formájában forrásokat. Ezzel párhuzamosan az általános és középiskolások számára létrehozott új oldal célja, hogy korszerű, integrált felület álljon rendelkezésre a Magyar Nemzeti Levéltár segédanyagaihoz, amelyek segítségével az intézmény jobban tud kapcsolódni a közoktatáshoz.

2020. szeptember 3-án elhunyt az **MNL** egykori munkatársa, *Benedek Gábor*, aki az 1980-as években dolgozott a levéltárban. Később az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Kelet-, Közép-Európa Története és Történeti Ruszisztikai Tanszékének oktatójaként tevékenykedett.

A **Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár** újabb 30 ezer képfelvétellel egészítette ki online szolgáltatását. A több mint 8 ezer leírási tételhez (aktához) kapcsolódó anyag 87 plébánia feudális kori, népességre vonatkozó forrásait tartalmazza.

Huszár Károly egykori miniszterelnök külföldön megvásárolt, 136 tételből álló *hagyatékát* ünnepélyes keretek között adták át a **Magyar Nemzeti Levéltár** számára 2020. szeptember 21-én a Petőfi Irodalmi Múzeumban. Az irathagyaték változatos ügyekben szolgál majd adalékokkal a korszak történetéhez. Értékes részét képezi – többek között – a trianoni békeszerződés tervezetének 263 számozott oldalt tartalmazó gépelt fordítása, valamint a dokumentumegyüttes egyharmad részét kitevő fotóanyag.

A **Levéltári Kollégium** által megbízott **Módszertani és Szabványügyi Bizottság** munkájának keretében készült online fogalomtár jelenleg körülbelül 140 kiemelten fontosnak ítélt fogalom definíciójára terjed ki. A tervek szerint folyamatosan bővülő fogalomtár elérhető a Magyar Levéltári Portál felületén: <http://www.archivportal.hu/hu/leveltarosoknak/szotar/>.

A vas megyei közgyűlés a nemzeti ünnep alkalmából kitüntetésekkel osztott ki 2020. október 22-én. A megye által alapított *Békássy Ferenc-díjat* idén **Rétfalvi Balázs**, a **Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár** vezetője kapta. A díj évente egy olyan 35 év alatti, tehetséges, jelentős eredményeket elérő Vas megyei személynek adományozható, aki kortársai számára személyes példával is mintát ad.

Életének 82. esztendejében elhunyt *Varga Kázmér*, az **MNL Veszprém Megyei Levéltárának** egykori munkatársa. 1996-ban került a levéltárba levéltári kezelőként, majd rövidesen az intézmény gondnoka lett. Aktív levéltári pályafutását 2008-ban fejezte be.

Székelőföld történetének kutatása terén végzett szerteágazó munkája, valamint tudomány- és közösség-szervező tevékenysége elismeréseként *Pál-Antal Sándor* történész, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a **Román Állami Levéltár marosvásárhelyi kirendeltségének** nyugalmazott főlevéltárosa részére a *Magyar Érdemrend* lovagkeresztje polgári tagozata kitüntetést adományozta Áder János köztársasági elnök.

Világi Dávid

A Dóka Klára-díjak átadása 2020

2020-ban 8. alkalommal került sor a Dóka Klára-díjak, a **Magyar Levéltárosok Egyesülete** 2013-ban létrehozott elismerésének átadására. A rendezvényre a díj történetében első ízben (a COVID-19 vírushelyzetre való tekintettel) külön program keretében került sor szeptember 28-án Budapesten, Budapest Főváros Levéltárában.

A Dóka Klára-díj díjazottjainak laudációja

I. fokozat

▪ **KOVÁCS ELEONÓRA**

(Magyar Nemzeti Levéltár)

Kovács Eleonóra 1995-ben és 1996-ban Szegeden, a József Attila Tudományegyetemen előbb magyar nyelv és irodalomból, majd történelemből és összehasonlító irodalomból diplomázott. 1997. február 1. és 2013. május 31. között Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltárában dolgozott, ahol az intézmény feladatainak sokrétűsége, személyi állományának nagysága és az őrzött iratok mennyisége szükségessé tette, hogy szinte minden levéltári munkaterületen bekapcsolódjon a munkába. Munkája mellett 2005-ben befejezte levéltár szakos tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán. 2013. június 1. óta a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltárosa.

Szakmai pályafutása során, kitűnő kapcsolatteremtő- és szervezőképességének köszönhetően, kiemelkedő és példaértékű szerepet vállalt több országos program – így az MNL „Reformáció 500” és a „Hetedíziglen - Család - Történet - Kutatás” elnevezésű projektjei – irányításában, megszervezésében és lebonyolításában, illetőleg a reformációs adatbázis és kiadványsorozat elkészítésében.

Levéltárosi tevékenységének fontos részét képezi, hogy 2011 óta tagja, 2012 óta pedig elnöke az Evangélikus Gyűjteményi Tanácsnak. E minőségében kezdeményezője és koordinátora volt az evangélikus egyház országos digitalizációs programjának, amelynek nyomán megkezdődött az egyes gyülekezeti levéltárak gyűjtőlevéltárrá történő átalakítása.

2009 óta meghatározó funkciókat tölt be a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság vezetésében, 2011 óta a társaság folyóirata, a Turul felelős szerkesztője. 2016 óta tagja az MLE Választmányának, 2018 óta pedig a Levéltári Szemle főszerkesztője.

Rendszeres feltárá- és kutatómunkát végez. Kutatási területe a 19. századi társadalom- és művelődéstörténet, a segédtudományok és a protestáns egyháztörténet. Eddig közel 150 publikáció elkészítésében vállalt igen jelentős szerepet szerkesztőként, társszerkesztőként, szerzőként vagy társszerzőként.

Kovács Eleonóra több mint két évtizeden át magas színvonalon és példa értékű elhivatottsággal végzett, elsődlegesen az egész országra kiterjedő levéltári programok megvalósításának irányításával és szervezésével, valamint a különböző szakmai kiadványok előkészítésében vállalt tevékenységével érdemelte ki a Dóka Klára-díjat.

■ VAJK ÁDÁM

(Győri Egyházmegyei Levéltár)

Vajk Ádám a budapesti Piarista Gimnáziumban tett érettségi vizsga után 1994-ben a Pázmány Péter Katolikus egyetemen kezdte meg tanulmányait. 2002-ben végzett angol–történelem–mediavisztika szakon, közben 2000-ben a Győri Egyházmegyei Levéltárba került levéltárosi munkakörben.

Több munkatársa mellett kiemelkedő szerepet játszott abban, hogy az ezredfordulón még meglehetősen elhanyagolt állapotú és így a kutatásoktól gyakorlatilag csaknem teljesen elzárt intézmény néhány esztendő alatt teljesen megújulva nem csupán az egyházmegye, hanem az Észak-Nyugat-Dunántúl egyik mintaszerűen rendezett és feltárt levéltárává, mára pedig már elismert tudományos kutatóhelyévé vált. Az egyházmegye területén lévő plébániai és egyéb levéltári iratok folyamatos és szisztematikusan begyűjtésében, az iratanyag rendezésében, a szükséges segédletek elkészítésében, az e-kutatás lehetőségének megteremtésében és folyamatos bővítésében, valamint egy új levéltári épületrész létrehozásában nagy szakértelemmel és szorgalommal vett részt. 2010-ben kinevezték a Győri Egyházmegyei Levéltár igazgatójává, és e funkciót ma is betölti.

Részen neki köszönhető, hogy a Győri Egyházmegyei Levéltár kiemelkedő színvonalú kiadványsorozattal büszkélkedhet. Pályafutása kezdetétől rendszeresen kutatja a Győri Egyházmegye középkori történetét, és ennek eredményeként eddig több mint két tucat levéltári segédlet és adattár összeállítása, valamint forráspublikációk, tanulmányok és cikkek elkészítése fűződik nevéhez.

Vajk Ádám fontos feladatának tekinti a helyben és a megyében működő levéltárak szoros szakmai együttműködésének előmozdítását. Sokat tesz a hazai levéltárakban dolgozó kollégák közötti szakmai és baráti kapcsolatok ápolásáért. 2017 óta az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ levéltári referense, 2018 óta pedig két hazai levéltáros szervezet – a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete és a Magyar Levéltár Vezetőinek Tanácsa – titkári teendőit is ellátja.

Vajk Ádám két évtizedes, kimagasló levéltárszakmai tevékenységéért, a Győri Egyházmegyei Levéltár működésének újjászervezésében és modernizálásában, majd

pedig irányításában végzett példás munkájáért, továbbá az intézményközi együttműködés kialakításában és fenntartásában vállalt meghatározó szerepéért veheti át a Dóka Klára-díjat.

II. fokozat

■ **BEREGSZÁSZI BALÁZS**

(MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára
Mosonmagyaróvári Fióklevéltára)

Beregszászi Balázs 1991-ben Mosonmagyaróváron érettségizett, és 1995. december 1. óta a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára Mosonmagyaróvári Fióklevéltárában dolgozik. 1999-ben levéltárkezelői tanfolyamot végzett, 2002-ben pedig segédlevéltárosi képesítést szerzett.

A Mosonmagyaróvári Fióklevéltárban őrzött iratanyaggal kapcsolatos kutató- és ügyfélszolgálati teendők folyamatos és magas színvonalon történő ellátása mellett a történeti Moson vármegyéhez tartozó települések felkérésére számos helytörténeti kiállítást készített és történeti tárgyú előadást tartott, Mosonmagyaróváron pedig rendszeresen várostörténeti sétákat vezet.

Felismerve a nemzetközi kapcsolatok fontosságát és jelentőségét, együttműködést alakított ki több, egykor Moson vármegye részét képező, de ma már Ausztriához tartozó településsel. Gyakori résztvevője a Révkomáromi Levéltár szimpóziუმainak is.

Szívesen végez az egykori Moson vármegye történetére irányuló kutatásokat. Eddig egy önálló kötete, 20 tanulmánya és közel 70, helytörténeti tárgyú újságcikkre látott napvilágot. Mosonmagyaróvár kulturális életének egyik meghatározó személyisége, akinek széleskörű szakmai tevékenysége jelentősen hozzájárul az MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára eredményes munkájához.

Beregszászi Balázs csaknem 25 éven át folyamatosan végzett, magas színvonalú és lelkiismeretes levéltárszakmai munkája, valamint az egykori Moson vármegye és Mosonmagyaróvár város történetének feltárásában végzett tevékenységének elismeréseként részesül a Dóka Klára-díjban.

■ **ELEKESNÉ BÍRÓ BERNADETT**

(Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára)

Elekesné Bíró Bernadett érettségi vizsgáját követően 1987. július 1-jén igazgatási-ügyviteli munkatársként kezdte meg szolgálatát a Zala Megyei Levéltárban, és jelenleg is ott dolgozik. Miután nagy munkabírása precíz feladatvégzéssel párosult, az intézmény munkatársai hamar megkedvelték.

2003-ban számítástechnikai szoftverüzemeltető tanfolyamot végzett, 2011-ben pedig segédlevéltárosi képesítést szerzett. Ezek nyomán egyre többféle levéltári szakfeladatot bíztak rá. Így az igazgatási ügyintézői teendők ellátása mellett közreműködik a levéltár gyűjtőterületi, ügyfélszolgálati, adatbázisépítési és kiadványkészítési munkáiban. Minden szakmai megbízatását nagy odafigyeléssel, elmélyült felkészültséggel, közmegelegedésre teljesíti, ennek köszönhetően a levéltár egyik nélkülözhetetlen munkatársának számít.

Elekesné Bíró Bernadett több, mint három évtizeden át nagy szorgalommal és hivatástudattal, magas szintű felkészültséggel végzett, példaértékű levéltárszakmai tevékenysége elismerésül kapja meg a Dóka Klára-díjat.

III. fokozat

■ **FARKAS ÁGNES ILONA**

(Budapest Főváros Levéltára)

Farkas Ágnes Ilona a közgazdasági szakközépiskola elvégzése után személyügyi és társadalombiztosítási képesítést, 1997-ben pedig Pécsi Tudományegyetem személyügyi szervezői főiskolai oklevelet szerzett. Több munkahelyen is dolgozott, majd 2007-ben Budapest Főváros Levéltára bér- és munkaügyi előadója lett, 2014-ben pedig a Pénz- és Munkaügyi Osztály Munkaügyi Csoportjának vezetőjévé nevezték ki.

Sokrétű és felelősségteljes feladatait a gyakran változó jogi környezetben is mindig kimagasló kötelességtudattal, magas szintű precizitással és naprakész ismeretek birtokában végezte és végzi, melynek következtében meghatározó szerepet vállalt és vállal a levéltár folyamatos és üzemszerű működésében.

Figyelmes és türelmes kolléganő, akinek segítségére és támogatására az intézmény minden munkatársa bármikor bizton számíthat.

Farkas Ágnes Ilonát a magyar levéltárügy érdekében közel másfél évtizeden át, elmélyült elkötelezettséggel, magas színvonalon, nagy szorgalommal, türelemmel és segítőkészséggel végzett munkája tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

■ **SZÁNTAI FERENC**

(Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

Szántai Ferenc 1974-ben szerzett villanyszerelői képesítést, és azóta megszakítás nélkül szakmájában dolgozik. Több munkahely után 2004-ben a Pest Megyei Levéltárban helyezkedett el, 2014 óta pedig a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára munkatársa.

Felelősségteljes feladatait mindvégig kimagasló szakmai tudással, nagy alaposággal és lelkiismeretességgel teljesítette. Szorgalmas, megbízható, precíz és segítőkész

munkáját nemcsak az Országos Levéltárban ismerik, hanem az MNL tagintézményeiben is bármikor számíthatnak rá.

Szántai Ferencet – aki közmegbecsülésnek és közszeretetnek örvendő kolléga, és aki 2020 őszén nyugállományba vonul – a magyar levéltárügy érdekében több mint másfél évtizeden át nagy odafigyeléssel és gondossággal, továbbá elkötelezett hivatásszeretettel és magas szakmai színvonalon végzett munkája tette érdemessé a Dóka Klára-díjra.

2020 Dóka Klára-díjasai

Balról jobbra: Szántai Ferenc, Vajk Ádám, Elekesné Bíró Bernadett, Farkas Ágnes Ilona, Kovács Eleonóra, (Kenyeres István MLE elnök) Beregszászi Balázs

Városi levéltárak „AtoM-meghajtással”

Az AtoM levéltári nyilvántartó szoftver bizonyosan nem ismeretlen a Szemle olvasói körében, hisz levéltáraink nagy része ezt az alkalmazást használja levéltári nyilvántartása (törzskönyve) vezetésére. A szoftver kifejlesztését a Nemzetközi Levéltári tanács (ICA) támogatta, így sokan ICA-AtoM néven ismerhették. Fejlesztője a kanadai Artefactual cég. Az AtoM mozaikszó jelentése „Access to memory”, s ma már csak ez az elnevezés használatos, mivel az ICA támogatását megszüntette.

A szoftver első 1. verziója 2008-ra készült el, mára a 2. verzió hatodik komolyabb frissítésénél tartanak.¹ A szoftver web alapú, ingyenes, nyílt forráskódú és minden működéséhez szükséges kiegészítő a nyílt forráskódú megoldások táborába tartozik. 2018 óta a fejlesztést a Kanadában létrejött az Access to Memory (AtoM) Alapítvány,² egy közösségi hozzájáruláson alapuló nonprofit testület végzi. Az Alapítvány felügyeli és támogatja az AtoM levéltári nyilvántartó szoftver fejlesztését és fenntartását, elsődleges céljának a szoftver továbbtervezését és fejlesztését tartja. Pénzügyi fenntartását az alapító tagok (2000 kanadai dollár/év), a szavazati joggal rendelkező tagok (500 kanadai dollár/év) és az egyszerű tagok (50 kanadai dollár/év) biztosítják.

A szoftver a Nemzetközi Levéltári Tanács által készített szabványok³ használatára épül, azaz a levéltári anyag leírását az ISAD(G) 2. kiadása, az iratképzőket az ISAAR(CPF) 2. kiadása, a levéltárak adatait az ISDIAH szabványban rögzítettetek szerint kell végezni. Adatcsere formátumai is szabványosak.⁴

Az AtoM jelentős intézményi felhasználói közösséggel bír; a regisztrált felhasználók száma is több mint ezer, de nem minden felhasználó regisztrál. Magyarországon eddig három alkalmazás futott, amelyek közül a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár egy korábbi, mára nem támogatott ICA-AtoM verziót használ. A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete 2015-16-ban Koltai András irányításával 49 (mára ez a szám elérte a 60-at) levéltár részére,⁵ míg a Magyar Felsőoktatási Levéltári Szövetség Acél Róbert vezényletével 18 tagja részére készített egy közös AtoM alapú nyilvántartást,⁶ mindkét esetben NKA támogatással.⁷

¹ A kezdetekről és a fejlesztési filozófiáról bővebben ld. itt: <https://wiki.accesstomemory.org/Development/Philosophy>, (A letöltés ideje: 2020. október 23.)

² Az Alapítvány honlapja: <https://accesstomemoryfoundation.org/> (A letöltés ideje: 2020. október 23.)

³ A szabványok magyar nyelvű fordítása itt megtalálható: <http://www.archivportal.hu/hu/leveltarosoknak/leveltari-szabvanyok/> (A letöltés ideje: 2020. október 23.)

⁴ Jelenleg az AtoM az alábbi import/export formátumokat támogatja: EAD, EAC-CPF, CSV és SKOS.

⁵ Elérhetőség: <https://arca.melte.hu/index.php/> (A letöltés ideje: 2020. október 23.)

⁶ Elérhetőség: http://univa.mflsz.hu/index.php/?sf_culture=hu (A letöltés ideje: 2020. október 23.)

⁷ Bővebben ld.: Fiziker Róbert: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2016. évi vándor-

A szoftver hazai alkalmazása során Acél Róbert, Baranyai Borbála, Koltai András, Mátyás Zoltán, ifj. Szabadi István elvégezte az AtoM 2.1. szinte teljes körű fordítását és egyes részekhez kezelői kézikönyv is készült. Az AtoM kezelőfelülete angol, francia, portugál, spanyol és holland nyelven érhető el. A fordítás az újabb verziókhoz is folyamatosan kiegészült. Mára a felsőoktatási levéltárak 669 fondja és 1642 állaga, az egyházi levéltárak 2672 fondja és 1777 állaga adatai kereshetőek egyidejűleg.

Időközben a Magyar Nemzeti Levéltár és tagintézményei, valamint Budapest Főváros Levéltára levéltári nyilvántartását a scopeArchiv svájci fejlesztésű szoftver használatával valósította meg, így a hazai levéltárak nagyobb része (a kevésbé jó emlékü e-Archívum után) szabványos, mindkét esetben nemzetközi közösség által fejlesztett levéltári nyilvántartó rendszerrel rendelkezik.

A Magyar Levéltárak Vezetőinek Tanácsa 2020-ban nyújtott be pályázatot NKA támogatásért Győr Megyei Jogú Város Levéltára, a Városi Levéltár és Kutatóintézet Székesfehérvár, a Tatabányai Városi Levéltár és Vác Város Levéltára AtoM alapú nyilvántartásának megvalósítására. A megvalósításhoz Koltai András nyújtott önzetlen segítséget, aki a felhasználói oktatásban is oroszlanrészt vállalt. A szervert és az adatok tárolását Budapest Főváros Levéltára szolgáltatja. A projekt 2020 decemberére valósult meg, a közös kereső elérhetősége: www.urbsa.hu.

A levéltárak Excel fájlban átadott törzskönyvi adatait Orthmayr Flóra, a BFL munkatársa alakította át első lépcsőben a betöltéshez szükséges Excel formátumra, majd tovább XML formátumra, így került sor a szoftverbe betöltésre. Győr Megyei Jogú Város Levéltára 186 fondja és 307 állaga, a Városi Levéltár és Kutatóintézet Székesfehérvár 337 fondja és 163 állaga, a Tatabányai Városi Levéltár 215 fondja és 49 állaga, Vác Város Levéltára 236 fondja és 562 állaga, mindösszesen 974 fond és 781 állag leírási adatai betöltése valósult meg. Az intézményi leírásokat e sorok írója készítette el, az egyes levéltárak által rendelkezésre bocsátott adatok alapján.

A betöltés során a levéltárak törzskönyvi adatai kerültek a nyilvántartó szoftverbe és váltak az AtoM keresőfelülete segítségével együttesen kereshetővé. Az AtoM keresője a 2010 óta fejlesztett, szintén nyílt forráskódú Elasticsearch, amely kellően gyors és pontos kereshetőséget biztosít. A törzskönyvi adatokon kívül kereshetünk a levéltári anyag ISAD(G) szerinti, az iratképzők (szervezetek/testületek, személyek és családok) ISAAR szerinti leírásaiban is. A levéltárak leírása a levéltári anyagot kezelő intézmények leírásának nemzetközi szabványa, az ISDIAH alapján készült el. A szoftver tartalmazza az iratképző funkcióinak az iratok keletkezésének kontextusában történő ISDF szabvány szerinti leírási lehetőségét is. Bár a szabvány magyar nyelven elérhető, gyakorlati alkalmazása a hazai levéltárügyben kevésbé honosodott meg.

gyűléséről. Levéltári Szemle, 2016. 3. sz. 7–25.

Az AtoM logikája a levéltári hierarchiára épül, a levéltár – iratképző logikai kapcsolat megtartásával. A levéltár – fondfőcsoport – fond – állag – sorozat – ügyirat – ügyiratdarab hierarchiája pontosan megjeleníthető, így a raktári nyilvántartás vezetésére is alkalmas. A legalacsonyabb hierarchikus szint ugyanúgy megjeleníthető az ISAD(G) leírás elemkészletének felhasználásával.⁸ Lehetőség van a raktári nyilvántartásban szereplő leírási szintek meglévő Excel nyilvántartásokból történő exportálására – a törzskönyvi adatokéhoz hasonlóan –, ez azonban már xml felhasználó ismereteket igényel.

Másik lehetőségként mód van a raktári nyilvántartások szöveges leírásként történő beillesztésére a leíró adatok körébe, a „tartalomra és szerkezetre vonatkozó adatszoport” elemeihez. Ez azonban csak rövid leírások esetében célravezető.

Harmadik lehetőségként leírási egységekhez csatolható egy darab jpeg, tiff, bmp, gif, png, pdf (multipage is), hang- és videofájl, illetve doc(x) vagy xl(s)x fájl. Az előbbieket esetében a fájl képe a felhasználónak a szoftverben megjeleníthető, míg doc(x) vagy xl(s)x fájl esetében a fájl a felhasználó gépére letöltve jeleníthető meg. A csatolt pdf állományokban ugyanakkor az AtoM központi keresőjével kereshetünk ugyanúgy, mint az adatbázisban. Sajnos a szoftver sem a leíró adatokban, sem a csatolt pdf-ekben a találat helyét nem mutatja. A megjelenített pdf-ben újra kereséssel a találat helye(i) is megjelennek. Nagy előrelépés azonban, hogy mind a négy levéltár feltöltött adataiban (törzskönyvi és az egyes leírások szerinti) és a csatolt pdf-ekben egyszerre lehet keresni.

Jövőbeni további feladat a meglévő raktári nyilvántartások kereshető pdf állományokká történő alakítása és a fondok/állagok mellé csatolása, illetve a megfelelő hierarchikus szintek leírási egységeinek a raktári nyilvántartás mélysége szerinti feltöltése. Ez utóbbi jelentős manuális munkamennyiséget jelent, de a szoftver eredeti használati céljainak jobban megfelel.

Az AtoM szoftver használata a törzskönyvi adatok adatbázisba rendezésének problémáját, a gyarapodások rögzítésének kérdését megoldja a városi levéltárak részére, de a szervnyilvántartási feladatokat nem. Bár a szoftver az iratképzők ISAAR alapú leírását is tartalmazza, az nem felel meg a magyar jogszabályi előírásoknak.

A szoftver ugyanakkor fejleszthető, közösségi igények alapján, alapítványi támogatással. A fejlesztő közösség élénk levelezést⁹ folytat ennek érdekében, amelyhez magyar részről is lehet csatlakozni.

Haraszi Viktor

⁸ Az ENSZ Levéltára AtoM szoftverében több, mint 246.000 egyedi leírás és hozzá csatolt digitalizált irat férhető hozzá.

⁹ A felhasználói fórum elérhető itt: <https://groups.google.com/g/ica-atom-users>, letöltés ideje: 2020. 10. 24.

